

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

ΕΤΟΣ 2

ΜΑΪΟΣ — ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1933

Η ΠΡΟΟΔΟΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΣΥΜΒΟΛΗ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ἰπὸ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Β'.

17.—Συμφώνως πρὸς τὸ ἱστορικὸν σχῆμα τοῦ v. Gottl-Ottlilienfeld, ἀπὸ τοῦ ὁποίου καθαρῶς «τεχνικῶς» ὠρμήθημεν καὶ ἡμεῖς, δύο εἶναι, μετὰ τὴν ἀπολύτως πρωτόγονον τεχνικὴν καὶ ἐκείνην, τῆς ὁποίας κοινωνικοὶ φορεῖς ὑπῆρξαν τὰ γένη ἢ αἱ φυλαί, αἱ περίοδοι τῆς καθ'αὐτὸ «ἱστορικῆς» ἐξελίξεως τῆς τεχνικῆς. Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος περίοδοι εἶναι αἱ τῆς χειρωνακτικῆς ἀφ'ένος καὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς ἀφ'ἑτέρου τεχνικῆς.

Ἡ πρώτη τούτων, ἡ περίοδος τῆς χειρωνακτικῆς τεχνικῆς, διέπει τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῶν σκοτεινῶν ἐκείνων χρόνων, περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω, τῶν χρόνων, καθ'οὓς συνετελέσθησαν αἱ μεγάλαι ἰνδογερμανικαὶ μεταναστεύσεις, μέχρι τοῦ τέλους σχεδὸν αὐτοῦ τούτου τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Μεσαίωonos. Ἐν τῷ πλαισίῳ, τὸ ὁποῖον συνιστᾷ ἡ περίοδος αὐτή, ἀνεπτύχθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι πνευματικοὶ πολιτισμοί, τοὺς ὁποίους ἐκληροδότησεν εἰς ἡμᾶς τὸ παρελθόν, ἀνεπτύχθησαν αἱ μεγάλαι κοσμοκρατικαὶ θρησκευαὶ ὑπὸ τὰς διαφορωτάτας τῶν μορφῶν, ἀνεπτύχθη τέλος καὶ ἡ τέχνη εἰς τὰς ποικιλωτάτας τῶν δυνατοτήτων της. Ἐξηγεῖται ἄρα γε ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ποικιλία αὐτῆ τῶν πνευματικῶν, θρησκευτικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν φαινομένων, ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἀναγάγωμεν ταῦτα μόνον καὶ μόνον εἰς

τὴν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐνιαίαν βάσιν, ἐφ' ἧς ἐστηρίχθη καὶ ἀνεπτύχθη ἡ τεχνολογικὴ πραγματικότης τῶν λαῶν; Ἀσφαλῶς ὄχι! Θὰ ἦτο παράλογον, ἐὰν ἐπεχειροῦμεν τοιοῦτον τι. Δὲν ὑπάρχει βεβαίως ἀμφιβολία, ὅτι ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ ὑπ' αὐτῆς προσδιορισθεῖσα μορφή τῆς οἰκονομίας ἀπετέλεσαν—καὶ τοῦτο ἀνεπτύξαμεν ἤδη θεωρητικῶς εἰς τὴν πραγματείαν «Ἱστορία καὶ πρόοδος»—τοὺς ἐξωτερικῶς δεδομένους ὄρους, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν θὰ καθίστατο κατ' ἀρχὴν δυνατὴ ἡ προβολὴ τῶν ποικιλωτάτων ἐκείνων θρησκευτικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα συνιστοῦν τοὺς ἀνὰ τὸν κόσμον ἀναπτυχθέντας ψυχικοπνευματικούς πολιτισμούς. Δὲν ὑπάρχει ἐπίσης ἀμφιβολία, ὅτι ὁ κατὰ τόπους καὶ καιροὺς ποικίλλων βαθμὸς τῆς τεχνικῆς προόδου καὶ οἰκονομικῆς κατ' ἀκολουθίαν ἐξελίξεως προσδιώρισεν ἐξωτερικῶς αὐτὴν ταύτην τὴν ἔντασιν, τὴν ὁποῖαν ἐσημείωσαν οἱ διάφοροι ψυχικοπνευματικοὶ πολιτισμοί. Ἡ οὐσία ὅμως τούτων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῆ, ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἀναγάγωμεν αὐτὴν μόνον καὶ μόνον εἰς τὴν τεχνικὴν πρόοδον καὶ τὰς ἀπ' αὐτῆς ἐξαρτωμένας οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς συνθήκας. Ἐν ᾧ αἱ συνθήκαι αὐταί, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς προόδου τῆς τεχνικῆς, ἐξελίσσονται ἐπίσης κατ' ἀνάλογον τρόπον προοδευτικῶς καὶ ἀκολουθοῦν ἐνιαίαν εἰς τὴν ἐξέλιξιν των γραμμὴν, αἱ μορφαὶ τοῦ ψυχικοπνευματικοῦ πολιτισμοῦ ἀκολουθοῦν ἰδίαν οὕτως εἰπεῖν νομοτέλειαν, ἡ ἀνάπτυξις των δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μετρηθῆ ἐπὶ τῇ βάσει κριτηρίου λογικοῦ, θὰ ἦτο δὲ τελείως παράλογον, ἐὰν ἰσχυρίζομεθα, ὅτι, ὅπως ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ οἰκονομία, οὕτω π.χ. καὶ ἡ τέχνη ἐξειλίχθη προοδευτικῶς, τοῦ Σ α ἰ ξ π η ρ καταργήσαντος τὸν Α ἰ σ χ ὕ λ ο ν καὶ τοῦ γοθτικοῦ ρυθμοῦ ἀφανίσαντος τὸν Παρθενῶνα. Περὶ τοιαύτης τινοσ ὁμορρύθμου ἐξελίξεως τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς οἰκονομίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ ψυχικοπνευματικοῦ πολιτισμοῦ, ἰδίᾳ δὲ τῆς τέχνης, ἀφ' ἑτέρου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος σοβαρός. Ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ οἰκονομία ἀπετέλεσαν ἀπλῶς τοὺς ὅ ρ ο υ ς ὑπάρξεως τῶν περιῶν ὁ λόγος πολιτισμῶν, ὄχι ὅμως καὶ τὰς α ἰ τ ἰ α ς, εἰς ἃς δέον νὰ ἀναχθῆ ἡ γένεσις των. Ἐπέδρασαν βεβαίως καὶ ὡς τοιαῦται αἰτίαι ἐν σχέσει πρὸς τὴν κατεύθυνσιν, τὴν ὁποῖαν ἔλαβε π.χ. ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἡ τέχνη, αὐτὴ αὕτη δὲ ἡ περιοδικὴ ἐναλλαγὴ μεταξὺ κλασικισμοῦ (εἰδικώτερον δὲ τοῦ νατουραλισμοῦ) καὶ τῆς ἀφηρημένης καὶ ἀντινατουραλιστικῆς τέχνης, ἂν καὶ κατ' ἀρχὴν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῆ—ὅπως τὴν ἀπέδωκεν ὁ Wilhelm Worringer εἰς τὸ ἔργον του «Abstraktion und Einfühlung»—εἰς ἐναλλαγὰς τῆς καθαρῶς καλλιτεχνικῆς βουλήσεως, δὲν εἶναι τελείως ἄσχετος πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ τεχνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ πολιτισμοῦ, ἰδίᾳ

τῶν πολιτικῶν του ἐκδηλώσεων. Ἡ οὐσία ὁμως καλλιτεχνήματός τινος, τὸ καλλιτεχνικὸν γεγονός, τὸ ὅτι δηλαδή ἔργον τι ἀποτελεῖ τέχνην, τοῦτο δὲν ἐξηγεῖται διὰ τῆς ἀναγωγῆς του εἰς οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς συνθήκας. Τοῦτο ἐξηγεῖται μόνον ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτό. Ἐν σχέσει δηλαδή πρὸς τὸ καλλιτεχνικὸν νόημα, τὸ ὁποῖον παρέλαβεν ἀπὸ τοῦ δημιουργοῦ του.

18.—Ὅπως ὁμως ὁ ψυχοπνευματικὸς πολιτισμὸς δὲν ἐξηγεῖται πλήρως διὰ τοῦ τεχνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ πολιτισμοῦ, οὕτω καὶ ὁ τελευταῖος αὐτὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῆ, ἀναγόμενος π.χ. εἰς θρησκευτικὰ ἢ καλλιτεχνικὰ αἷτια καὶ φαινόμενα. Τὰ φαινόμενα αὐτὰ συντρέχουν πολλάκις (χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ τὸ ἀντίθετον) εἰς ὅ,τι ὅπωςδήποτε θὰ συνέβαινεν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ τεχνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ πολιτισμοῦ ἢ—καὶ τοῦτο σημαίνει βεβαίως κάποιαν ἐπίδρασιν—προσδίδουν εἰς τοῦτον κατὰ τόπους καὶ καιροὺς ἴδιόν τινα χρωματισμὸν, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου τὸ αὐτὸ π.χ. στάδιον οἰκονομικῆς ἐξελίξεως διαφοροποιεῖται κάπως καὶ ἐμφανίζει ποικίλιαν περιπτώσεων. Ἡ ἐπίδρασις ὁμως αὐτῆ, ὡς καὶ ἡ ὑπ' ἄλλων τινῶν συνθηκῶν (κλιματολογικῶν κλπ.) ἀσκουμένη, δὲν ἔχει χαρακτηῖρα ἀποτελεσματικόν. Καθυστερεῖ ἴσως πολλάκις ἢ ἐπιταχύνει τὴν ἐξέλιξιν τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς οἰκονομίας, δὲν τὴν προκαλεῖ ὁμως, οὔτε εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὴν ἀνακόψῃ πλήρως. Κατωτέρω θὰ μᾶς δοθῆ ἡ εὐκαιρία νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν σημασίαν τῶν παρατηρήσεων τούτων.

Κατ' ἀρχὴν λοιπὸν εἶναι δυνατὸν ἢ μᾶλλον δέον νὰ ἐξετάζηται ἡ ἐξέλιξις τοῦ τεχνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ πολιτισμοῦ ἀσχέτως πρὸς τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ψυχοπνευματικοῦ πολιτισμοῦ, ἐκδηλώσεις, αἱ ὁποῖαι, ὡς ἐλέχθη ἤδη, δὲν ἀκολουθοῦν ἐξέλιξιν προοδευτικὴν καὶ δὲν γνωρίζουν στάδια καὶ βαθμίδας τελειοποιήσεως. Μελετῶντες λοιπὸν τὸ τρίτον (καὶ πρῶτον καθ' αὐτὸ ἱστορικόν) στάδιον ἐξελίξεως τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς οἰκονομίας, ὡς καὶ τῶν ἄλλων ἐξηρητημένων ἀπ' αὐτῆς φαινομένων, δυνάμεθα κάλλιστα νὰ θεωρήσωμεν τοῦτο ὡς κάτι τὸ κατ' ἀρχὴν ἐνιαῖον, ἀδιάφορον ἐὰν κατὰ τὰς αἰῶνας, τοὺς ὁποίους περιλαμβάνει, ἀνεπτύχθησαν οἱ διαφορώτατοι τῶν ψυχοπνευματικῶν πολιτισμῶν, ἀνεπτύχθησαν ἢ Ἑλλάς καὶ ἡ Ρώμη, αἱ Ἰνδία καὶ ἡ Κίνα, τὸ Βυζάντιον καὶ ὁ δυτικοευρωπαϊκὸς Μεσαίων.

19.—Τὸ περὶ οὗ ἐνταῦθα ὁ λόγος στάδιον ἐξελίξεως τῆς τεχνικῆς, τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχὴ συνέπεσε χρονικῶς μὲ τὰς μεγάλας ἰνδογερμανικὰς μεταναστεύσεις, χαρακτηρίζεται ἐξωτερικῶς κυρίως—καὶ τοῦτο γνωρίζομεν ἤδη—διὰ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ μετάλλου. Ὁ ἀντίκτυπος, τὸν ὁποῖον ἔσχεν εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν τῶν κοινωνιῶν συγκρότησιν ἢ ἀναγωγή τοῦ μετάλλου εἰς κύριον ὑλικὸν τῆς τε-

χνικῆς ἐπεξεργασίας, δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἄμεσος. Ἀπητήθη αἰώνων πολλῶν ἢ διέλευσις, αἰώνων, οἱ ὅποιοι παρεδόθησαν μυθικῶς μᾶλλον εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, διὰ νὰ ἐκδηλωθῇ ὁ ἀντίκτυπος αὐτός. Καὶ ἐρωτᾶται ἤδη: πῶς ἐξεδηλώθη οὗτος;

Τὸ μέταλλον εἶναι ἢ μᾶλλον εὐπλαστος ὕλη, τὴν ὁποίαν γνωρίζει ἢ τεχνική. Αἱ πιθανότητες ἐπεξεργασίας, τὰς ὁποίας παρέχει τὸ μέταλλον, δὲν συγκρίνονται κἂν πρὸς ἐκείνας, τὰς ὁποίας παρέχει ὁ λίθος ἢ τὸ ξύλον. Τὸ μέταλλον χύνεται καὶ διαμορφοῦται καθ'οἷονδῆποτε τρόπον θέλει ὁ τεχνίτης του. Ἡ μυθικὴ μορφή τοῦ σιδηρουργοῦ, συνδεθεῖσα ἄλλοτε εἰς τὴν μνήμην τῶν λαῶν πρὸς τὰ περιεργώτερα τῶν μυστηρίων, ἐσήμαινε τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὅποιος ἐπινοεῖ καὶ διαπλάσσει διὰ τοῦ ἀκάμπτου, κατὰ τοὺς ἀνιδέους, μετάλλου τὰ ποικιλώτερα τῶν ἐργαλείων. Ὁ τρόπος ὅμως αὐτός, καθ'ὸν ἐφαντάζοντο καὶ ἐτίμων ἄλλοτε οἱ ἄνθρωποι τὸν ἐπεξεργαζόμενον τὸν σίδηρον τεχνίτην, μαρτυρεῖ καὶ περὶ ἄλλου τινός. Μαρτυρεῖ περὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι οὗτος εἶχε προσλάβει πλέον προσωπικὴν ὄντοτητα, εἶχεν ἀναχθῆ εἰς μυστηριῶδες μὲν, ἀλλὰ συγκεκριμένον ἄτομον, εἶχε διακριθῆ πλέον καὶ χειραφετηθῆ ἀπὸ τὴν παρεμποδίζουσαν τὰς προσωπικὰς διακρίσεις οἰκογενειακὴν ἢ καὶ εὐρυτέραν κοινότητα αἵματος. Ὁ v. Gottl-Ottlilienfeld ὑποθέτει, ὅτι διασπασθέντα μέλη φυλῆς τινος, εἰς δουλείαν περιελθόντες αἰχμάλωτοι πολέμου ἢ πρόσφυγες θὰ ἦσαν ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἐνεφανίσθησαν ὡς πρῶτοι ἀτομικοὶ φορεῖς τῆς τεχνικῆς. Ἀδιάφορον! Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔχει σημασίαν, εἶναι ὅτι ἡ χειραφέτησις αὕτη τοῦ μεμονωμένου ἀνθρώπου ὡς φορέως τῆς τεχνικῆς ἐσημειώθη ἤδη εἰς χρόνους παλαιοτάτους καὶ—ὅπερ σπουδαιότερον (τὸ σημεῖον τοῦτο χρήζει, καθ'ἡμᾶς, ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως)—ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος χειραφέτησις ἐσημειώθη ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου γενομένην τεχνικὴν κατάκτησιν τοῦ μετάλλου, ἰδίᾳ δὲ τοῦ σιδήρου. Τὸ μέταλλον, προσφέρον, ὡς ἐλέχθη ἤδη, τὰς ποικιλωτέρας τῶν πιθανοτήτων ἐπεξεργασίας, ἐδημιούργησε καὶ τὴν πιθανότητα τῆς προσωπικῆς διακρίσεως, δηλαδὴ τῆς ἀναγωγῆς τοῦ μεμονωμένου ἀνθρώπου ὡς ἰδίας προσωπικότητος εἰς φορέα τῆς τεχνικῆς καὶ τοῦ μυστικοῦ της. Εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ μετάλλου, ἰδίᾳ τοῦ σιδήρου, δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ ὑπὸ τῶν μελῶν ὀλοκλήρου οἰκογενείας ὁμοίμορφος ἄσκησις τῆς τεχνικῆς ἀποστολῆς. Ἐδῶ πλέον ὁ καλὸς τεχνίτης, διακρινόμενος ἀπὸ τοὺς ἄλλους, πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ καὶ νὰ εὕρῃ (οὐχὶ ἀπλῶς εἰς τὸ τυχαῖον καὶ στενώτερον περιβάλλον του, ἀλλ'ὀπουδῆποτε) τὸν κατάλληλον καὶ ἀντάξιον μαθητὴν. Ἡ οἰκογένεια, ἢ φυλὴ καὶ τὸ γένος ὡς φορεῖς τῆς τεχνικῆς διαλύονται ἢ

ἔστω χάνουν τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχον. Ὁ τεχνίτης, διακρινόμενος ὡς ἴδιον πρόσωπον, δημιουργεῖ πέραν τῆς κοινότητος τοῦ αἵματος, ἔξω τῆς οἰκογενείας καὶ τῶν φυσικῶν (ἀπλῶς φυσικῶν) ὀρίων τῆς νέαν κοινότητα, βασιζομένην οὐχὶ ἐπὶ τῆς συγγενείας τοῦ αἵματος, ἀλλ' ἐπὶ τῆς συγγενείας τοῦ πνεύματος, δημιουργεῖ κοινότητα μετὰ τοῦ μαθητοῦ του. Οὕτω προσετέθη εἰς τὴν ζωὴν νέα μορφή συμβιώσεως, μορφή, ἡ ὁποία ἦτο μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἡ τεχνικὴ ὠδήγησε διὰ τῆς προόδου τῆς εἰς τὴν χειραφέτησιν τοῦ μεμονωμένου τεχνίτου, ἄγνωστος ἢ ἔστω σχεδὸν ἄγνωστος. Πλησίον τῆς κοινότητος, ἡ ὁποία βασίζεται ἐπὶ τοῦ αἵματος καὶ ἀποτελεῖ ἀπλῶς φυσικὸν σύνδεσμον, δημιουργεῖται ἡ κοινότης, ἡ βασιζομένη ἐπὶ πνευματικοῦ συνδέσμου, δημιουργεῖται ὁ «δεσμός», ὅπως ὠρίσε τὴν μορφήν ταύτην τῆς συμβιώσεως κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν «κοινότητα», ἐν τῇ εἰδικωτέρᾳ πλέον τῆς λέξεως ἐννοία, ὁ συμπληρώσας τὴν περίφημον περὶ «κοινότητος καὶ κοινωνίας» θεωρίαν τοῦ Ferdinand Tönnies, τοῦ πατρὸς τῆς νεωτέρας γερμανικῆς κοινωνιολογίας, Herman Schmalenbach. Ἡ ὑπὸ τῆς προόδου τῆς τεχνικῆς δημιουργηθεῖσα μορφή αὕτη συμβιώσεως ἐπέδρασεν εἰς ὅλας τὰς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεις. Ὁ θεσμὸς τοῦ νὰ ἐκλέγη ὁ τεχνίτης τὸν μαθητὴν του, ἢ ὁ μαθητὴς τὸν διδάσκαλόν του, δημιουργουμένου ἰδιαίτερου μεταξὺ τούτων δεσμοῦ, δὲν ἐπέδρασε μόνον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἰδιαίτερου κοινωνικοῦ φορέως τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς οἰκονομίας, ὀδηγήσας εἰς τὴν γένεσιν τοῦ συντεχνιακοῦ συστήματος, ἀλλ' ἐπέδρασε καὶ εἰς τὰς ἄλλας τῶν ἀνθρώπων σχέσεις, ἀποτελέσας πρότυπον δι' αὐτὰς τὰς πολιτικὰς, στρατιωτικὰς καὶ θρησκευτικὰς μορφὰς κοινωνικότητος. Ὁ στρατιωτικὸς καὶ πολιτικὸς ἀρχηγὸς ἐκλέγει τοὺς εὐνοουμένους του ὀπαδοὺς καὶ συμπολεμιστὰς, τὸ στενώτερον καὶ ἔμπιστον περιβάλλον του. Ὁ θρησκευτικὸς ἀρχηγὸς, ἰδίᾳ ὁ προφήτης νέας θρησκείας ἐκλέγει τοὺς μαθητὰς καὶ ἀποστόλους του, ἐκλέγει ἐκεῖνον κυρίως, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποφασίζει νὰ δώσῃ τὸ χρῆσμα τοῦ διαδόχου. Ἡ κοινότης τοῦ αἵματος παύει καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν κληρονομικὴν διαδοχὴν νὰ ἀποτελῇ τὸ μόνον κριτήριον νομιμότητος.

20.—"Ἄς περιορισθῶμεν προσωρινῶς εἰς τὸ νὰ ἐκτιμήσωμεν εἰδικώτερον τὴν ὑπὸ τῆς προόδου τῆς τεχνικῆς προκληθεῖσαν χειραφέτησιν τοῦ μεμονωμένου καὶ ἐπὶ τοῦ ἀτομικῶν του ἱκανοτήτων βασιζομένου προσώπου ἐν σχέσει πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κοινωνικοῦ φορέως αὐτῆς ταύτης τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς ἀμέσως πρὸς αὐτὴν συνδεομένης οἰκονομικῆς μορφῆς. Προλαβόντες τὰς ἐπομένας παρατηρήσεις, εἴπομεν ἤδη ἀνωτέρω: ἡ σχέσις τοῦ τεχνίτου πρὸς τὸν

μαθητήν του ὠδήγησεν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ συντεχνιακοῦ καθεστῶτος. Τὸ καθεστῶς τοῦτο, ἀναπτυχθὲν σὺν τῷ χρόνῳ ἐκ τῆς ἀνωτέρω σημειωθείσης σχέσεως, ἐξηπλώθη ἀνὰ τὸν κόσμον ὀλόκληρον—(ὅπου δηλαδὴ ἡ τεχνική, προοδεύσασα, ἐπέτρεψε τὴν γένεσίν του)—χωρὶς ὅμως νὰ ἐκδηλωθῇ παντοῦ ὁμοιοτύπως. Πολλοὶ ὑπῆρξαν κατὰ καιροὺς καὶ τόπους αἱ φάσεις, τὰς ὁποίας παρουσίασε, εὔρε δὲ τὴν πλερεστέραν καὶ αὐστηρότερον ὠργανωμένην ἐκδήλωσίντου εἰς τὴν οἰκονομίαν τῶν πόλεων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Μεσαίωτος.

Τὸ ὅτι ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἐμφανίζεται ἡ ἀνθρωπότης καὶ δὴ ἡ ἱστορικῶς πλήρως πλέον συνειδητοποιηθεῖσα ἀνθρωπότης βασιζομένη ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ παρ' ὅλας τὰς ἐξωτερικὰς παραλλαγὰς ἐνιαίου κατ' οὐσίαν συστήματος χειροτεχνικῆς ὀργανώσεως, δὲν πρέπει νὰ μᾶς φαίνεται παράδοξον. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι κατὰ τοὺς μακροὺς αὐτοὺς αἰῶνας, οἱ ὁποῖοι συνδέουν τὴν ἐκ τῆς προϊστορίας τῆς ἀνθρωπότητος ἐκκινήσασαν μετανάστευσιν τῶν Ἰνδογερμανικῶν λαῶν μετὰ τῶν μέσων αἰώνων τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας, αὐτὴ αὕτη ἡ τεχνική ἔμεινεν εἰς τὴν μορφήν της ἢ αὐτῆ. Καὶ ἐσημείωσε μὲν προόδους πολλὰς ἀπὸ ἐπόψεως καλλιτέρας διαρκῶς, λεπτοτέρας καὶ ποικιλωτέρας ἐπεξεργασίας τοῦ ὑλικοῦ της, διετήρησεν ὅμως μέχρι τοῦ τέλους σχεδὸν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Μεσαίωτος τὸν χαρακτήρα, τὸν ὁποῖον ἀπέκτησεν, ἀφ' ἧς διὰ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ μετάλλου ἐσημειώθη ἡ χειραφέτησις τοῦ προσωπικῶς διακριθέντος τεχνίτου ἀπὸ τῶν φυσικῶν δεσμῶν τῆς οἰκογενειακῆς ἢ εὐρυτέρας φυλετικῆς τεχνικῆς. Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος χαρακτήρ τῆς ἐπὶ τόσους αἰῶνας κρατησάσης τεχνικῆς ἐβασίζετο ἐπὶ τῶν ἐμπειρικῶς ἀποκτωμένων ἱκανοτήτων τοῦ φορέως της, ἱκανοτήτων, αἱ ὁποῖαι μόνον διὰ μακροχρονίου πείρας, πείρας ἀποκτωμένης ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον πλησίον τοῦ διδασκάλου καὶ τεχνίτου, ἦτο δυνατόν νὰ μεταβιβασθῇ. Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ δὲν ἀνήγετο εἰς ἀφηρημένας ἀρχάς, δὲν ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἦτο προ-ἐπιστημονικὴ, ἀπλῶς καὶ μόνον ἐμπειρικὴ. Ἡ ἐπιστήμη, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἀνήχθη εἰς βάσιν τῆς τεχνικῆς μόλις κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον μόνον ἀπὸ τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς ἀναγεννήσεως καὶ ἐντεῦθεν ἤρξατο σημειουμένη ἡ ἐξέλιξις ἐκείνη, ἡ ὁποία ὠδήγησεν εἰς τὸ νὰ ἐπαγγέλεται σήμερον τὴν ἀνωτέραν πλέον καὶ ἐπὶ τῆς θετικῆς ἐπιστήμης βασιζομένην τεχνικὴν πᾶς ὅστις κατορθώνει ἐντὸς μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος νὰ μάθῃ τὰς ἀρχάς της. Μέχρις αὐτῶν ἀκόμη τῶν νεωτάτων χρόνων δὲν ἦτο τοῦτο δυνατόν. Μακρὰ μόνον πείρα, πείρα ἀποκτωμένη πλησίον τοῦ διδασκάλου, διὰ προσωπικῆς

πρὸς αὐτὸν σχέσεως καὶ ὑπὸ τὸ κράτος αὐστηρᾶς πειθαρχίας, ἦτο δυνατόν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς τεχνικῆς.

Λέγοντες ἄνωτέρω, ὅτι μέχρις αὐτῆς ταύτης τῆς ἐποχῆς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Μεσαίωκος ἔμεινεν ἡ τεχνικὴ προσκεκολλημένη εἰς τὸν ἐμπειρικὸν χαρακτῆρα τῆς χειρωνακτικῆς τεχνικῆς, φαίνεται πρὸς στιγμὴν, ὅτι παραβλέπομεν τὴν πραγματικότητα, ἡ ὁποία ὠδήγησεν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν—καὶ δὴ κατ'αὐτὴν ταύτην τὴν ἀρχαιότητα—εἰς μεγαλειώδη ἐπιτεύγματα, κυρίως εἰς τὰς σφαίρας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς γεωργικῆς ἀρδευτικῆς οἰκονομίας. Μήπως ἀντιφάσκουν ὅσα ἄνωτέρω εἶπομεν πρὸς τὸν πραγματικὸν αὐτήν;

Ἐκ πρώτης ὄψεως πρόκειται βεβαίως περὶ ἀντιφάσεως. Οὕτω πως θὰ ἀποφανθῇ ὁ ἐπιπόλαιος παρατηρητής, ὁ ὁποῖος, ἔχων ὑπ'ὄψιν τοῦ μεγαλειώδη τινα τεχνικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἐκληροδότησεν εἰς ἡμᾶς ἡ ἀρχαιότης, τὰς μεγάλας ἐγκαταστάσεις, τὰ φράγματα καὶ τὰς διώρυγας, αἱ ὁποῖαι εἰς μὲν τὴν Μεσοποταμίαν ἐξυπηρέτουν ἀπλῶς τὴν ἀρδευσιν, εἰς τὴν Αἴγυπτον δὲ ἀπέβλεπον καὶ εἰς τὸ νὰ δαμάσουν τὸν Νεῖλον, τὰ μεγάλα ὀχυρωματικὰ ἔργα καὶ τὰς πυραμίδας, τὰς λιμενικὰς ἐγκαταστάσεις εἰς τὴν Μεσόγειον, τὰς ναοὺς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τέλος δὲ τὰ ἔργα τῶν Ρωμαίων, τὰ ὑδραγωγεῖα των, τοὺς ὀχετοὺς καὶ τὸ δίκτυον τῶν συγκοινωνιῶν των, θὰ συμπεράνη προχείρως, ὅτι ὅλα αὐτὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ δημιουργηθοῦν εἰ μὴ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ἄλλης τινὸς τεχνικῆς, βασιζομένης οὐχί, ὡς ἡ χειρωνακτικὴ τεχνικὴ, ἐπὶ ἐμπειρικῶν γνώσεων, ἀλλ'ἐπὶ τῆς θετικῆς ἐπιστήμης.

Τὸ πρόβλημα ἐτέθη, ὡς ἀκριβῶς τίθεται καὶ ὑφ'ἡμῶν, ὑπὸ τοῦ von Gottl-Ottlilienfeld, ἐλύθη δὲ κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος οὐδὲν ἄλλως ἀναιρεῖ ὅσα ἄνωτέρω ἀνεπτύξαμεν περὶ τῆς περιόδου αὐτῆς τῆς τεχνικῆς, ἡ ὁποία, ἀρχομένη ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων «ἱστορικῶν» χρόνων, ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Μεσαίωκος. Αἱ μεγάλα ἐγκαταστάσεις καὶ τὰ θαυμαστὰ κτίσματα τῆς ἀρχαιότητος δὲν προϋπέθεσαν ἄλλο τι εἰ μὴ ὅ,τι ἡ ἄνωτέρω ὀρισθεῖσα ἐμπειρικὴ χειρωνακτικὴ μορφή τῆς τεχνικῆς ἦτο εἰς θέσιν νὰ προσφέρῃ. Δὲν προϋπέθεσαν ἀνώτερόν τινα βαθμὸν τεχνικῆς προόδου καὶ ἐξηγοῦνται κάλλιστα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ βαθμοῦ τῆς προόδου, τὸν ὁποῖον παριστάνει ἡ ἐμπειρικὴ χειρωνακτικὴ τεχνικὴ. Ὁ τρόπος μάλιστα, καθ'ὃν συνετελεῖτο ἡ ἐργασία εἰς τὰς περιπτώσεις ἐκείνας τῶν μεγάλων εἰς ὄγκον ἔργων, τὰς ὁποίας ἐμνημονεύσαμεν ἄνωτέρω, προδίδει ἐξ ὧσων γνωρίζομεν—καὶ τοῦτο τονίζει ὀρθότατα ὁ v. Gottl—τὰς ἀδυναμίας ἀκριβῶς τῆς χειρωνακτικῆς τεχνικῆς.

Ἐκείνο, τὸ ὁποῖον θαυμάζομεν (οὕτω συνεχίζει τὰς σκέψεις του v. Gottl), εἶναι τὸ γεγονός ἀκριβῶς, ὅτι μὲ πρωτογόνους σχετικῶς μεθόδους κατωρθώθησαν μαγαλιώδη πράγματα. Ἡ παράδοξος ὁμως αὐτὴ ἀντίφασις μεταξὺ τοῦ μεγαλείου τῶν ἐκτελεσθέντων ἔργων καὶ τῶν πενιχρῶν μέσων καὶ μεθόδων τῆς ἐκτελέσεώς των δὲν μαρτυρεῖ περὶ τῆς τελειότητος τῆς τεχνικῆς, ἀλλ' ἐλύθη—ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἱστορικῶν δεδομένων—κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: τὰ ἔργα αὐτά, τὰ ὁποῖα ἐξετελέσθησαν παρὰ τὴν στοιχειώδη ἔκτασιν καὶ προεπιστημονικὴν φύσιν τῆς χειρωνακτικῆς τεχνικῆς, ἤχθησαν εἰς πέρας οὐχὶ δι' αὐτῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς σπατάλης ἀνθρωπίνης ἐργασίας καὶ δὴ διὰ τῆς θυσίας ἀνθρωπίνου ὑλικοῦ. Χιλιάδες ἐργατῶν ἀπητοῦντο—καὶ κατ' ἀνάγκην βεβαίως δούλων (διότι μόνον δοῦλοι ἦτο δυνατόν νὰ σπαταλῶνται καὶ νὰ θυσιάζωνται εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοιούτων δυσαναλόγων πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς τεχνικῆς προόδου ἔργων)—, ἐκεῖ δὲ ὅπου σήμερον θὰ ἤρκει ἐπιστημονικῶς προϋπολογισμένη τεχνικὴ μελέτη, ἐχρειάζοντο τότε ἐμπειρικαὶ δοκιμαίαι εἰς βάρος τῆς ζωῆς τῶν ἐργατῶν. Ἡ ἀδυναμία ἀκριβῶς καὶ αἱ ἀτέλειαι τῆς τεχνικῆς ἐγέννησαν καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς δουλείας. Δὲν φθάνομεν βεβαίως μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι τὸ φαινόμενον τῆς δουλείας ἐγεννήθη κατ' ἀρχὴν ἐκ τῆς αἰτίας αὐτῆς. Διτηρήθη ὁμως, ἐξετιμήθη καὶ προσέλαβε τὸν κοσμοϊστορικὸν ἐκείνον χαρακτῆρα, μὲ τὸν ὁποῖον παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς τὸ φαινόμενον τοῦτο ἢ ἱστορίᾳ, κυρίως ἐξ αἰτίας τῶν ἀδυναμιῶν καὶ ἀτελειῶν τῆς τεχνικῆς.

21.—Ὁ Auguste Comte ἠσχολήθη, ὡς γνωστὸν (πρβλ. καὶ τὴν πραγματείαν ἡμῶν «Ἱστορία καὶ κριτικὴ τῶν κοινωνιολογικῶν θεωριῶν», Μέρος Α', τεῦχος πρῶτον, ἐν Ἀθήναις 1929, σ. 99), ἰδιαιτέρως μὲ τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τῆς δουλείας, ἀναπτύξας πρωτότυπον θεωρίαν, ἢ ὁποῖα ἀξίζει ἐνταῦθα ἰδιαιτέραν μνείαν. Εἰς τὸν πέμπτον τόμον τοῦ θεμελιώδους ἔργου του «Cours de Philosophie positive» (πρβλ. σ. 99—103), ὁρμώμενος ὁ Comte ἐκ τῆς ἀρχῆς—ἀρχῆς, ἢ ὁποῖα βεβαίως ἔχει ἀποδειχθῆ πλέον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προῖστορικῶν καὶ ἐθνολογικῶν ἐρευνῶν ὡς ἐσφαλμένη—, ὅτι τὸ «θεολογικόν» καθεστῶς τῆς ἀνθρωπότητος (ὁ Comte διαιρεῖ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Saint-Simon τὴν ἱστορίαν εἰς τρία στάδια, τὸ θεολογικόν, τὸ μεταφυσικόν καὶ τὸ θετικόν) ὑποδιαιρεῖται εἰς τὰς κατὰ σειρὰν ἀναπτυχθείσας περιόδους τοῦ φετιχισμοῦ, τῆς πολυθείας καὶ τοῦ μονοθεϊσμοῦ, διδάσκει, ὅτι ἡ δουλεία ἐγεννήθη ὑπὸ τὸ καθεστῶς τῆς πολυθείας καὶ δὴ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς προόδου, ἦν ἐσημείωσεν αὕτη ἀπέναντι τοῦ φετιχισμοῦ. Ἐν ᾧ ὁ φετιχισμὸς ὠδήγει τὸν νικητὴν εἰς τὸ νὰ ἀφανίζῃ πλήρως τὸν ἡτ-

τημένον, ἡ πολυθεία ἐδημιούργησε, κατὰ τὸν Comte, τὴν πνευματικὴν βάσιν τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας, ὁ ὁποῖος ἐπέδρασεν ἐξ ἐπόψεως ἀνθρωπιστικῆς καὶ οἰκονομικῆς εὐεργετικώτατα ἐπὶ τὴν ἐξέλιξιν τῶν κοινωνιῶν. Διειτηρήθη δὲ ὁ θεσμὸς οὗτος μέχρι τῆς περιόδου τοῦ μονοθεϊσμοῦ, καταργηθεὶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀνωτάτης, κατὰ τὸν Comte, μορφῆς, ἣν προσέλαβεν ἡ μονοθεία, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ δυτικοῦ καθολικισμοῦ, ὁ ὁποῖος μετέβαλε τὴν δουλείαν εἰς τὴν ἀσυγκρίτως ἡπιωτέραν δουλοπαροικίαν (πρβλ. εἰς τὸν πέμπτον τόμον τοῦ προμνημονευθέντος ἔργου τοῦ Comte τὰς σελ. 210—216).

Τὴν θεωρίαν τοῦ Comte περὶ δουλείας ἐμνημονεύσαμεν ἰδιαιτέρως διὰ νὰ δείξωμεν τὰς ἀντιλήψεις, αἱ ὁποῖαι ἐκράτουν, καὶ τὰς ἔλλιπεις γνώσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχον πρὸ ἑκατὸν ἀκόμη ἐτῶν. Ἐν τῷ μεταξύ ἐγένοντο, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ σὺν τῷ χρόνῳ ἀποκαλυφθέντος πλουσίου προϊστορικοῦ καὶ ἐθνολογικοῦ ὕλικου, ἔρευναι, αἱ ὁποῖαι ὠδήγησαν, μέσῳ τῶν Ingram, Letourneau, Lippert, Dimitroff, Lamprecht καὶ τῶν περὶ δουλείας θεωριῶν των, εἰς τὸ θεμελιῶδες ἔργον τοῦ H. Nieboer «Slavery as an industrial system», τέλος δὲ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ W. Schmidt γενομένην μικρὰν μὲν κατ'ἀρχὴν, οὐσιώδη ὅμως εἰς πολλὰς λεπτομερείας τροποποίησιν τῶν συμπερασμάτων τοῦ Nieboer. Αἱ ἔρευναι αὗται ἀνέτρεψαν πλήρως τὴν βάσιν, ἀφ' ἧς ὠρμήθη ὁ Comte. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παραμένει βεβαίως γεγονός, εἶναι, ὅτι εἰς τοὺς ἀπολύτως πρωτογόνους, κατ'ἀρχὴν δὲ καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς λαούς, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τοὺς τρεῖς πρωτογενεῖς κύκλους πολιτισμοῦ—(πρόκειται περὶ τῆς περιόδου, τὴν ὁποίαν ὁ Comte, κακῶς βεβαίως, κατατάσσει ὀλόκληρον εἰς τὸ καθεστῶς τοῦ φετιχισμοῦ)—ἡ δουλεία ἦτο ἄγνωστος. Αὕτη ἐγεννήθη εἰς τοὺς ἐκ τῆς διασταυρώσεως τούτων προελθόντας δευτερογενεῖς κύκλους πολιτισμοῦ, ἰδίᾳ ἐκεῖ, ὅπου νομάδες κτηνοτρόφοι εἰσέδυσαν εἰς τὰς χώρας μητριαρχουμένων γεωργῶν καὶ ἐπεβλήθησαν ἐπ'αὐτῶν. Καὶ ἐγεννήθη μάλιστα ἡ δουλεία κατ'ἀρχὰς οὐχὶ ὡς τοιαύτη, ἀλλ'ὡς δουλοπαροικία, ἐξ αὐτῆς δὲ προῆλθε κατὰ κανόνα—(ἐξαιρέσει συγκεκριμένως τῶν περιπτώσεων ἐκείνων, εἰς τὰς ὁποίας ἐνεφανίσθη αὕτη αὐτοτελῶς ὡς δουλεία «ἐγγυητική», δηλαδὴ ὡς δουλεία ἀποτελοῦσα ἐνεχειρίασιν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ὀφειλέτου εἰς χεῖρας τοῦ πιστωτοῦ)—τὸ καθ'αὐτὸ φαινόμενον τῆς δουλείας. Βαρεῖα εἶναι ἡ πλάνη ἐκείνων—ἐν τῷ προκειμένῳ καὶ τοῦ Comte—, οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζουν τὴν δουλοπαροικίαν ὡς νεώτερον φαινόμενον, δι' οὗ ἐξεφυλλίσθη ἐπὶ τὸ ἡπιώτερον ἡ δουλεία. Ὅπου οἱ νομάδες κτηνοτρόφοι, εἰσδύοντες εἰς χώρας μητριαρχουμένων γεωργῶν, κατέ-

κτων καὶ διετήρουν αὐτάς, ἐξηνάγκαζον κατ'ἀρχὰς τὸν πληθυσμὸν τῶν, ὅπως, παραμένων εἰς τὰς γεωργικὰς τοῦ ἐστίας, παραδίδη ἀπλῶς τὸ μέγιστον μέρος τῶν παραγομένων προϊόντων εἰς τοὺς κατακτητὰς. Τοῦτο συνέβη εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἀρχαιοτάτην Αἴ-γυπτον. Οἱ ὑπερήφανοι νομάδες δὲν κατεδέχοντο νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς. Ὅταν πλέον, ἐγκαθιστάμενοι, ἔβλεπον, ὅτι εἰς τὸν πλουσίως ἀναπτυχθέντα οἶκον τῶν αἰ χεῖρες τῶν γυναικῶν τῶν δὲν ἐπήρουν διὰ τὴν χειροτεχνίαν καὶ τὴν οἰκιακὴν ἐν γένει ἐργασίαν (οὐδ'εἰς αὐτὴν ἠσχολεῖτο ὁ εὐγενὴς κτηνοτρόφος μόνος), τότε, διεκδικοῦντες πλέον δικαιώματα οὐχὶ ἀπλῶς ἐπὶ τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως, ἀλλ' ἐφ'ὄλοκλήρου τῆς προσωπικότητος τῶν ἐντοπίων, ἤρξαντο προσλαμβάνοντες δούλους. Ὁ Wilhelm Schmidt ἀπέδειξεν, ὅτι καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς καθ'αὐτὸ πρωτογόνους, εἰς τοὺς ὁποίους ἐμφανίζεται διαδεδομένη ἡ δουλεία (τὴν διαπίστωσιν τῆς ἐκτάσεως, ἣν προσέλαβεν αὕτη, ὀφείλομεν κυρίως εἰς τὸν Nieboer), προβάλλει αὕτη ὡς φαινόμενον, τοῦ ὁποίου ἡ γένεσις ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν γειτνιαζόντων δευτερογενῶν, δηλαδὴ ἀνωτέρων κατ'ἀρχὴν πολιτισμῶν.

22.—Δι' ὅσων ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω ἐξηγεῖται ἡ γένεσις, ὅχι ὅμως καὶ ἡ μεγάλη σημασία, τὴν ὁποίαν προσέλαβεν ἀργότερον εἰς τοὺς ἱστορικοὺς πλέον πολιτισμοὺς ἡ δουλεία. Ἐὰν ὁ δοῦλος ἐχρησιμοποιεῖτο μόνον εἰς τὴν οἰκιακὴν τοῦ κυρίου τοῦ οἰκονομίαν, πῶς ἐξηγεῖται τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα π.χ. καὶ τὴν Ρώμην ὑπῆρξαν ἐποχαί, καθ'ἃς οἱ δοῦλοι ὑπερέβησαν τὰ ἐννέα δέκατα τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ; Διὰ νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, πρέπει νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς ὅ,τι ἐτονίσσαμεν, ἀρχόμενοι τῶν περὶ τῆς δουλείας παρατηρήσεών μας. Ἡ δουλεία προσέλαβε τὸν κοσμοϊστορικὸν ἐκεῖνον χαρακτήρα, μὲ τὸν ὁποῖον παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς τὸ φαινόμενον τοῦτο ἡ ἱστορία, κυρίως ἐξ αἰτίας τῶν ἀδυναμιῶν καὶ ἀτελειῶν τῆς τεχνικῆς, ἐφ'ἣς μέχρις αὐτοῦ τούτου τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Μεσαίωνος ἐβασίσθησαν οἱ μεγάλοι ἱστορικοὶ πολιτισμοί. Ὁ δοῦλος δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν οἰκιακὴν οἰκονομίαν. Δι' αὐτοῦ ἀκριβῶς ἐπεζητήθη, προκειμένου νὰ ἐκτελεσθοῦν ἔργα δυσανάλογα πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς τεχνικῆς προόδου, (ὅπως εἶναι τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ἀνωτέρω) ἡ ἐξουδετέρωσις τῶν ἀτελειῶν καὶ ἀδυναμιῶν, τὰς ὁποίας παρουσίαζεν ἡ τεχνική. Εἰς τὴν βάρβαρον σπατάλην καὶ θυσίαν τοῦ ἀνθρωπίνου ὑλικοῦ τῶν δούλων ὀφείλονται τὰ μεγάλα ἔργα τῆς ἀρχαιότητος. Οὕτω πῶς ἐμφανίζεται ἡ τεχνικὴ ἐπιρροή—ζουσα ἀρνητικῶς αὐτὴν ταύτην τὴν διαμόρφωσιν τοῦ φαινομένου τῆς δουλείας. Πάντως—ὅπως ἐτονίσθη ἤδη ἀνωτέρω—τὰ μεγάλα

ἔργα, τὰ ὅποια ἐξετελέσθησαν εἰς τὴν ἀρχαιότητα, δὲν μαρτυροῦν περὶ τῆς τελειότητος, ἀλλὰ προδίδουν ἀντιθέτως τὰς ἀδυναμίας τῆς τεχνικῆς, ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ὁποίας ἐξετελέσθησαν. Ἡ βᾶσις τῆς τεχνικῆς αὐτῆς, ἡ ὁποία διέπει τὴν ἱστορίαν μέχρις αὐτοῦ τούτου τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Μεσαίωνα, ἦτο ἀπλῶς χειρωνακτικὴ καὶ κατ' ἀρχὴν προεπιστημονικὴ. Τὸ μόνον ἀπὸ τεχνικῆς ἐπόψεως ἀξιωματικόν, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζει ἡ ἐκτέλεσις τῶν μεγάλων οἰκοδομικῶν, ἀρδευτικῶν κλπ. ἔργων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τὸ ὁποῖον ἀντιφάσκει ἐν μέρει πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς χειρωνακτικῆς τεχνικῆς, εἶναι τοῦτο: ὅτι ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἔργων αὐτῶν προεκάλεσε τὴν ἀνάδειξιν καὶ ὠρισμένων καθ' αὐτὸ «ἐπαγγελματικῶν» φορέων της, δηλαδή τὴν ἀνάδειξιν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι διηύθυνον τὰς ὑπὸ χιλιάδων ἐργατῶν ἐκτελουμένας ἐργασίας, καὶ προέβαινον εἰς τὰς καταμετρήσεις καὶ τοὺς ὑπολογισμούς, εἰς τὸ σχεδιάσμα ἐν γένει τοῦ ἐκτελεσθησομένου ἔργου. Αὐτοὶ εἶναι—ὡς τονίζει καὶ ὁ von Gottl— οἱ πρόδρομοι τῶν αὐτοτελῶν ὑπηρετῶν τῆς τεχνικῆς, τῶν μηχανικῶν. Πάντως, ἐκτὸς τοῦ ὅτι οὗτοι ἀπετέλεσαν φαινόμενα μεμονωμένα καὶ ἀνίσχυρα νὰ δώσουν νέαν κατεύθυνσιν εἰς τὴν ὅλην κοινωνικὴν μορφήν τῆς χειρωνακτικῆς τεχνικῆς, οἱ πρόδρομοι αὐτοὶ τοῦ συγχρόνου μηχανικοῦ ἐβασίζοντο κυρίως ἐπὶ ἐμπειρικῶν πειραματισμῶν συντελουμένων εἰς βάρος ἀνθρωπίνου ὕλικου καὶ οὐχὶ ἐπὶ ἐπιστημονικῶν ὑπολογισμῶν. Τὰ παραδείγματα τεχνικῶν, οἱ ὅποιοι ἦσαν ταῦτοχρόνος καὶ ἐπιστήμονες, δηλαδή ἔστω καὶ ἀπλῶς κάτοχοι ὠρισμένων φυσικοεπιστημονικῶν γνώσεων, ἦσαν ἐλάχιστα.

23.—Ἡ κοινωνικὴ λοιπὸν μορφή τῆς χειρωνακτικῆς τεχνικῆς διατηρήθη μέχρις αὐτοῦ τούτου τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Μεσαίωνα, δὲν ἦτο δὲ δυνατόν νὰ μεταβληθῇ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ μεμονωμένου φαινομένου, τὸ ὁποῖον ἐμνημονεύσαμεν ἐνωτέρω. Ὡς ἡ καθ' αὐτὸ κοινωνικὴ μορφή τῆς χειρωνακτικῆς τεχνικῆς ἐμφανίζεται τὸ συντεχνιακὸν σύστημα.

Παρατηρήθη ἤδη ἀνωτέρω, ὅτι τὸ συντεχνιακὸν καθεστῶς δὲν ἀνεπτύχθη παντοῦ ὁμοιούτως. Γεννηθέν, ὅπως εἴπομεν, ἐκ τῆς προκληθείσης ὑπὸ τοῦ μετάλλου διασπάσεως τῶν οἰκογενειακῶν συνδέσμων ὡς φορέων τῆς τεχνικῆς καὶ ἐκ τῆς χειραφετήσεως τοῦ τεχνίτου ὡς ἰδίας πλέον προσωπικότητος ἀπὸ τῶν συνδέσμων αὐτῶν—(τοῦτο τονίζει καὶ ὁ Max Weber εἰς τὸ ἔργον του» *Wirtschaftsgeschichte*)—, προσέλαβε διαφόρους κατὰ καιροῦς καὶ τόπους μορφάς. Πρὶν ἢ φθάσει εἰς τὴν ὀλοκλήρωσιν του—αὕτη ἐσημειώθη ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς οἰκονομίας τῶν πόλεων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Με-

σαίωνος—, τὸ συντεχνιακὸν σύστημα ἐξεδηλώθη (ἂν καὶ ὑπὸ μορφᾶς οὐχὶ ἀμιγείας) εἰς τὴν ἑλληνορωμαϊκὴν ἀρχαιότητα, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Κίναν, τὰς Ἰνδίας καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἰσλαμικὸν κόσμον. Κυρίως ὁμως ἐμφανίζονται εἰς τὰς χώρας αὐτὰς αἱ συντεχνίαι ὡς ἀνελεύθεραι ὀργανώσεις ἢ—καὶ τοῦτο ἀφορᾷ εἰδικῶς τὰς Ἰνδίας—ὡς ὀργανώσεις συνδεδυασμέναι πρὸς τὸ σύστημα τῶν καστῶν. Ὁ Max Weber ἔχει ἐρευνήσει ἰδιαιτέρως εἰς τὸ θεμελιῶδες ἔργον του «Wirtschaftsethik der Weltreligionen» («Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie») τὸ φαινόμενον τοῦτο τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ συντεχνιακοῦ συστήματος πρὸς τὸ καθεστῶς τῶν καστῶν εἰς τὰς Ἰνδίας. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας, ὅτι ἡ γνησίαι συντεχνία—ὅπως ἀνεπτύχθη κυρίως εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν Μεσαίωνα—βασίζεται ἐπὶ τῆς ἐλευθέρως ἐκλογῆς τοῦ διδασκάλου, τοῦ «μάστορη», τότε ὄχι μόνον αἱ ὡς ἀνελεύθεραι συνήθως συντεχνίαι ἐμφανιζόμεναι χειρωνακτικαὶ ὀργανώσεις τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, εἰς τὰς ὁποίας ἐκράτει ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἡ ἀρχὴ τῆς κληρονομικῆς προσηλώσεως εἰς τὸ ἀνελευθέρως ἀσκούμενον ἐπάγγελμα, ἀλλ' αὐταὶ αὐταὶ αἱ «κάσται» τῶν Ἰνδιῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς γνήσαι συντεχνίαι. Διὰ νὰ φθάσῃ ἡ ἐξέλιξις εἰς τὰς συντεχνίας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Μεσαίωνος, διήλθεν ἀναγκαιῶς πολλὰς μεταβατικὰς περιόδους, περιόδους, αἱ ὁποῖαι ἐν πολλοῖς εἶναι προσδιωρισμέναι καὶ ὑπὸ τῶν κατὰ καιροῦς καὶ τόπους ποικιλλουσῶν, ἀσχέτων μάλιστα πρὸς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν θρησκευτικῶν ἢ ἄλλης φύσεως συνθηκῶν. Ὡς ἐλέχθη ἤδη καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου τούτου, τοιοῦτου εἴδους συνθῆκαι ἀνεκοψαν πολλάκις ἢ μᾶλλον ἐπεβράδυναν (ὅπως πάλιν ἀφ' ἑτέρου ἐπετάχυναν ἀλλαχοῦ) τὴν ἐξέλιξιν, πρὸς τὴν ὁποῖαν ὥθει τὴν οἰκονομίαν ἢ πρόοδος τῆς τεχνικῆς. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ, οἴασθε ἴποτε παρεκκλίσεις καὶ ἂν ὑφίσταται, ὁδηγεῖ τέλος ἐκεῖ, ὅπου ἡ τεχνολογικὴ πραγματικότης τὴν ὥθει, εἶναι ὁμως ἐξ ἴσου ἀληθές, ὅτι αἱ παρεκκλίσεις αὐταί, δι' ὧν ἐξασφαλίζεται ἀκριβῶς ὁ πλοῦτος τῆς ζωῆς, δὲν στεροῦνται πάντοτε οὐσιαστικῆς σημασίας.

Εἰς τὰς Ἰνδίας συγκεκριμένως—καὶ θὰ χρησιμοποιήσωμεν ἐνταῦθα τὸ παράδειγμα τῶν Ἰνδιῶν, βασιζόμενοι ἐπὶ τῶν διαφωτιστικῶν ἐρευνῶν τοῦ Max Weber (πρβλ. τὸν δεύτερον τόμον τοῦ ἔργου του *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*)» ὡς τὸ χαρακτηριστικώτερον πάντων— ἡ τεχνικὴ πρόοδος, δι' ἧς ἐχειραφετήθη ἡ χειρωνακτικὴ ἐπίδοσις ἀπὸ τῆς ἀποκλειούσης τὸν ἐπαγγελματικὸν διαφορισμὸν ὁμοιοτύπου χειρωνακτικῆς δράσεως τῶν συνδέσμων τοῦ αἵματος (τῆς φυλῆς κλπ.), ἐσημειώθη ἤδη εἰς χρόνους παλαιούς

καὶ ἐδημιουργήθησαν ἐνώσεις τύπου συντεχνιακοῦ, ἀνεξαρτήτως μάλιστα τῶν προηγηθεισῶν τῆς γενέσεως τούτων καστῶν. Αἱ ὀργανώσεις αὐταὶ δὲν κατώρθωσαν ὅμως νὰ ἐπιβληθοῦν πράγματι καὶ νὰ ὀδηγήσουν, ὅπως ὠδήγησαν εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν Μεσαίωνα, πρὸς τὴν συντεχνιακὴν αὐτονόμησιν τῶν πόλεων. Ἡ πλήρης ἀνάπτυξις των παρημποδίσθη ὑπὸ τοῦ συστήματος τῶν καστῶν, αἱ ὁποῖαι, ἂν καὶ κατ'ἀρχὴν ἐρησκευτικοῦ περιεχομένου ἐνόητες, συνηγωνίσθησαν ἐπιτυχῶς τὰς ἀτελῶς ἀναπτυχθείσας καθαρῶς συντεχνιακὰς ὀργανώσεις, προσλαβοῦσαι ὡσαύτως χαρακτῆρα χειροτεχνικόν. Καὶ παρημπόδισαν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν συντεχνιῶν αἱ κάσται, χωρὶς ὅμως νὰ κατορθώσουν νὰ μεταβληθοῦν καὶ αὐταὶ εἰς γνησίας συντεχνίας. Ἡ συντεχνιακὴ διαμόρφωσις τῶν καστῶν προσέκρουσεν ἀφ'ἐνὸς μὲν ἐπὶ τῆς κληρονομικότητος, ἡ ὁποία διεῖπε τὰς κάστας καὶ ἀπέκλειε τὴν ἐλευθέραν σχέσιν διαδοχῆς τοῦ διδασκάλου ὑπὸ τοῦ μαθητευομένου, ἀφ'ἐτέρου δὲ ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ὑπαρξὶς ἀνυπερνικήτων μεταξὺ τῶν καστῶν φραγμῶν (καὶ δὴ φραγμῶν ἀποκλειόντων οἴανδήποτε ἐπαφὴν μεταξὺ τῶν μελῶν τῶν διαφόρων καστῶν) παρημπόδισε διὰ τῆς «μαγικῆς» ἀποστάσεως, ἣν ἐδημιούργει μεταξὺ των, τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συναδελφότητος μεταξὺ ὅλων τῶν χειρωνακτικῶν ἐπαγγελμάτων. Ἡ συναδελφότης αὐτὴ εἶναι ἀκριβῶς ἡ βᾶσις, ἐφ' ἧς ἐθεμελιώθη, παρ' ὅλας τὰς σημειωθείσας τυχὸν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν συγκρούσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων συντεχνιῶν, ἡ ὠργανωμένη συντεχνιακὴ ἐνότης καὶ αὐτονομία τῶν πόλεων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Μεσαίωonos.

Εἰς τὴν Κίναν, ἀντιθέτως πρὸς τὰς Ἰνδίας, ἡ ἐξέλιξις ἀπὸ τοῦ δευτέρου καὶ ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως τῶν γενῶν βασιζομένου πρὸς τὸ τρίτον, τὸ λεγόμενον χειρωνακτικόν, στάδιον τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς οἰκονομικῆς ὀργανώσεως τῆς κοινωνίας ὑπῆρξεν ὀργανικωτέρα. Διδακτικώτατον εἶναι μάλιστα νὰ παρακολουθήσωμεν εἰς τὴν Κίναν τὸν ἀνταγωνισμόν, ὅστις ἐσημειώθη, ὅταν ἀνεπτύχθησαν αἱ συντεχνίαι, μεταξὺ τούτων καὶ τῶν παλαιότερων φορέων τῆς τεχνικῆς καὶ οἰκονομίας, τῶν φυλῶν, ὡς καὶ ἄλλων, στενωτέρων, συνδέσμων αἵματος. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι σύνδεσμοι διεξεδίκησαν εἰς τὴν Κίναν, καὶ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν συντεχνιῶν, τὴν διατήρησιν τῆς ιδιότητός των ὡς φορέων τῆς τεχνικῆς. Παρὰ ταῦτα ὅμως, ὡς ἐπίσης παρὰ τὴν προσπάθειαν τῆς κεντρικῆς πολιτικῆς ἐξουσίας—(ἡ πολιτικὴ συγκέντρωσις εἰς τὴν Κίναν ἐσημειώθη, κατόπιν ἐπιτυχοῦς πραξικοπήματος τοῦ ἡγεμόνος τοῦ Τσίν, ἐν ἔτει 221 π.Χ.)—, ὅπως παρεμποδίσθη τὴν ἐλευθέραν ἐξέλιξιν τῶν συντεχνιῶν διὰ τῆς μονοπωλιακῆς προστασίας, ἣν ἐχορήγησεν εἰς ὠρισμένας «ἐμπορικὰς»

συντεχνιακάς ενώσεις, τὸ συντεχνιακὸν σύστημα ἀνεπτύχθη ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Κίναν, οὐδαμοῦ δὲ (οὔτε κἄν εἰς τὴν Εὐρώπην τῶν μέσων αἰώνων) ἐσημειώθη ἢ ἐξάρτησις τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τῆς συντεχνίας του τόσο ἰσχυρά, ὅσον ἐν Κίνα. Ἡ ἐξάρτησις ὅμως αὐτή—καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐκδηλοῦται ἢ ἰδιοτυπία ἢ μᾶλλον ἢ ἔλλιπής ἐξέλιξις καὶ τοῦ ἐν Κίνα ἀναπτυχθέντος συντεχνιακοῦ συστήματος—ἦτο φύσεως καταναγκαστικῆς, προήρχετο οὕτως εἰπεῖν ἔξωθεν, δὲν ἐπήγαζεν ἐκ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως τοῦ Κινέζου καὶ τοιουτοτρόπως, παρ' ὅλην τὴν αὐστηρὰν ὀργάνωσιν τῶν συντεχνιῶν, δὲν ἐγνώρισεν ἢ Κίνα τὴν ἐπὶ τοῦ αὐτοτελοῦς συντεχνιακοῦ πνεύματος βασιζομένην αὐτονομίαν τῶν πόλεων. Φορεῖς μάλιστα τῆς ἀποκεντρώσεως ἐν Κίνα δὲν ὑπῆρξαν αἱ πόλεις, ἀλλὰ τὰ χωρία, ἢ δὲ ὀργάνωσις τῶν τελευταίων τούτων, στηριζομένη ἐπὶ πατριαρχικῶν βάσεων (ἢ πατριά ἐξηκολούθησεν ἐπὶ χιλιετηρίδας ὀλοκλήρους νὰ ἀποτελῆ, ἂν ὄχι τὴν μόνην, πάντως τὴν περισσότερον αἰσθητὴν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Κινέζου ἐνότητα), ἦτο τόσο αὐτοτελής, ὥστε ὁ διὰ λόγους ἐπαγγελματικῆς ἢ ὑπηρεσιακοῦς εἰς πόλιν ἐγκαθιστάμενος, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐξηκολούθη ὑποκείμενος εἰς τὰς ἐντολὰς τῆς πατριάς του, ἠσθάνετο ἑαυτὸν ξένον, ἄσχετον πρὸς τὸ περιβάλλον του, οὐδένα σύνδεσμον ἠσθάνετο πρὸς τοὺς ἄλλους κατοίκους τῆς πόλεως. Εἰς τὸν Max Weber καὶ τὰς διαφωτιστικὰς του ἐρεῦνας ὀφείλομεν καὶ τὰ ἀνωτέρω περὶ τῆς Κίνας λεχθέντα (πρβλ. τὸν πρῶτον τόμον τοῦ ἔργου του «Gesammelte Aufsätze zur Religionsoziologie»). Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διαφορὰν, ἢ ὁποία ὑπάρχει ἐξ ἐπόψεως ψυχικῆς διαθέσεως μεταξὺ τοῦ κατοικοῦ τῆς κινεζικῆς πόλεως καὶ τοῦ κατοικοῦ τῶν πόλεων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Μεσαίωνος, αὕτη δέον ν' ἀποδοθῆ, καθ' ἡμᾶς, εἰς τὸ γεγονὸς, ὅτι, ἐν ᾧ ὁ κάτοικος τῶν εὐρωπαϊκῶν πόλεων ἦτο συνήθως δουλοπάροικος, ὁ ὁποῖος, ἐγκαταλείψας τὸν κύριόν του καὶ ἀποτινάξας τὸν βαρὺν τοῦτον ζυγόν, εὕρισκεν ἄσυλον καὶ ἐλευθερίαν εἰς τὴν συντεχνιακὴν ὀργάνωσιν τῆς πόλεως, ὁ ἐγκαθιστάμενος εἰς τὰς πόλεις Κινέζος ἐγκατέλειπε τὸ χωρίον καὶ τὴν στοργικὴν πατρίαν του μόνον ἐξ ἀνάγκης ἐπαγγελματικῆς καὶ εἶχε τὴν ψυχὴν του πάντοτε ἐστραμμένην πρὸς τὸν τόπον, τὸν ὁποῖον ἐγκατέλειπε.

Εἰς τὰ χωρία, τὰς «ἀπειραρίθμους», ὡς λέγει ὁ Arthur Salz, «εἰς ἀπεράντους χώρους ἐσκορπισμένους στατικὰς αὐτὰς μονάδας», συνεκεντροῦτο κατ' ἀρχὴν ἢ ζωὴ τῆς Κίνας.

Ὅμιλοῦντες περὶ τοῦ συντεχνιακοῦ συστήματος εἰς τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν Κίναν, εἶχομεν ἀνωτέρω ἐπανειλημμένως τὴν εὐκαιρίαν νὰ τονίσωμεν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ μνημονευθέντα ἔλλιπῆ παρα-

δείγματα συντεχνιακῆς ὀργανώσεως, τὰ κυριώτερα σημεῖα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τὰς συντεχνίας τῶν πόλεων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Μεσαίωνα. Ἡ ἐλευθέρα ἐκλογή τοῦ διδασκάλου, ἡ συναισθηματικὴ κατ'ἀκολουθίαν μεταξὺ τοῦ τεχνίτου καὶ τοῦ μαθητευομένου σχέσις, ἡ συναδελφότης μεταξὺ τῶν διαφόρων συντεχνιῶν ὠρισμένης πόλεως, τέλος δὲ ἡ ἐπὶ τῆς συναδελφότητος ταύτης βασιζομένη ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ αὐτονομία τῶν πόλεων, αὐτὰ εἶναι τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ τοῦ συντεχνιακοῦ συστήματος τῶν μέσων αἰώνων. Ἐξ αὐτῶν ἀπέρρευσαν καὶ αἱ γενικαὶ ἀρχαί, αἱ ὁποῖαι διεῖπον τὴν πολιτικὴν τῶν συντεχνιῶν. Αὕτη ἀπέβλεπε, παρεμποδίζουσα τὴν ἀνάπτυξιν ἀτομικῶν οἰκονομικῶν διακρίσεων, νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἰσότητά μεταξὺ τῶν μελῶν ἐκάστης συντεχνίας. Ἡ ἀρχὴ τοῦ συναγωνισμοῦ εἶναι ξένη πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ συντεχνιακοῦ καθεστώτος. Καταπολέμησις τοῦ συναγωνισμοῦ μεταξὺ τῶν μελῶν ἐκάστης συντεχνίας καὶ διεκδίκησις ἐπαγγελματικοῦ μονοπωλίου πρὸς τὰ ἔξω, αὐταὶ εἶναι αἱ διέπουσαι τὴν συντεχνιακὴν πολιτικὴν θεμελιώδεις ἀρχαί. Εἰς τὰς ἐρεῦνας τῶν Maurer, Otto Gierke, G. Schmoller, v. Below, Gothein καὶ ἄλλων οἰκονομολόγων, νομικῶν καὶ ἱστορικῶν, ἐρεῦνας, αἱ ὁποῖαι ἐστράφησαν περὶ τὰ προβλήματα τῆς γενέσεως καὶ ὀργανώσεως τῶν συντεχνιῶν ἐν Γερμανίᾳ—(ἐκεῖ ἄλλως τε, εἰς τὰς πόλεις τοῦ γερμανικοῦ Μεσαίωνα, ἀνεπτύχθησαν, ἀπὸ τοῦ IB' κυρίως αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, κατ'ἐξοχὴν αἱ συντεχνίαι)—, ὀφείλομεν τὴν ταξινομήσιν καὶ ἐπιστημονικὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖον παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς τὸ ἐν Εὐρώπῃ συντεχνιακὸν καθεστῶς. Εἰς τὰς ἐρεῦνας αὐτῶν ὀφείλομεν καὶ τὴν διαπίστωσιν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ συντεχνία ἐστρέφετο διὰ τῆς ὀργανώσεώς της ἔχι μόνον πρὸς τὴν ἐπαγγελματικὴν πλευρὰν τῶν μελῶν της, ἀλλὰ πρὸς ὀλόκληρον τὴν προσωπικότητά των, προστατεύουσα ταῦτα ἀπὸ τῆς μόνωσεως καὶ δημιουργοῦσα τὸ αἶσθημα τῆς κοινότητος καὶ ἀλληλεγγύης. Ἡ ἠθικὴ αὕτη πλευρὰ τοῦ συστήματος τῶν συντεχνιῶν, πλευρὰ, ἡ ὁποία ἐκαλλιιεργεῖτο ἰδιαιτέρως διὰ τοῦ συστηματικοῦ συνδυασμοῦ τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ ἐπαγγελματικοῦ σκοποῦ, τὸν ὁποῖον ἐπεδίωκον αἱ συντεχνίαι, πρὸς θρησκευτικούς, ψυχολογικούς, στρατιωτικούς καὶ ἄλλους κοινωνικούς σκοπούς, ἐξησφάλισεν ἀκριβῶς εἰς τὸ συντεχνιακὸν καθεστῶς τὴν μεγάλην δύναμιν, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησε τοῦτο κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως αὐτῆς τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ὅλης του προσωπικότητος πρὸς τὴν ιδιότητά του ὡς φορέως τῆς οἰκονομίας τῆς συντεχνιακῶς ὀργανωμένης πόλεως ὁ «μικροαστὸς» ἦτο εὐτυχέστερος τοῦ «ἀστοῦ», ὅπως καὶ ὁ ἀπλοῦς ἀστὸς καὶ κάτοικος μικρᾶς πόλεως εἶναι εὐτυχέστερος τοῦ μεγαλοαστοῦ

καὶ κατοίκου τῆς συγχρόνου κοσμοπολιτικῆς μεγαλοπόλεως. Ὅσον περισσότερο προχωρεῖ τις εἰς τὰς βαθμίδας αὐτάς, τόσο περισσότερο καταδικάζεται εἰς μόνωσιν καὶ διασπᾶται ἡ προσωπικότης του. Ἐὰν γραφῆ ποτὲ ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ζωῆς του δηλαδή ὡς πάσχοντος προσώπου ἀπὸ τοῦ Μεσαίωνα καὶ ἔντεϋθεν, αἱ τραγωδίαί, αἱ ὁποῖαι θὰ ἀποκαλυφθοῦν, θὰ εἶναι ἀνεκδιήγητοι!

24.—Ἀρχόμενοι τῶν παρατηρήσεών μας περὶ τοῦ τρίτου σταδίου ἐξελίξεως τῆς τεχνικῆς, περὶ τῆς περιόδου δηλαδή τῆς χειρωνακτικῆς τεχνικῆς, καὶ διαπιστώσαντες τὸ γεγονός, ὅτι ἡ περίοδος αὕτη ὀφείλει τὴν γένεσίν της εἰς τὴν προκληθεῖσαν διὰ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ μετάλλου χειραφέτησιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀτομικοῦ πλέον φορέως τῆς τεχνικῆς ἀπὸ τῶν κοινοτήτων τοῦ αἵματος, εἴπομεν, ὅτι ἡ χειραφέτησις αὕτη, ἡ ὁποία ἐδημιούργησε καθ' ὑπέρβασιν πλέον τῶν κοινοτήτων τούτων νέαν μορφήν συμβιώσεως, τὴν κοινότητα τοῦ πνεύματος, συγκεκριμένως δὲ καὶ κατὰ πρῶτον λόγον τὴν κοινότητα μεταξὺ τοῦ τεχνίτου καὶ τοῦ μαθητοῦ του, δὲν ἐπέδρασε μόνον ἐπὶ τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν, ὀδηγήσασα π.χ. εἰς τὴν γένεσιν τοῦ συντεχνιακοῦ συστήματος, ἀλλ' ἐπέδρασε καὶ εἰς τὰς ἄλλας τῶν ἀνθρώπων σχέσεις. Ὁ Max Weber εἰς τὸ κολοσσιαῖον ἔργον του *Wirtschaft und Gesellschaft*, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ πλησίον τοῦ ἀνωτέρω ἐπανειλημμένως χρησιμοποιηθέντος θεμελιώδους ἱστορικοῦ μᾶλλον ἔργου του *Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen* τὴν συστηματικὴν ἀποκρυστάλλωσιν τῆς κοινωνιολογίας του, ἐξετάζει ἰδιαιτέρως καὶ ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν θεωρίαν του περὶ τῶν τριῶν «ἰδεωδῶν τύπων» ἐξουσιαστικῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεως τὴν ἔκτασιν, τὴν ὁποῖαν εἶχεν εἰς τὴν ἱστορίαν ἡ ἀνάπτυξις ἰδιαιτέρου πνευματικοῦ δεσμοῦ μεταξὺ διδασκάλου καὶ μαθητοῦ, στρατιωτικοῦ ἀρχηγοῦ καὶ ἐκλεκτοῦ ὀπαδοῦ, προφήτου καὶ ἀποστόλου. Αἱ σχέσεις αὐταί, αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται εἰς τὸ χάρισμα τοῦ διακρινομένου καὶ ὀπαδοῦς ἢ μαθητὰς δημιουργοῦντος ἀτόμου, ἐγεννήθησαν ἀφ' οὗ προηγουμένως διεσπᾶσθη ἡ κοινότης τοῦ αἵματος ὡς μόνος φορεὺς κοινωνικῆς ζωῆς. Διτηρήθησαν ὅμως ἀμιγεῖς αἱ σχέσεις αὐταί, τὰς ὁποῖας ὁ Max Weber ὀνομάζει «χαρισματικᾶς»; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπαντᾷ αὐτὸς οὕτως ὁ Max Weber ἀρνητικῶς. Τὸ χάρισμα, τὸ ὁποῖον προσκολλᾷ τὸν μαθητὴν εἰς τὸν διακριθέντα τεχνίτην καὶ τὸν ὀπαδὸν εἰς τὸν πολεμικὸν ἥρωα καὶ ἀρχηγόν, διασπᾷ τὴν παράδοσιν τοῦ αἵματος διὰ τὴν διημιουργήσασαν νέαν παράδοσιν, παράδοσιν ἐξ ἴσου ἰσχυρὰν καὶ ἐπιβλητικὴν. Ἐκ τῶν χαρισματικῶς συγκροτηθέντων ὀπαδῶν πολεμικοῦ τινος ἥρωος γεννᾶται π.χ. μόνιμος πολιτειακὸς θεσμός, κράτος. Ἐκ τοῦ χαρισματι-

κῶς συγκροτηθέντος κύκλου, ὅστις περιβάλλει προφήτην τινά, καλλιτέχνην, φιλόσοφον, ἠθικόν, ἐπιστημονικόν ἢ πολιτικόν νεωτεριστήν, γεννῶνται ἐκκλησίαι, αἱρέσεις, ἀκαδημίαι, σχολαί, κόμματα. Ἡ χαρισματικὴ ἐπαγγελία μετατρέπεται τοιοιτοτρόπως εἰς δόγμα, εἰς διδασκαλίαν, εἰς θεωρίαν, εἰς κανονισμούς, εἰς νομικὰς διατάξεις ἢ τέλος εἰς τὸ περιεχόμενον νεκρᾶς παραδόσεως. Τὸ χάρισμα καὶ ἡ παράδοσις, ἂν καὶ δύο δυνάμεις ξέναι πρὸς ἀλλήλας, συνάπτουν σχέσεις στενωτάτας. Τὸ πρόβλημα ἰδίᾳ τῆς διαδοχῆς τοῦ χαρισματικῶς ἀναδειχθέντος προφήτου, ἥρωος, διδασκάλου ἢ πολιτικοῦ ἀρχηγοῦ σημαίνει ἀφ' ἑαυτοῦ συσχετίσιν τοῦ χαρίσματος πρὸς κανονισμούς καὶ παραδόσεις.

Ἐν τῷ προκειμένῳ θὰ ἀρκεσθῶμεν—τοῦτο ἄλλως τε ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα κυρίως—εἰς τὸ νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν τῶν χαρισματικῶν σχέσεων εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν κοινωνιῶν ὀργάνωσιν, συγκεκριμένως δὲ εἰς τὸ νὰ ἐξακριβώσωμεν, πῶς ἐκ τῆς προσωπικῆς σχέσεως τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἀρχηγοῦ πρὸς τοὺς ἐκλεκτοὺς τῆς ἀκολουθίας του ἐγεννήθη καὶ ἀνεπτύχθη τὸ παγκοσμίου σχεδὸν ἐκτάσεως φαινόμενον τοῦ φεουδαλισμοῦ καὶ τιμαριωτισμοῦ.

25.—Ὅταν λαός τις, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν ἰδιαιτέρως διακρινομένου στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἀρχηγοῦ, καταλαμβάνη χώρας καὶ ζητῇ νὰ συγκρατήσῃ τὴν ἐπὶ τῶν χωρῶν τούτων ἐξουσίαν του, πρέπει νὰ ὀργανώσῃ τὴν διοικητικὴν πρὸς τὰ κατακτηθέντα ἐδάφη σχέσιν του. Ἡ γραφειοκρατικὴ ὀργάνωσις προϋποθέτει ἐξειλιγμένην χρηματικὴν οἰκονομίαν, προϋποθέτει δηλαδὴ κράτος, τὸ ὁποῖον ἀμείβει τὸν ὑπάλληλόν του διὰ κανονικοῦ, εἰς χρῆμα μετρομένου μισθοῦ καὶ τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν κατ'ἀκολουθίαν νὰ ἀπαιτήσῃ ἀπὸ τὸν ὑπάλληλον—καὶ τοῦτο εἶναι τὸ χαρακτηριστικόν τῆς γραφειοκρατίας—, ὅπως θεωρῇ πλήρως διακρινομένην τὴν σφαῖραν τῆς ὑπηρεσιακῆς του δράσεως ἀπὸ τῆς σφαίρας τῆς ἰδιωτικῆς του ζωῆς. Πρὸ τῆς γενέσεως λοιπὸν τῆς χρηματικῆς καὶ δὴ τῆς ἐξειλιγμένης χρηματικῆς οἰκονομίας ἡ γραφειοκρατικὴ ὀργάνωσις ἦτο κατ' ἀρχὴν ἀδύνατος. Ὁ κατακτητὴς ἔπρεπε νὰ ὀργανώσῃ ἄλλως πως τὴν ἐξουσιαστικὴν πρὸς τὰ κατακτηθέντα ἐδάφη σχέσιν του. Ὁ φυσικώτερος καὶ ἀπλούστερος τρόπος ὀργανώσεως ἦτο ὁ ἐξῆς: ὁ ἡγεμὼν παρεχώρει εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς τῆς ἀκολουθίας του, εἰς ἐκείνους δηλαδὴ, πρὸς τοὺς ὁποίους συνέδεε τοῦτον κατ'ἀρχὰς σχέσιν ἀπλῶς χαρισματικῆ, δικαιώματα ἐπὶ τῶν κατακτηθέντων ἐδαφῶν καὶ τῶν κατοικούντων (καλλιεργούντων) ταῦτα ἀνθρώπων. Οἱ ἐκλεκτοὶ καὶ ὁμοτράπεζοι μετεβάλλοντο τοιοιτοτρόπως κατὰ κα-

νόνα εἰς βασάλους, εἰς τιμαριούχους. Οὕτω πως ἐγεννήθη ὁ τιμαριωτισμός, δι' αὐτοῦ δέ, ἀρθείσης (οὐχὶ ἀπανταχοῦ, ἀλλ' εἰς ὠρισμένα μέρη) τῆς τιμαριωτικῆς πρὸς τὸν ἡγεμόνα σχέσεως, ἐγεννήθη καὶ ὁ ἀπλοῦς φεουδαλισμός.

Τὰ φαινόμενα τοῦ τιμαριωτισμοῦ καὶ τοῦ φεουδαλισμοῦ μᾶς δίδουν ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ ἴδωμεν καὶ πάλιν ἐπαληθεύουσιν τὴν ἀρχήν, τὴν ὁποίαν ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος κεφαλαίου ἐθέσαμεν καὶ ἡ ὁποία συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἡ ποικιλία τῶν μορφῶν, ὑφ' ἃς ἀνεπτύχθη αὐτὸς οὗτος ὁ ἐξωτερικὸς πολιτισμός, δὲν ἐξηγεῖται μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς τεχνικῆς καὶ οἰκονομικῆς προόδου, τὴν ὁποίαν σημειώνει ὁ πολιτισμὸς οὗτος εἰς τὴν ἐξέλιξίν του. Κατ' ἀρχὴν βεβαίως καὶ εἰς τὰς γενικωτάτας αὐτῆς γραμμὰς ἡ ἐπίδρασις τῆς τεχνικῆς προόδου ἐπὶ τὴν οἰκονομίαν καὶ ταύτης ἐπὶ τὴν πολιτικὴν ὀργάνωσιν τῶν κοινωνιῶν εἶναι ὁμοίωτος. Ἡ ἐπεξεργασία τοῦ μετάλλου ἐξετόπισε τὸ μονοπώλιον τῶν κοινοτήτων τοῦ αἵματος ὡς μόνων φορέων τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς. Αὐτὴ ἐχειραφέτησε τὸ ἄτομον καὶ ἐδημιούργησε μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, καθ' ὑπέρβασιν τῶν κοινοτήτων τοῦ αἵματος, δεσμοὺς νέους. Ἐκ τῶν δεσμῶν τούτων προέκυψεν ἀναντιρρήτως τὸ συντεχνιακὸν σύστημα. Ἐκ τῶν δεσμῶν τούτων προέκυψε καὶ ἡ ὀργάνωσις τοῦ ἀρχεγόνου ἡγεμονικοῦ κράτους, ὀργάνωσις, δι' ἧς χειραφετεῖται ὁ φίλος καὶ ὁμοτράπεζος τοῦ ἡγεμόνος ἐν μέρει ἢ καὶ ἐν ὅλῳ ἀπὸ τῆς προσωπικῆς πρὸς τὸν κύριόν του σχέσεως, δημιουργουμένου τοῦ τιμαριωτισμοῦ ἢ καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ φεουδαλισμοῦ. Ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ ἐσημειώθη βεβαίως σχεδὸν παντοῦ. Αἱ εἰδικώτεροι ὅμως μορφαί, ὑφ' ἃς κατὰ τόπους ἐσημειώθη αὕτη, ποικίλλουν. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν παραγόντων γεωγραφικῶν, φυλετικῆς ἰδιοσυγκρασίας, θρησκευτικῶν ἢ καὶ αὐτοτελῶς πολιτικῶν (ὀφειλομένων μάλιστα πολλάκις εἰς τὴν πολιτικὴν πρωτοβουλίαν ὠρισμένων ἀτόμων) ἐμφανίζεται ἡ ἐξέλιξις, παρὰ τὴν ταυτότητα τῶν τεχνολογικῶν καὶ οἰκονομικῶν συνθηκῶν, ποικίλλουσα εἰς πολλὰς οὐσιώδεις λεπτομερείας. τῆς. Ὁ τρόπος, καθ' ὃν προσηρμόσθη ἕκαστος λαὸς εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐξελίξεως, δὲν ὑπῆρξεν ἀπολύτως ὁ αὐτός. Ἐὰν συνέβαινε τοῦτο, δὲν θὰ ὑπῆρχε κἄν ἱστορία, ἀλλὰ θὰ ὑπῆρχε κἄτι ἀνάλογον πρὸς τὴν βιολογικὴν ἐξέλιξιν. Ἐὰν ἠθέλομεν καὶ τὰς παρεκκλίσεις αὐτὰς καὶ ποικιλίας, τὰς ὁποίας ἐσημείωσεν ἡ ἀνάπτυξις αὐτοῦ τούτου τοῦ «ἐξωτερικοῦ» πολιτισμοῦ κατὰ τόπους καὶ καιροὺς, νὰ ἀναγάγωμεν ὡσαύτως εἰς τὴν τεχνολογικὴν πραγματικότητα, συγκεκριμένως δὲ εἰς τὴν πραγματικότητα τῶν μέσων καὶ ὀργάνων παραγωγῆς, θὰ κατελήγομεν εἰς ἀτόπους ὑπερβολάς, εἰς ὑπερβολάς, τὰς ὁποίας δὲν θὰ ἠδύ-

νάμεθα νὰ θεμελιώσωμεν. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἰδιαίτερος χαρακτηρίζει τὴν περίοδον τῆς χειρωνακτικῆς τεχνικῆς, ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀρχῶν μέχρι τοῦ Μεσαίωτος, εἶναι ἡ αὐστηρὰ στερεοτυπία τῆς παραδόσεως, ἡ στατικότητα, ἡ ἔλλειψις πάσης οὐσιώδους πρὸς τὰ ἔμπρὸς κινήσεως. Αἱ τέχνηαι μεταβιβάζονται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν (πολλάκις μάλιστα ὡς ἀπόρρητοι ἐντολαὶ μυστηριώδους εἰδικότητος), χωρὶς οὐδεμία οὐσιώδης νὰ δημιουργῆται πρόοδος. Εἰς τὴν στατικότητα αὐτὴν τῆς χειρωνακτικῆς τεχνικῆς ὀφείλεται ἀκριβῶς καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ ἄνθρωποι, μὴ ἀσχολούμενοι κἄν εἰς τὴν τελειοποίησιν τῶν μέσων παραγωγῆς, τῶν ὀργάνων ἐν γένει τῆς τεχνικῆς (παραμελοῦντες δηλαδὴ τὸ μηχανικὸν μέρος), εἶχον ἀφοσιωθῆ—καὶ δὴ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν τούτων τῶν καθημερινῆς χρήσεως χειρωνακτικῶν προϊόντων—εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν πλευρὰν τοῦ ἐκτελουμένου ἔργου. Αὐτὸ κυρίως τὰς ἐνδιέφερε. Τὰ τεχνικὰ μέσα, δι' ὧς ἐξετέλουν τὸ ἔργον των, παρελαμβάνοντο ὑφ' ἣν ἀκριβῶς μορφήν παρεδίδοντο ταῦτα ὑπὸ τῶν προηγουμένων γενεῶν. Καὶ ἐρωτᾶται: πῶς, ἀφ' οὗ ἡ τεχνικὴ πραγματικότης ἔμεινεν ἐπὶ αἰῶνας ἡ αὐτή, αἱ κοινωνικαὶ (καὶ δὴ αὐταὶ αὗται αἱ οἰκονομικαὶ) συνθήκαι, αἱ ὁποῖαι ἀνεπτύχθησαν ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς πραγματικότητος ταύτης, ἐμφανίζουν τὴν πλουσίαν ποικιλίαν, τὴν ὁποῖαν παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς ἡ πρὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀναγεννήσεως διαρρέυσασα ἱστορία; Ἡ ποικιλία αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν ἐπὶ αἰῶνας ὀλοκλήρους στερεοτύπως ἐκδηλωθεῖσαν πραγματικότητα τῆς τεχνικῆς. Οὔτε ἡ ποικιλία τῶν μορφῶν τοῦ συντεχνιακοῦ συστήματος, περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν ἤδη, οὔτε ἡ ποικιλία τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως τῶν ἡγεμονικῶν κρατῶν. Ἡ ὀργάνωσις τούτων ἄλλοῦ μὲν ἐμφανίζεται ὀδηγήσασα εἰς πατριαρχικῶς συγκεκροτημένην συγκέντρωσιν (ὡς παραδείγματα φέρομεν τὴν Αἴγυπτον, ὅπου τὸ κράτος ὀλόκληρον ἐνεφανίζετο ὡς οἶκος τοῦ Φαραώ, τὴν Κίναν μετὰ τὸν Γ' π.Χ. αἰῶνα καὶ τὸ κράτος Καρόλου τοῦ Μεγάλου καὶ τῶν διαδόχων του), ἄλλοῦ δὲ ἐμφανίζεται ὀδηγήσασα εἰς τιμαριωτικὴν ἢ φεουδαλικὴν ἀποκέντρωσιν. Αὐτὴ αὕτη ἡ μορφή, ὑφ' ἣν ἐσημειώθη ἡ ἀποκέντρωσις, ποικίλλει, παρὰ τὴν ὑπαρξιν τῶν αὐτῶν τεχνολογικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἀκόμη προϋποθέσεων, κατὰ τόπους καὶ ἐποχάς. Ἐν ᾧ π.χ. ὁ ἀμιγῆς φεουδαλικὸς τιμαριωτισμὸς βασίζεται ἐπὶ συμβάσεως συναπτομένης μετὰ τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ βασάλλου, συμβάσεως, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας ὁ τιμαριούχος, ὁ βασάλλος, ἀποκτῶν ἀπόλυτα κυριαρχικὰ δικαιώματα ἐπὶ τῆς χώρας, ἧς καθίσταται κύριος, ἀναλαμβάνει ἀπέναντι τοῦ ἡγεμόνος μίαν καὶ μόνην ὑποχρέωσιν: τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως συνδράμῃ τοῦτον στρατιω-

τικῶς καὶ δὴ ὄχι ἐναντίον ἄλλου τιμαριούχου, ἀλλ'ἐναντίον ξένου εἰδικῶς ἐχθροῦ—,ὁ φεουδαλισμὸς ἐν Ρωσσίᾳ ἦτο ὑποτεταγμένος οὐσιαστικῶς καὶ τυπικῶς εἰς τὸν Τσάρον, τὰ δὲ δικαιώματά του (δικαιώματα, ἅτινα οὐδέποτε ὠδήγησαν εἰς αὐτοτέλειαν) δὲν ἐπήγασαν ἐκ συμβάσεως ἐλευθέρως συναπτομένης, ἀλλ'ἐκ τῆς πατριαρχικῆς ὑποταγῆς τῶν εὐγενῶν ὑπὸ τὸν Τσάρον.

Ὡς ἐστερημένος τιμαριωτικοῦ χαρακτῆρος φεουδαλισμὸς πρέπει νὰ χαρακτηρισθῆ καὶ ὁ κρατήσας ἄλλοτε ἐν Πολωνίᾳ. Ἐδῶ ὅμως διὰ λόγους ἀντιθέτους ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἴσχυσαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ρωσσίαν. Ἐὰν ἐν Ρωσσίᾳ ὑπῆρξε—παρὰ τὴν φεουδαλικὴν ὀργανωσιν—πλήρης διοικητικὴ συγκέντρωσις, ἐν Πολωνίᾳ δὲν ὑπῆρχε κἄν κεντρικὴ ἐξουσία, οὔτε κἄν ἐξουσία συμβαλλομένη πρὸς τοὺς φεουδάρχας, δηλαδὴ δημιουργοῦσα σχέσιν τιματιωτικὴν. Ἐν Πολωνίᾳ ἴσχυσεν οὕτως εἰπεῖν εἶδος τι «δημοκρατίας τῶν φεουδαρχῶν».

Παράδοξος ὑπῆρξεν ὁ χαρακτήρ τοῦ φεουδαλισμοῦ καὶ ἐν Ἰαπωνίᾳ. Παρὰ τὴν αὐτοτέλειαν, ἧς ἀπήλαυεν ὁ βασάλλος ἐν Ἰαπωνίᾳ, παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἦσκει (οὐσιαστικῶς τοῦλάχιστον) ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ ὀνόματι τὰ διοικητικά, δικαστικά καὶ στρατιωτικά του δικαιώματα, ἡ σχέσις του πρὸς τὸν ἡγεμόνα δὲν ἀπηλλάγη τοῦ χαρακτῆρος τῆς ὑποταγῆς. Ὁ ἡγεμὼν ἐδικαιοῦτο μάλιστα—διὰ λόγους ὄχι μόνον πειθαρχικούς, ἀλλὰ καὶ πολιτικῆς σκοπιμότητος—νὰ τὸν μεταθέτῃ, πρᾶγμα, τὸ ὅποιον εἶναι ἀντικρυσ ἀντίθετον πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ φεουδαλικοῦ τιμαριωτισμοῦ, ὅπως ἀνεπτύχθη οὗτος κυρίως ἐν τῇ δύσει. Ὅπως τονίζει ὁ Max Weber, εἰς τὸν Ἰάπωνα βασάλλον παρεχωροῦντο κυριαρχικὰ δικαιώματα ὄχι ὑπὸ τὴν μορφήν τιμαρίου, ἀλλ' ὑπὸ τὴν μορφήν «ὑπηρεσίας». Ἀνάλογόν τι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ διὰ τὰ ἰσχύσαντα ἄλλοτε ἐν Τουρκίᾳ (πρβλ. σχετικῶς τὸ προσηρητημένον εἰς τὸ ἔργον τοῦ Arthur Salz «Macht und Wirtschaftsgesetz» παράρτημα, τὸ ὅποιον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομίας καὶ κοινωνίας τῶν Ὁθωμανῶν). Ἐν Αἰγύπτῳ ἀντιθέτως, ἂν καὶ ἡ προέλευσις τοῦ τιμαριωτισμοῦ ὑπῆρξεν ὡσαύτως «παραχωρητικὴ» καὶ οὐχὶ «συμβατικὴ», οἱ τιμαριοῦχοι (εἰς τοιοῦτους δὲ μετεβλήθησαν οἱ ὑπάλληλοι τοῦ ἄλλοτε αὐστηρῶς ὀργανωμένου ἐνιαίου κράτους, περὶ τὰ μέσα τῆς τρίτης π.Χ. χιλιετηρίδος, δηλαδὴ μετὰ τὴν πέμπτην δυναστείαν) διεξεδίκησαν δικαιώματα, τὰ ὅποια διέσπασαν, ὡς γνωστόν, τὴν ἐνότητα τοῦ λεγομένου «παλαιοῦ» κράτους καὶ προεκάλεσαν τὴν κατὰπτωσιν τῆς Αἰγύπτου.

Ὁ γνήσιος φεουδαλικὸς τιμαριωτισμὸς βασίζεται κυρίως (καὶ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι πηγάζει, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἀπὸ συμβάσεως ἐλευ-

θέρως συναπτομένης μεταξὺ τοῦ ἡγεμόνος καὶ τῶν ἀκολουθῶν του) ἐπὶ ὠρισμένης καὶ δὴ ἰδιαιτέρως τονιζομένης κοινωνικῆς διακρίσεως καὶ τιμῆς. Τὴν νομιμότητά του ἀρύεται ὁ φεουδάρχης καὶ τιμαριουῆχος ἐκ τῆς διατηρήσεως τῆς ἰδίας αὐτοῦ προσωπικῆς κυριαρχίας. Ἡ σχέσις του πρὸς τὸν ἡγεμόνα βασιίζεται ἐπὶ ἀμοιβαιότητος δικαιομάτων καὶ ὑποχρεώσεων, κυρίως δὲ ἐπὶ τῆς ἀμοιβαιότητος τῆς ἱπποτικῆς πίστεως. Ἡ ἰδέα τῆς τιμῆς καὶ ἡ ἰδέα τῆς πίστεως εὔρον, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ δυτικοῦ φεουδαλισμοῦ, τὴν πρώτην ἐν τῇ ἠθικῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος καθολικὴν αὐτῶν ἐκδήλωσιν. Ἡ καθολικότης τῆς ἐδηλώσεως τῶν ἰδεῶν τούτων συνίσταται εἰς τὸ ὅτι αἱ ἰδέαι τῆς πίστεως καὶ τῆς τιμῆς, ὀρμηθεῖαι ἐκ τῆς ἰδιοτύπου σχέσεως μεταξὺ βασιᾶλλου καὶ ἡγεμόνος, ἐξηπλώθησαν εἰς ὅλας τὰς σχέσεις τῆς ζωῆς. Ὁ Max Weber παρατηρεῖ ὠραιότατα εἰς τὸ ἔργον του «Wirtschaft und Gesellschaft», ὅτι ἡ πίστις τοῦ βασιᾶλλου ἀπετέλεσε τὸν πυρῆνα ὀλοκλήρου νέας περὶ ζωῆς ἀντιλήξεως, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁποίας ἐτάχθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἰδέας τῆς πίστεως αἱ μᾶλλον διάφοροι πρὸς ἀλλήλας σχέσεις: ἀπὸ τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Ἑστυρωμένον μέχρι τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἐρωμένην.

26.—Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐπεχειρήσαμεν νὰ δείξωμεν, ὅτι ἡ ἐπίδρασις τῆς μορφῆς, ὑφ' ἣν ἐμφανίζεται ἡ τεχνικὴ, ἐπὶ τὴν οἰκονομίαν καὶ ταύτης ἐπὶ τὰς πολιτικὰς τῶν ἀνθρώπων σχέσεις, ἂν καὶ κατ' ἀρχὴν βεβαίως, δηλαδὴ εἰς τὰς γενικωτάτας αὐτῆς γραμμάς, ἡ αὐτή, δὲν ἀποκλείει ἐν τούτοις πλήρως τὴν πιθανότητα ποικιλιῶν καὶ παρεκκλίσεων, εἰς τὰς ὁποίας ὀδηγοῦν ἄλλοι παράγοντες. Τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον—ἀκολουθοῦντες τὸν Max Weber καὶ βασιζόμενοι συγκεκριμένως ἐπὶ τοῦ ἔργου του «Wirtschaft und Gesellschaft»—δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ἡ οἰκονομία συγκεκριμένως καὶ δὴ ἡ ὑπὸ τὰς αὐτὰς τεχνολογικὰς συνθήκας διαφοροποιηθεῖσα οἰκονομία ἐπὶ τὰς πολιτικὰς τῶν ἀνθρώπων σχέσεις, εἶναι τοῦτο: ὅτι, ἐν ᾧ ὁ φεουδαλικὸς τιμαριωτισμὸς ἐνεφανίσθη εἰς τὴν ἱστορίαν ἀρνητικῶς καὶ ἀνταγωνιστικῶς διατεθειμένος πρὸς τὸ ἐμπόριον, ἡ πατριαρχικῶς ὀργανωμένη ἡγεμονικὴ ἐξουσία—ἰδίᾳ ὅπου προσέλαβεν αὐστηρῶς συγκεντρωτικὰς καὶ ἡμιγραφειοκρατικὰς μορφὰς—ἐξειλίχθη συνήθως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐμπορίου, προὔπεθεσε δηλαδὴ ὡς κύριον παράγοντα τῆς ἀναπτύξεώς της τὸ ἐμπόριον. Ἡ δύναμις τῶν πλείστων ἡγεμόνων ἐβασίζετο κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τοῦ θησαυροῦ των, ὁ ὁποῖος ἀπετελεῖτο ἐξ εὐγενῶν μετάλλων ἐπεξεργασμένων ἢ καὶ ἀνεπεξεργάστων. Ἐκ τοῦ θησαυροῦ τούτου συνετηροῦντο οἰκονομικῶς ἡ ἀκολουθία τοῦ

ἡγεμόνος, οἱ σωματοφύλακες, τὰ στρατεύματα καὶ οἱ ὑπάλληλοι. Πῶς ὅμως διετηρεῖτο καὶ ἐπληροῦτο τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ ἡγεμόνος; Ἡ ἀνταλλαγή δῶρων μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἄλλων ἡγεμόνων—(ἀνταλλαγή, ἡ ὁποία, ὡς λέγει ὁ Max Weber, εἶχε πολλάκις χαρακτηριστῆρα ἐμπορικόν)—δὲν ἦτο τὸ μόνον μέσον, δι' οὗ ἀνενεοῦτο ὁ θησαυρός. Οἱ ἡγεμόνες κατέφευγον καὶ εἰς ἄλλα μέσα. Συγκεκριμένως ἠρύοντο τὴν οἰκονομικὴν ἀντοχήν καὶ δύναμίν των ἢ ἐκ τῆς φορολογικῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ ἐμπορίου, τὸ ὁποῖον διὰ παντός μέσου ἐφρόντιζον νὰ τονώσουν, διὰ νὰ εἶναι καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις πλουσία, ἢ ἐκ τῆς μονοπωλήσεως τοῦ ἐμπορίου. Ἡ κυριωτέρα δύναμις τῶν ἡγεμόνων ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὴν Ἀνατολήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην ἐβασίσθη ἐπὶ τοῦ ἐμπορικοῦ μονοπωλίου των. Ὁ Max Weber παρατηρεῖ—καὶ παρατηρεῖ τοῦτο εἰδικώτερον εἰς τὸ ἔργον του «Agrargeschichte des Altertums»—, ὅτι καὶ εἰς τὴν προκλαστικὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα (καὶ δὴ εἰς τὰς παλαιστάτας αὐτῆς περιόδους) ἐμφανίζονται οἱ ἡγεμόνες μονοπωλοῦντες ὑπὲρ ἑαυτῶν τὸ ἐμπόριον καὶ ἀντλοῦντες ἀπὸ τοῦ μονοπωλίου τούτου (κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ἀπὸ τῆς ιδιότητος αὐτῶν ὡς γαιοκτημόνων) τὴν δύναμίν των. Τὸ ἐξαγωγικόν π.χ. ἐμπόριον τῶν «μυκηναϊκῶν» ἔργων σιδηρουργίας καὶ ἀγγειοπλαστικῆς εἶχε μονοπωλήσει εἰς χεῖρας του αὐτὸς οὗτος ὁ βασιλεύς, ὁ ἀναξ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν Ἀνατολήν καὶ τὴν Ἀφρικὴν, ἐκεῖ τὸ φαινόμενον ὑπῆρξεν εὐρύτατα διαδεδομένον. Αὐτὸς οὗτος ὁ Σ α λ ο μ ὠ ν καὶ οἱ βασιλεῖς ἐν γένει τῶν Ἑβραίων εἶχον, ὡς γνωστόν, μονοπωλήσει τὸ ἐμπόριον ὠρισμένων εἰδῶν εἰς τὰς χεῖρας των.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρχή, καθ' ἣν ὑπάρχει στενὴ σχέσις μεταξὺ ἐμπορίου καὶ συγκεντρωτικῶς ἀναπτυχθείσης ἡγεμονικῆς ἐξουσίας, δὲν εἶναι ἀπόλυτος. Θα ἦτο ἐσφαλμένον, ἐὰν ἰσχυρίζομεθα, ὅτι, ὅπου ἀνεπτύχθη τὸ ἐμπόριον, ἐκεῖ κατ' ἀνάγκην παρήχθη καὶ πατριαρχικῶς ἡγεμονικὴ ἐξουσία. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὑπῆρξαν καὶ πατριαρχικῶς ὠργανωμένοι ἡγεμονίαι, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐβασίσθησαν κατὰ κύριον λόγον ἐπὶ τῆς ἐκμεταλλεύσεως ἢ μονοπωλήσεως τοῦ ἐμπορίου (ὡς παραδείγματα φέρομεν τὴν Κίναν ἀφ' ἑνὸς καὶ τὸ κράτος ἀφ' ἑτέρου Κ α ρ ὀ λ ο υ τ ο ῦ Μ ε γ ἄ λ ο υ καὶ τῶν διαδόχων του), ἐκτὸς τούτου, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου δὲν ὠδήγησε παντοῦ καὶ πάντοτε πρὸς τὴν παγίωσιν πατριαρχικῶς ὠργανωμένων ἡγεμονιῶν, ἀλλ' ὠδήγησε καὶ πρὸς ἄλλα κυβερνητικὰ συστήματα. Πάντως—καὶ εἰς τοῦτο κυρίως ζητοῦμεν, βασιζόμενοι ἐπὶ τοῦ Max Weber, νὰ καταλήξωμεν—ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου, ἐν ᾧ ἠννόησε κατ' ἀρχὴν τὴν πατριαρχικῶς ὠργανωμένην ἡγεμονικὴν ἐξουσίαν, ὑπῆρξεν ἀντιθέτως ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸν φεουδαλικὸν τιμαριωτισμὸν καὶ πρὸς τὰς αὐστη-

ρὰς μορφὰς τῆς ἀστικῆς ἱεραρχίας. Ὁ φεουδαλισμὸς φεουδαλισμὸς, δηλαδή ὁ φεουδαλισμὸς πατρικίων κατοικούντων εἰς πόλεις, πατρικίων, οἱ ὅποιοι ἦσαν ταύτοχρόνως μεγάλοι γαιοκτήμονες, ἐμφανίζεται βεβαίως—(ὅπως ἀποδεικνύει τὸ κλασσικὸν παράδειγμα τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν)—συμβιβαζόμενος πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου. Ὁ γνήσιος ὅμως φεουδαλικὸς τιμαριωτισμὸς, ὅπως ἀνεπτύχθη ἰδίᾳ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας εἰς τὴν Δύσιν, ἐτήρησεν ἀπέναντι τοῦ ἐμπορίου στάσιν ἀρνητικὴν καὶ ἀνταγωνιστικὴν. Ἡ στάσις ὅμως αὕτη τοῦ εὐρωπαϊκοῦ φεουδαλισμοῦ ὄχι μόνον δὲν παρημπόδισεν, ἀλλ' ἀντιθέτως μάλιστα ἐνίσχυσε τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος καὶ τῆς κεφαλαιοκρατίας. Καὶ τοῦτο διὰ τὸν ἐξῆς ἀπλούστατον λόγον:

Κατ' ἀρχὴν βεβαίως καὶ ὡς τοιοῦτον τὸ φεουδαλικὸν καθεστῶς δὲν ἐπιτρέπει, ὅπως προέλθη ἐκ τῶν κόλπων του ἐξέλιξις κεφαλαιοκρατικῆ. Ὅ,τι περιέρχεται εἰς χεῖρας τῆς τάξεως τῶν φεουδαρχῶν ἀκίνητοποιεῖται μοιραίως, καθίσταται ἀναπαλλοτρίωτον καὶ ἀδιανέμητον, διότι, ὡς τονίζει ὁ Max Weber, ἐκ τῆς τοιαύτης συντηρητικῆς πολιτικῆς ἐξαρτᾶται ἡ ἰκανότης τοῦ βασάλλου νὰ πληρῶνῃ τὰ χρέη του, νὰ διάγῃ βίον ἵπποτικὸν καὶ νὰ ἀνατρέφῃ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς κληρονομικῆς εὐγενείας τὰ τέκνα του. Ἡ συντηρητικὴ ὅμως αὕτη τάσις τῆς τάξεως τῶν φεουδαρχῶν εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἀποκλεισθῇ αὕτη ἀπὸ τῶν νέων πηγῶν πλούτου, αἱ ὅποιοι ἤρξαντο ἀναπτυσσόμεναι περὶ τὰ τέλη τοῦ Μεσαίωτος. Οὔτε οἱ φεουδάρχαι κατεδέχοντο νὰ τοποθετοῦν τὰ κεφάλαιά των εἰς ἐπιχειρήσεις ἀστικάς, δηλαδή ἐμπορικὰς καὶ ἐργαστηριακάς, οὔτε οἱ διὰ τῶν ἐπιχειρήσεων τούτων ἢ κατ' ἄλλον (θεμιτὸν ἢ ἀθέμιτον) τρόπον πλουτίσαντες εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ μεταβληθοῦν εἰς γαιοκτήμονας καὶ νὰ ἀνέλθουν εἰς τὸ ἐπίπεδον τῶν εὐγενῶν. Ὅπου ἡ τάξις τῶν φεουδαρχῶν διετηρήθη ἰσχυρά, ἐκεῖ τὸ δικαίωμα τοῦτο—ἂν καὶ διὰ τὴν ἀπόκτησίν του ἠγωνίσθη ἡ τάξις τῶν νεοπλοῦτων—δὲν ἐχορηγήθη. Τοιοῦτοτρόπως ὁ νέος οὔτος πλοῦτος ἐτρέπη πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς ἀστικῆς καὶ κεφαλαιοκρατικῆς ἐκμεταλλεύσεως, τοῦ φεουδαλισμοῦ συμβαλόντος ἐμμέσως εἰς τὸ νὰ λάβῃ οὔτος τὴν τροπὴν αὐτήν.

Ἐὰν ὅμως τοῦ φεουδαλισμοῦ ἡ συμβολὴ ἦτο ἀπλῶς ἔμμεσος, τὸ πατριαρχικῶς ὠργανωμένον ἡγεμονικὸν κράτος συνέβαλε καὶ ἀμέσως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὅσονδήποτε ἀντίθετον καὶ ἐὰν ὑπῆρξε τὸ πνεῦμα του πρὸς τὸν καπιταλισμὸν, ὅσονδήποτε ἀσυμβίβαστος ἐὰν εἶναι κατ' ἀρχὴν πρὸς αὐτὸ ἢ συνδεομένη πρὸς τὸ πατριαρχικῶς ὠργανωμένον ἡγεμονικὸν κράτος ἔλλειψις στα-

θερῶν καὶ λογικῶς καθωρισμένων κανόνων διοικήσεως καὶ δικαίου (τὴν σταθερότητα ταύτην προϋποθέτει ἡ κεφαλαιοκρατία), τὸ ἡγεμονικὸν κράτος ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην—ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Μεσαιῶνος καὶ ἐντεῦθεν—νὰ εὐνοήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀστικοῦ πλούτου διὰ νὰ ἔχῃ τὴν πιθανότητα νὰ ἐκμεταλλευθῇ αὐτόν. Ἡ περίοδος τῆς ἐμποροκρατίας μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ σαφῶς. Ἐὰν εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν Τουρκίαν κατέφευγεν ὁ ἀστικός πλοῦτος—διὰ νὰ προστατευθῇ ἀπὸ τῶν αὐθαιρέτων καὶ δημοτικῶν ἐπεμβάσεων τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας—εἰς μοναστηριακὰ ἰδρύματα καὶ ἐγεννήθη π.χ. ὁ ἰδιόρρυθμος θεσμὸς τῶν «βακουφίων», κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τὰ κράτη τῆς εὐρωπαϊκῆς Δύσεως ἤρξαντο διὰ προνομίων προστατεύοντα τὸν ἀστικὸν πλοῦτον διὰ νὰ τὸν ἐκμεταλλεύωνται μονιμώτερον καὶ ἀσφαλέστερον. Ἡ ἡγεμονικὴ ἐξουσία δὲν εἶχεν ἀντιληφθῆ τὸν βαθύτερον καὶ ἀπώτερον κίνδυνον, τὸν ὁποῖον διέτρεχε, δὲν εἶχεν ἀντιληφθῆ, ὅτι, προστατεύουσα τὸν ἀστικὸν πλοῦτον, θὰ καθίστα τοῦτον ἱκανὸν νὰ διεκδικήσῃ αὐριον αὐτοτέλειαν καὶ νὰ στραφῇ κατ'αὐτοῦ τούτου τοῦ χθεσινοῦ προστάτου του. Δὲν ἀντελήφθη δηλαδὴ ἡ ἡγεμονικὴ ἐξουσία, ὅτι ὁ ἀστικός πλοῦτος, μὲ τὸν ὁποῖον ἀπεφάσισε πρὸς στιγμὴν νὰ συζήσῃ, παρέσχε σὺν τῷ χρόνῳ οἰκονομικὴν αὐτοτέλειαν εἰς τὴν τάξιν ἐκείνην, ἡ ὁποία, ἰσχυροποιηθεῖσα οἰκονομικῶς, ἦτο μοιραῖον νὰ διεκδικήσῃ κατόπιν καὶ πολιτικὴν αὐτοτέλειαν, δηλαδὴ ἦτο μοιραῖον νὰ προσβάλλῃ τὸ μονοπώλιον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὁ ἡγεμών, ὅπως ἀσκῆ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν.

27.—Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐθίξαμεν ὅμως ἤδη τὸ πρόβλημα τῆς γένεσεως τοῦ ἀστικοῦ καὶ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστῶτος. Καὶ ἐρωτᾶται: Ποῦ ὀφείλεται ἡ γένεσις του; Ποῖοι παράγοντες προεκάλεσαν τὴν ἀνάπτυξιν του;

Ἐπεστηρίχθη ἄλλοτε ἡ γνώμη—(πρβλ. τὸ ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ *Georg von Below*: «Die Ursachen der Rezeption des römischen Rechts in Deutschland, München und Berlin 1905) ὅτι ἡ εἰσαγωγή τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου εἰς τὴν βορειοδυτικὴν Εὐρώπην, δηλαδὴ ἡ παραλαβὴ του προεκάλεσε τὴν γένεσιν τῆς κεφαλαιοκρατίας. Ἡ γνώμη αὕτη, ἐφ'ὅσον ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενον τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου, τοὺς θεσμοὺς δηλαδὴ, τοὺς ὁποῖους περιλαμβάνει, εἶναι ἀπολύτως ἐσφαλμένη. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἡ Ἀγγλία, ἡ κοιτίς αὕτη τῆς κεφαλαιοκρατίας, οὐδέποτε παρέλαβε τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον, οἱ χαρακτηριστικώτεροι θεσμοὶ τῆς κεφαλαιοκρατίας, ἡ μετοχή, τὸ γραμματίον, ἡ ἀντιπροσωπεία, ἡ ἐγγεγραμμένη καὶ δημοσίᾳ ἠγγυημένη ὑπόθηκη, αὕτη τέλος ἡ ἐμπορικὴ ἐταιρία ὡς τοιαύτη, ὀφείλονται εἰς με-

σαιωνικόν, νεώτερον, ἐν μέρει καὶ εἰς ἀραβικόν, οὐχὶ ὅμως εἰς τὸ Ρωμαϊκόν δίκαιον. Τοῦτο ἀπετέλεσε μόνον ὡς μορφολογικόν σύνολον—ἐφ' ὅσον εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐννοιολογικῶς συστηματοποιημένον δίκαιον—προϋπόθεσιν τῆς κεφαλαιοκρατίας, ἡ ὁποία, διὰ τὴν ἀναπτυχθῆ, πρέπει νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ προϋπολογίζῃ ὅσον τὸ δυνατόν ἀκριβέστερον τὰς συνεπειὰς πάσης ἐνεργείας τῆς, δὲν θὰ ἦτο δὲ δυνατόν νὰ ἀναπτυχθῆ, ἐὰν ἦτο ἐκτεθειμένη εἰς τὴν διάθεσιν δικαιοσύνης, ἡ ὁποία δὲν θὰ ἤσκειτο ἐπὶ τῇ βάσει αὐστηρῶς καθωρισμένων κανόνων. Καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ὅπου ἡ τάξις τῶν δικηγόρων, οἱ δικηγόροι τοῦ Common-Law, κατώρθωσαν νικηφόρως νὰ ἀντιδράσουν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου καὶ ὅπου ἡ δικαιοσύνη ἀσκεῖται ἐν πολλοῖς ὄχι ἐπὶ τῇ βάσει λογικῶς συστηματοποιημένου καὶ κωδικοποιημένου δικαίου, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει ἀναλογιῶν, ὡς «ἐμπειρικὴ» δικαιοσύνη (ἢ κατωτάτη δικαιοσύνη ἀσκεῖται μάλιστα καὶ ἀπολύτως ἐλευθέρως, ὡς δικαιοσύνη τοῦ «Κατῆ») —, καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν τὸ ἐμπορικόν εἰδικῶς δίκαιον, τὸ ὁποῖον κυρίως ἀφορᾷ τὴν οἰκονομικὴν ὀργάνωσιν τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας, προσέλαβε κατ' ἀνάγκην καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους κλάδους τοῦ δικαίου, λογικὴν καὶ ἐννοιολογικῶς συστηματοποιημένην μορφήν. Ἡ περίπτωσις τῆς Ἀγγλίας εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὴ. Ἡ κεφαλαιοκρατία, προϋποθέτουσα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς λογικῶς συστηματοποιημένου δικαίου, ὠδήγησεν ἀφ' ἑαυτῆς εἰς τὴν δημιουργίαν τοιοῦτου δικαίου. Καὶ ὅπου λοιπὸν, εἰς τὰ ἄλλα μέρη τῆς Εὐρώπης, εἰσῆχθη τὸ Ρωμαϊκόν δίκαιον, εἰσῆχθη κατ' ἀπαίτησιν τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως. Ἀντὶ νὰ προσφύγῃ αὕτη, ὅπως συνέβη ἐν Ἀγγλίᾳ, εἰς αὐτοτελῆ ἐπινόησιν λογικῶς συστηματοποιημένου δικαίου, παρέλαβεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἦτο εἰς αὐτὴν πρόχειρον. Ἦτο δὲ ἀναντιρρήτως πρόχειρον εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Εὐρώπην τὸ Ρωμαϊκόν δίκαιον, διότι, ὡς ἀπέδειξεν αὐτὸς οὗτος ὁ Savigny εἰς τὸ ἔργον του «Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter», τοῦτο οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ καλλιεργῆται καὶ νὰ διεκδικῆ ἰσχύν, ἡ δὲ παλαιὰ γνώμη, καθ' ἣν τὸ ρωμαϊκόν δίκαιον ἠφανίσθη πλήρως κατὰ τὸν 5' αἰῶνα καὶ εἰσῆχθη ἐκ νέου κατὰ τὸν ΙΑ' ἢ ΙΒ' αἰῶνα δι' αὐθαιρέτου διατάξεως Γερμανοῦ τινος αὐτοκράτορος, εἶναι ἀπολύτως ἐσφαλμένη καὶ ἀποτελεῖ, ὡς ἐτόνισεν ἐν ἱερῷ ἀγανακτήσει ὁ Puchta, «μῦθον ἐστερημένον πνεύματος» («eine geistlose Fabel»). Ἡ ἠπειρωτικὴ λοιπὸν Εὐρώπη, πρόχειρον ἔχουσα ἐνώπιόν της τὸ πρότυπον τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου, προσηρμόσθη εἰς τοῦτο πλήρως, ὅταν αἱ κοινωνικαὶ συνθήκαι, εἰσελθοῦσαι εἰς τὴν κεφαλαιοκρατικὴν των διαμόρφωσιν, ἀπῆτησαν

τὴν ὕπαρξιν λογικῶς συστηματοποιημένου δικαίου. Ἐρωτᾶται ὁμως: πῶς ἐγεννήθη καὶ ἀνεπτύχθη ὑπὸ τὴν αὐστηρῶς λογικὴν αὐτοῦ μορφήν τὸ Ρωμαϊκὸν δίκαιον εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν αἱ κοινωνικαὶ συνθήκαι, μὴ οὔσαι κεφαλαιοκρατικά, δὲν ἀπήτουν τὴν ὕπαρξιν τοιοῦτου δικαίου;

28.—Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ τονισθῆ, ὅτι τὸ Ρωμαϊκὸν δίκαιον μόνον σὺν τῷ χρόνῳ προσέλαβε τὴν μορφήν λογικῶς συστηματοποιημένου δικαίου, καθ' ὅλην δὲ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας—ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὴν περίοδον τῆς δημοκρατίας—συνηγωνίζοντο τὴν τοιαύτην μορφήν του καὶ αἱ ἄλλαι, πρὸς τὴν αὐστηρὰν λογικὴν συγκρότησιν ξένοι μορφαὶ ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης. Ὅπως τονίζει ὁ Max Weber, ὄχι μόνον ἡ ἐμπειρική, δηλαδή ἐπὶ τῆ βάσει ἀναλογιῶν λειτουργοῦσα, δικαιοσύνη, ἀλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ μορφή τῆς λεγομένης «δικαιοσύνης τοῦ Κατῆ», δηλαδή δικαιοσύνης ἐλευθέρως ἀπὸ περιπτώσεως εἰς περίπτωσιν ἀπονεμομένης, ἦτο εἰς τὴν Ρώμην γνωστὴ. Στοιχεῖα τῆς τελευταίας ταύτης πρωτογόνου οὕτως εἰπεῖν μορφῆς δικαιοσύνης περιέχουν αἱ *formulae in factum conceptae*, ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ὁποίων ἐξεδίκαζεν ὁ πραιτωρ, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν του—ὡς τονίζει ὁ Puchta—οὐχὶ τὸ *jus* καὶ τὴν *aequitas*, ἀλλὰ μόνον τὴν *veritas*, τὰς ἐγειρομένας ἐνώπιόν του *actiones in factum* (πρβλ. ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀγωγὰς ταύτας τὴν ἱστορίαν τῆς ρωμαϊκῆς πολιτικῆς δικονομίας εἰς τὸν πρῶτον τόμον τοῦ ἔργου τοῦ Puchta, *Cursus der Institutionen*). Αὐτὰ ταῦτα τὰ *responsa prudentium*, δηλαδή αἱ γνῶμαι τῶν κλασσικῶν νομομαθῶν, φέρουν ἐν πολλοῖς ἀναντιρρήτως «ἐμπειρικὸν» χαρακτῆρα. Τὴν αὐστηρὰν ἐκλογίκευσιν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου προητοίμασαν οἱ κατ' ἀρχὴν βεβαίως ὡσαύτως ἐπὶ τῆ βάσει ἐμπειρικῶν ἀναλογιῶν, καταρτιζόμενοι, κατὰ βάθος ὁμως ὑπὸ καθαρῶς νομικῶν ἐννοιῶν διεπόμενοι τύποι τοῦ πραιτωρικοῦ *edictum*, τὸ ὁποῖον ὡς «*edictum perpetuum*» ἀπέτελεσε τὴν κυριωτέραν βάσιν τοῦ λογικῶς συστηματοποιημένου ρωμαϊκοῦ δικαίου.

Σὺν τῷ χρόνῳ λοιπὸν μόνον καὶ ἐν διαρκεί συνδυασμῷ πρὸς τὰς ἄλλας μορφὰς ἀπονομῆς τοῦ δικαίου ἀνεπτύχθη ἡ λογικῶς συστηματοποιημένη μορφή τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου. Ποῦ ὁμως πρέπει νὰ ἀποδοθῆ τὸ γεγονός, ὅτι αὕτη κατῶρθωσε νὰ ἀναπτυχθῆ καὶ νὰ ἐπιβληθῆ πρὶν ἢ σημειωθῆ ἡ κεφαλαιοκρατικὴ ἐξέλιξις, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ τοιαύτην μορφήν δικαίου.; Πρέπει ἄρα γε νὰ ἀποδοθῆ τὸ γεγονός τοῦτο εἰς τὴν νομοτεχνικὴν, πρακτικὴν καὶ πολιτειακὴν ἐν γένει ἰδιοφυΐαν τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ;

Ἄξιοσημείωτον εἶναι βεβαίως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καὶ ὁ Hegel εἰς

τὴν «φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας» τοῦ χαρακτηρίζει ὡς παράδοξον, ὅτι δηλαδή εἰς τὴν μυθικὴν παράδοσιν τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ, ἀντιθέτως πρὸς τὰς παραδόσεις οἰουδήποτε ἄλλου λαοῦ, ἐμφανίζεται τὸ δίκαιον προηγηθὲν τῆς θρησκείας. Ἐν ᾧ ὅλοι οἱ ἄλλοι λαοὶ θεωροῦν τὸ δίκαιον καταγόμενον ἀπὸ τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς κανόνας τοῦ συγχομένου πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἐντολάς, ἡ ρωμαϊκὴ μυθολογία ἐμφανίζει ὅλα ὡς ἐκπορευθέντα ἀπὸ τὴν θέλησιν τῶν ἀνθρώπων. Οἱ πρῶτοι Ρωμαῖοι, ὁμὰς ληστῶν καὶ δὴ μόνον ἀνδρῶν, θεσπίζουν, μετὰ τὴν ἀρπαγὴν τῶν θυγατέρων τῶν Σαβίνων, διὰ τοῦ πρώτου ἀρχηγοῦ των, τοῦ ἀδελφοκτόνου Ρωμύλου, τὴν βασιλείαν, δηλαδή τὸ κράτος, τὸ δίκαιον καὶ τὴν οἰκογένειαν. Ὁ δεύτερος βασιλεὺς των, ὁ Νουμᾶς, εἰσάγει, κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Λιβίου, τοὺς θεοὺς καὶ τὴν θρησκείαν.

Ἡ ιδιόρρυθμος αὐτὴ μυθολογία τῶν Ρωμαίων μαρτυρεῖ βεβαίως ἀσφαλῶς περὶ τῆς ἰδιαίτερας πολιτειακῆς καὶ νομικῆς κλίσεως καὶ κατ'ἀκολουθίαν ἰδιοφυΐας των. Ὁ Rudolph von Jhering, ζητῶν εἰς τὸ θεμελιῶδες ἔργον του «Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung» νὰ ἀνεύρη τὸ νόημα τῆς ἰδιορρύθμου αὐτῆς μυθολογίας τῶν Ρωμαίων, διαπιστώνει καὶ ἐξαίρει σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Ρωμαῖοι, ἀντιθέτως πρὸς ὅλους τοὺς ἄλλους λαούς, εἶχον ἰδιαίτερος—καὶ δὴ κατ'αὐτὰ τὰ πρῶτα στάδια τῆς ἐξελίξεως των—ἀνεπτυγμένην τὴν ἀρχὴν τῆς «ὑποκειμενικῆς βουλήσεως» ὡς πρώτης πηγῆς τῶν ἰδιωτικῶν δικαιωμάτων. Οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἐγνώρισαν κατ'ἀρχὰς «παράγωγον» κυριότητα, δηλαδή κυριότητα παραγομένην ἐκ θείας παραχωρήσεως ἢ ἐκ τῆς θελήσεως ἄλλων ἀνθρώπων, ἀλλ'ἐγνώρισαν μόνον τὸν διὰ τῆς αὐθαιρέτου occupatio συμβολιζόμενον πρωτογενῆ τρόπον κτήσεως τῆς κυριότητος. Ὡς ἰδιοκτησίαν θεωρεῖ ὁ Ρωμαῖος πᾶν ὅ,τι συλλαμβάνει διὰ τῆς χειρὸς (manu-captum, mancipium), ἡ δὲ μορφή τῆς mancipatio (οὕτως ὠνομάσθη τὸ mancipium ἀργότερον) διετηρήθη ὡς συμβολικὸς τύπος τῆς δι'ἀγοραπωλησίας μεταβιβαζομένης κυριότητος ἐπὶ μακρόν, τῆς ἀπλουστερας καὶ ἐστερημένης πανηγυρικότητος μορφῆς τῆς traditio (αὕτη ἐνεφανίσθη, ὡς γνωστόν, ὡς θεσμὸς τοῦ jus gentium) γεννηθείσης εἰς τὰ προκεχωρημένα πλέον στάδια τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας. Καὶ εἰς τὰς ἄλλας κοινωνικὰς τοῦ Ρωμαίου σχέσεις, τὰς οἰκογενειακὰς π.χ., ἐμφανίζεται τὸ διὰ τῆς χειρὸς αὐθαιρέτως λαμβάνειν καὶ καταλαμβάνειν, τὸ emere, capere, rapere καὶ occupare (καὶ τὰ τέσσαρα αὐτὰ ῥήματα εἶχον κατ'ἀρχὰς τὴν αὐτὴν σχεδὸν ἔννοιαν) ὡς ὁ κυριώτερος τρόπος γενέσεως δικαιωμάτων. Περὶ αὐτοῦ μαρτυρεῖ ὁ μῦθος

τῶν Σαβίνων, ὁ ὁποῖος, μαζὶ μὲ ἄλλα ἀκόμη στοιχεῖα τῆς μυθολογικῆς τῶν Ρωμαίων παραδόσεως, ἐμφανίζει τὸν λαὸν τοῦτον, ὡς τονίζει ὁ Hegel, οὐχὶ ὡς κᾶτι τὸ πρωτογενὲς καὶ οὕτως εἰπεῖν ὀργανικῶς προελθόν, ἀλλ'ὡς κᾶτι τὸ αὐθαιρέτως «κατασκευασθέν». Ὁ γάμος ἰδρύετο κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Ρώμην διὰ τῆς ἀπαγωγῆς τῆς μνηστῆς ἀπὸ τῶν κόλπων τῶν οἰκείων της. Ὁ μῦθος τῆς ἀπαγωγῆς τῶν Σαβίνων ἀποτελεῖ, ὡς λέγει ὁ Jhering, μᾶλλον τὸ προϊόν παρά τὴν αἰτίαν τοῦ ἐθίμου αὐτοῦ. Ὁ ἀνὴρ ἀπέκτα δικαιώματα, καταλαμβάνων διὰ τῆς χειρὸς του τὴν γυναῖκα. Δι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ ἀνδρὸς ἐπὶ τῆς συζύγου του ὠνομάσθη «manus».

Τὸ ὅτι εἰς τοὺς Ρωμαίους ἐνεφανίσθη ἡ αὐθαίρετος ὑποκειμενικὴ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρώτη καὶ κυρία πηγὴ παντὸς δικαιώματος, τοῦτο βεβαίως, διέπον τὴν νοοτροπίαν τοῦ Ρωμαϊκοῦ λαοῦ κατ' αὐτὰ τὰ πρῶτα στάδια τῆς ἐξελίξεώς του, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ μᾶς ἐπηρεάσῃ εἰς τὰς περὶ αὐτοῦ κρίσεις μας. Ὁ Ρωμαῖος ἦτο ἀνέκαθεν πεπροικισμένος μὲ χαρακτηριστικὴν τινα καὶ ξένην εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους λαοὺς πρακτικὴν, πολιτειακὴν καὶ νομικὴν ἰδιοφυίαν. Ἀρκεῖ νὰ συγκρίνωμεν τοὺς Ρωμαίους πρὸς τοὺς Ἑλληνας διὰ νὰ πιστοποιήσωμεν ἀμέσως τὴν ὑπαρξιν τῆς τοιαύτης τῶν πρώτων ἰδιοφυίας. Ὅπως ἀρκεῖ νὰ συγκρίνωμεν σήμερον τοὺς Ἀγγλοὺς ἢ καὶ τοὺς Γάλλους πρὸς τοὺς Γερμανοὺς, διὰ νὰ πιστοποιήσωμεν κᾶτι ἀνάλογον. Παρ' ὅλα ὅσα διδάσκει ἀντιθέτως ὁ Oswald Spengler εἰς τὸν δεῦτερον τόμον τοῦ πνευματώδους ἔργου του «Der Untergang des Abendlandes» (βλ. σελίδα 551 κ.έ.), οἱ λαοὶ διακρίνονται ἀσφαλῶς μεταξὺ των ἀπὸ ἐπόψεως πρακτικῆς καὶ πολιτικῆς ἰδιοφυίας. Οἱ Ρωμαῖοι ὑπῆρξαν ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης ἀνώτεροι ὄλων τῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα κοσμοϊστορικῶς ἀναδειχθέντων λαῶν. Αἷτια φυλετικά, κλιματολογικὰ καὶ γενικώτερον γεωγραφικὰ, ἱστορικὰ, ἐν τῇ εἰδικωτέρᾳ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ, δηλαδή συνδεόμενα πρὸς τὴν ἰδιάζουσαν πολιτικὴν τύχην λαοῦ τινος, πρὸς τὰ περιστατικὰ καὶ συμβάντα τῆς ζωῆς του, προσδιορίζουν τὰς διαφοράς, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν λαῶν εἰς τὴν πολιτικὴν ὠριμότητα καὶ πρακτικὴν ἰδιοφυίαν των. Χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν ἐν τῷ προκειμένῳ νὰ ἐξετάσωμεν τὰ αἷτια, τὰ ὁποῖα ἐγέννησαν καὶ διεμόρφωσαν τὴν πρακτικὴν, πολιτειακὴν καὶ νομικὴν ἰδιοφυίαν τῶν Ρωμαίων (τοῦτο θὰ ἀπῆται εἰδικὴν ἔρευναν ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην, ἢ ὁποῖα ἐγένετο π.χ. ὑπὸ τοῦ Montesquieu καὶ ἢ ὁποῖα εἶναι ἐν πολλοῖς ἐπιτυχῆς), ὀφείλομεν πάντως νὰ ἀναγνωρίσωμεν ταύτην ὡς γεγονὸς καὶ δὴ ἐν πάσῃ περιπτώσει ὡς γεγονός, τὸ ὁποῖον δὲν προέβαλεν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐξειλιγμένων οἰκονομικῶν συνθηκῶν.

Ἦδη εἰς τὰ παλαιότερα στάδια τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας, στάδια, τὰ ὅποια δὲν ἐγνώρισαν οἰκονομικὴν συγκρότησιν ἀνωτέραν καὶ κατ' οὐσίαν διάφορον ἐκείνης, ἢ ὅποια ὑπῆρχεν εἰς ἄλλους λαοὺς (π.χ. εἰς τοὺς Ἕλληνας), βλέπομεν τοὺς Ρωμαίους καλλιεργοῦντας συστηματικῶς καὶ κατὰ τρόπον ἀπολύτως ἴδιον τὸ δίκαιον καὶ τὴν πολιτικὴν. Ἀναμφισβήτητον βεβαίως εἶναι, ὅτι ἡ κατὰ τὰ ἔτη 451, καὶ 450 π.Χ. γενομένη πρώτη κωδικοδοίησις, ἡ *lex duodecim tabularum*, ἢ ὅποια ἀπετέλεσεν, ὡς λέγει ὁ Λίβιος, τὸ «*fons omnis publici privatique iuris*», ἐξεδόθη ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν πληβείων, δηλαδὴ τῶν ἀπλῶν ἀστῶν. Ἀνεξαρτήτως τῶν ἐπιδράσεων, ἃς ἤσκησαν ἐπὶ τὴν δωδεκάδελτον ξένα δίκαια, ἐπιδράσεων, αἱ ὅποια, ὡς τονίζει ὁ Puchta εἰς τὸ σχετικὸν ἱστορικὸν κεφάλαιον τοῦ ἔργου του «*Cursus der Institutionen*», δὲν ἀφοροῦν τὰς ἰδιωτικοῦ δικαίου διατάξεις τῆς δωδεκαδέλτου, οἱ συντάξαντες ταύτην *decemviri* ἀπέβλεψαν κυρίως εἰς τὴν θέσπισιν νομικῆς ἰσότητος μεταξὺ τῶν πατρικίων καὶ τῶν πληβείων. Κοινωνικὰ καὶ εἰδικώτερον οἰκονομικὰ ἐλατήρια προσδιώρισαν τὴν γένεσιν τῆς πρώτης αὐτῆς κωδικοποιημένης (καὶ δὴ εἰς αὐτὰς τὰς δικονομικὰς διατάξεις τῆς, δι' ὧν ἐπεδιώχθη ὁ περιορισμὸς τῆς αὐθαιρεσίας τῶν *magistrati*, συστηματοποιημένης) μορφῆς δικαίου. Τὸ περιεχόμενον βεβαίως τῆς δωδεκαδέλτου δὲν σώζεται εἰ μὴ εἰς ἀποσπάσματά τινα (καὶ αὐτὰ ἐλάχιστα αὐθεντικά), αἱ δὲ προσπάθειαι ἀνασυγκροτήσεώς της—(ἢ σπουδαιότερα ὀφείλεται, ὡς γνωστόν, εἰς τὸ *Jacobus Gothofredus*)—ἔχουν κριθῆ ὑπὸ τῶν εἰδικῶν ὡς ἄστοχοι καὶ αὐθαίρετοι. Ἡ σημασία ὅμως τῆς κωδικοδοίησεως ταύτης ἐξάγεται, ὡς τονίζει ὁ Puchta, ἐξ ὧσων ἄλλοι περὶ αὐτῆς ἔγραψαν καὶ ἐκ τῆς γενικῆς ὑπολήψεως, ἧς ἔχαιρε παρὰ τοῖς Ρωμαίοις. Καὶ εἰς ἄλλα μέρη, εἰδικῶς μάλιστα εἰς τὰς Ἀθήνας, οἰκονομικαὶ διεκδικήσεις τάξεων ἀποβλεπουσῶν εἰς τὴν κοινωνικὴν αὐτῶν καὶ πολιτικὴν χειραφέτησιν, προεκάλεσαν τὴν γένεσιν νομοθεσιῶν καὶ ἐδημιούργησαν νέα νομικὰ καθεστῶτα. Οὐδαμοῦ ὅμως—παρὰ τὴν ὕπαρξιν τῶν αὐτῶν σχεδὸν κοινωνικῶν συνθηκῶν—δὲν προσέλαβε τὸ δίκαιον τὴν ἔστω καὶ ἐμβρυωδῶς ἀκόμη διαφαινομένην εἰς τὴν δωδεκάδελτον λογικὴν καὶ συστηματοποιημένην ἐκείνην μορφήν, ἢ ὅποια ἀποτελεῖ τὴν ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν τοῦ νεωτέρου καὶ πρὸς τὰς κεφαλαιοκρατικὰς οἰκονομικὰς συνθήκας ἀνταποκρινομένου δικαίου.

Ἐὰν μάλιστα εἰς τὴν δωδεκάδελτον διαφαίνεται, ἐξ ὧσων γνωρίζομεν, ἐμβρυωδῶς μόνον ἢ ὕπαρξις τῆς τοιαύτης μορφῆς, εἰς τὸ καθ' ὑπέρβασιν τοῦ *jus civile* ἀναπτυχθέν, εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν ἕκτον αἰῶνα π.Χ. ἀναγόμενον κοί σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὰς σχέσεις αὐτῶν τού-

των τῶν Ρωμαίων πρὸς ἀλλήλους ἐπεκταθὲν *jus gentium* ἐκδηλοῦται ἡ μορφή αὐτὴ ἐντονώτερον. Καὶ ἤρθη μὲν διὰ τοῦ *jus gentium* καὶ τῆς συνδεομένης πρὸς αὐτὸ νομοθετικῆς δράσεως τῶν πραιτῶρων (ὄχι μόνον τοῦ *praetor peregrinus*, ἀλλὰ καὶ τοῦ *praetor urbanus*) ἡ πανηγυρικότης καὶ συμβολικότης τοῦ πατροπαράδοτου δικαίου, προστατευθέντος δι'εἰδικῆς ἐκάστοτε *exceptio* ἐκείνου, ὁ ὁποῖος ἀπέκτα δικαιώματα καθ'ὑπέρβασιν τῶν τύπων τοῦ *jus civile*, τὸ σύστημα ὅμως τῶν οὕτω πως ἀναπτυχθεισῶν δικονομικῶν διατάξεων, ἰδίᾳ τοῦ ἐνστάσεων, ἔχει μορφήν ἀσυγκρίτως λογικωτέραν ἐκείνης, ἡ ὁποία ὑπῆρχεν εἰς τοὺς πανηγυρικούς καὶ τὴν συναλλαγὴν κατὰ βάθος παρεμποδίζοντας τύπους τοῦ *jus civile*. Ἀντὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ πανηγυρικοῦ τύπου, ἀνάγεται αὐτὴ αὕτη ἡ ἀπλῆ βούλησις εἰς τὴν θεμελιουσαν τὰς δικαιοπραξίας ἀρχήν, κατὰ πρώτην δὲ φοράν εἰς τὴν ἱστορίαν συγκροτεῖται περὶ αὐτὴν—παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἀπέφευγον ὡς «ἐπικινδύνους» τοὺς ὀρισμοὺς νομικῶν ἐννοιῶν—ὀλόκληρον αὐστηρῶς λογικῶς συντεταγμένον καὶ εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας του ὑπολογίσιμον σύστημα δικαίου.

Ὡς ἐξάγεται βεβαίως ἐξ ὅσων μέχρι τοῦδε ἐτονίσσαμεν, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι εἰς τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου ὡς οὐσιῶδες κίνητρον ἐχρησίμευσεν αὐτὴ αὕτη ἡ πρακτικὴ καὶ νομικὴ τῶν Ρωμαίων ἰδιοφυΐα. Ἐξηγεῖται ὅμως δι'αὐτῆς καὶ μόνης τὸ καταπληκτικὸν τοῦτο φαινόμενον τῆς ἐξελίξεως τοῦ Ρ. Δικαίου;

Ἐάν προσέξωμεν ἰδιαιτέρως τὸν ἐποχήν, καθ'ἣν ἐσυστηματοποιήθη τὸ *jus gentium*, θὰ πιστοποιήσωμεν τὸ γεγονός, ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἐποχῆς, καθ'ἣν, ὡς λέγει ὠραιότατα ὁ «εὐγλωττος» Ρωμαῖσθης *Rudolph Sohm* εἰς τὸ ἔργον του «*Institutionen*» (*Geschichte und System des römischen Privatrechts*), ὁ κόσμος ὀλόκληρος «ἤρχετο» διὰ νὰ ἀνακηρύξη τὴν Ρώμην «πρωτεύουσάν του». Παρόμοιον εἰς κοσμοϊστορικὴν ἔκτασιν, κυρίως δὲ εἰς διάρκειαν φαινόμενον δὲν ἐγνώρισεν ἡ ἱστορία. Ὅλοι οἱ δρόμοι ἔφερον κατ'εὐθείαν πρὸς τὴν Ρώμην. Δὲν κατέκτησε μόνον αὐτὴ τὸν κόσμον, ἀλλ' ὁ κόσμος, ἡ οἰκουμένη κατέκτησε τὴν Ρώμην. Τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἔπρεπε καὶ ἐγνώριζεν, ὡς ἀπεδείχθη, κάλλιστα νὰ ἐπωφεληθῆ αὐτῆς τῆς μεγάλης πολιτικῆς ἐπιτυχίας του. Ἐπρεπε νὰ προσελκύσῃ τὸν κόσμον καὶ νὰ συνδέσῃ τὰ οἰκονομικά του συμφέροντα πρὸς τὸ ἴδιον πολιτικὸν καὶ οἰκονομικὸν συμφέρον του, ἰδίᾳ πρὸς τὸ πολιτικὸν του «prestige». Ἐπρεπε νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι πᾶν ὅ,τι τελεῖται ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν νόμων τῆς Ρώμης προστατεύεται. Οἱ νόμοι αὐτοὶ ἔπρεπε τέλος νὰ εἶναι! σταθεροί, λογικῶς συγκεκρο-

τημένοι, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογίζη τις πλήρως εἰς αὐτούς. Μόνον λογικῶς συγκεκριημένον δίκαιον, δίκαιον, τοῦ ὁποίου ἡ ἀπονομή δὲν τελεῖται ἐπὶ τῇ βάσει ἐμπειρικῶν ἀπλῶς ἀναλογιῶν, ἔτι δ'ὀλιγώτερον ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐλευθέρως κρίσεως τοῦ δικαστοῦ, ἦτο δυνατὸν νὰ μεταβληθῇ εἰς δίκαιον παγκόσμιον. Μαζὶ μὲ τὴν γένεσιν τῆς πρώτης συστηματικῶς θεμελιωθείσης κοσμοκρατορίας (κοσμοκρατορίας, ἡ ὁποία ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας προσέλαβε μάλιστα ἐν πολλοῖς καὶ μορφὰς «ἀνθρωπιστικὰς») ἐγεννήθη καὶ τὸ πρῶτον λογικῶς συστηματοποιημένον δίκαιον. Ἀνακαλοῦντες λοιπὸν ἐν μέρει ὅσα εἶπομεν, ἀρχόμενοι τῶν περὶ δικαίου παρατηρήσεών μας, δεόν ἤδη νὰ τονίσωμεν, ὅτι τὴν ὑπαρξιν τοιοῦτου δικαίου δὲν προϋποθέτει μόνον ἡ κεφαλαιοκρατία, ἀλλὰ καὶ πᾶσα συστηματικῶς θεμελιουμένη κοσμοκρατορία. Ὅταν ἤρξατον λοιπὸν ἀναπτυσσομένη ἡ κεφαλαιοκρατία, εὖρεν ἔτοιμον, ὡς σύνολον βεβαίως ἀπλῶς μορφολογικόν, τὸ δίκαιον ἐκεῖνο, ἐν τῷ λογικῷ πλαισίῳ τοῦ ὁποίου ἦτο δυνατὸν καὶ αὐτὴ νὰ ἀναπτυχθῇ. Θὰ ἦτο, ὡς ἐτονίσθη ἤδη, ἐσφαλμένον, ἐὰν ἐφθάνομεν μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον προεκάλεσε καὶ τὴν γένεσιν τῆς κεφαλαιοκρατίας. Τοῦτο ἀπετέλεσεν ἀπλῶς ὄρον εὐνοϊκὸν διὰ τὴν ταχυτέραν κᾶπως ἀνάπτυξιν τῆς. Ἐὰν ὠρμώμεθα ἐκ τῆς γνώμης, ὅτι προεκάλεσε καὶ τὴν γένεσιν τῆς, θὰ προέβαλλε κατ' ἀνάγκην τὸ ἐρώτημα: διατὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐπερίμενε νὰ παρέλθουν χίλια καὶ πλέον ἔτη (δεκαπέντε μάλιστα σχεδὸν αἰῶνες) διὰ νὰ προκαλέσῃ τὴν γένεσιν τῆς κεφαλαιοκρατίας καὶ δὲν τὴν προεκάλεσεν εἰς αὐτὴν ταύτην Ρώμην, ἡ ὁποία, ὡς γνωστὸν, ἐγνώρισε μόνον τὸν λεγόμενον «κρατικὸν καπιταλισμὸν» καὶ ἡ ὁποία, κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν περίοδον τῆς αὐτοκρατορίας, δηλαδὴ τὴν περίοδον τῶν μεγάλων περιουσιῶν καὶ τῆς λεγομένης οἰκονομίας τῶν «λατιφουντίων», καθ' ἣν (πρβλ. R o b e r t v o n M a y r, Römische Rechtsgeschichte, Sammlung Cöschel, III. Buch, σ. 18 κ.έ.) ἡ μέση ἀστική τάξις εἶχε πλήρως σχεδὸν ἀφανισθῇ, ἐνεφάνιζε μᾶλλον τὸν τύπον φεουδαλικῆς καὶ οὐχὶ κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας;

29.—Ἀλλοῦ, ἔξω τοῦ δικαίου, δεόν νὰ ἀναζητηθοῦν τὰ αἷτια τῆς γενέσεως τοῦ ἀστικοῦ καὶ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστῶτος. Τὰ αἷτια τῆς γενέσεώς του δεόν νὰ ἀναζητηθοῦν ἐκεῖ, ὅπου πᾶσαι αἱ μεγάλοι ἀνατροπαὶ εἰς τὴν οἰκονομίαν προπαρεσκευάσθησαν: εἰς τὴν πρόοδον τῆς τεχνικῆς, συγκεκριημένως δὲ εἰς τὴν ὑπερνίκησιν τοῦ τρίτου καὶ ἀπλῶς χειρωνακτικοῦ σταδίου ἐξελίξεώς της.

Τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ τρίτου εἰς τὸ τέταρτον στάδιον τῆς τεχνικῆς ἐχαρακτήρισαν ἐξωτερικῶς ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς γεγο-

νότα τινὰ κοσμοϊστορικῆς ἐκτάσεως καὶ σημασίας. Αἰφνιδίως, ὡς ἀπὸ συνθήματος, κατεκλύσθη ἡ Εὐρώπη ἀπὸ ἐφευρέτας. Τὸ φαινόμενον ὑπῆρξε καταπληκτικόν.

Ἡ μέχρι τοῦ τέλους σχεδὸν τοῦ Μεσαίωτος διατηρηθεῖσα στερεοτυπία, στατικότης καὶ εἰς τὴν παράδοσιν προσκεκολλημένη μορφή τῆς τεχνικῆς αἴρεται αἰφνιδίως καὶ ὁ κόσμος κατεκλύσθη ὑπὸ παραδόξων δαιμόνων. Καὶ πράγματι: ὡς δαίμονας ἢ μᾶλλον ὡς κατεχομένους ὑπὸ δαιμόνων ἐθεώρει ὁ λαὸς τοὺς ἀνθρώπους αὐτούς, οἱ ὅποιοι, ἀσεβοῦντες πρὸς τὴν παράδοσιν, ἀφιεροῦντο εἰς ἐφευρέσεις, ἀνεζήτησαν τὸ νέον καὶ ἤνοιγον δρόμους ἐκεῖ, ὅπου ὁ νόμος καὶ ἡ παράδοσις εἶχον κηρύξει τὴν διάβασιν ἀπηγορευμένην. Πολλοὶ τῶν νεωτεριστῶν τούτων καὶ ἐφευρετῶν κατεδιώχθησαν μάλιστα, ὡς γνωστόν, καὶ ὑπέστησαν μαρτύρια ὡς ἐρχόμενοι εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Διαβόλου καὶ μετὰ πονηρῶν ἐν γένει πνευμάτων. Εἰς τὰς καταδιώσεις, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν, πρέπει νὰ διΐδῃ ὁ ἱστορικὸς τῆς σήμερον βαθύτερόν τι νόημα. Οἱ φορεῖς τῶν κοινωνικῶν, πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν καθεστώτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχον διαισθανθῆ τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον διέτρεχον τὰ εὐνοοῦντα αὐτοὺς καθεστῶτα ἐκ τῆς προκληθείσης ὑπὸ τῶν ἐφευρετῶν καὶ νεωτεριστῶν προόδου. Ἐκ τῆς προόδου ταύτης ἐπέπρωτο πράγματι νὰ προέλθῃ τὸ τέλος τῆς βασιλείας των.

Ἄλλὰ καὶ οἱ περὶ τὰς ἐφευρέσεις ἀσχολούμενοι δὲν ἦσαν πλήρως ἀπηλλαγμένοι τῆς ἰδέας, ὅτι εἰς τὴν ἐπικοινωνίαν μὲ πνεύματα καὶ μυστηριώδεις δυνάμεις ὀφείλουσαν τὴν ἰδιότητά των ὡς ἐφευρετῶν. Ὡς μάγους, ἀστρολόγους καὶ ἀλχημιστὰς ἠσθάνοντο ἑαυτοὺς οἱ ἴδιοι οἱ ἐφευρέται. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὸν Leonardo da Vinci, ὁ ὁποῖος πρῶτος ὑπέταξε συνειδητῶς τὴν τέχνην τῶν ἐφευρέσεων καὶ ἐν γένει τὴν τεχνικὴν εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην καὶ ὁ ὁποῖος τοιοῦτοτρόπως προεδίκασεν οὕτως εἰπεῖν τὴν ἐξέλιξιν τοῦ τετάρτου σταδίου τῆς τεχνικῆς, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν καὶ ἄλλους τινὰς ἴσως, ἐλαχίστους πάντως ἐφευρέτας, οἱ ὅποιοι διησθάνθησαν τὴν σχέσιν τῆς ἐπιστήμης πρὸς τὴν τεχνικὴν, οἱ πλεῖστοι τῶν ἐφευρετῶν καὶ τεχνικῶν νεωτεριστῶν, οἱ ὅποιοι ἀνεδείχθησαν μέχρις αὐτοῦ τούτου τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ὅχι μόνον δὲν προέβαινον εἰς τὰς ἐφευρέσεις των, βασιζόμενοι ἐπὶ ἐπιστημονικῶν ὑπολογισμῶν, ἀλλ' οὐδὲ θεωρητικῶς συνέλαβον τὴν σχέσιν μεταξὺ τεχνικῆς καὶ θετικῆς ἐπιστήμης. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης—ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ Werner Sombart εἰς τὰ περὶ τεχνικῆς κεφάλαια τοῦ πρώτου τόμου (δευτέρου τεύχους) τοῦ ἔργου του «Der moderne Kapitalismus»—ἡ τεχνικὴ διετήρησε μέχρι τοῦ τέλους σχεδὸν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος τὸν προεπιστημονικὸν χαρακτῆρα

τῆς χειρωνακτικῆς τεχνικῆς. Μὲ μίαν ὅμως οὐσιώδη διαφοράν, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Sombart ἰδιαιτέρως τονίζει. Ἐν ᾧ ἡ χειρωνακτικὴ τεχνικὴ, στατικὴ καὶ στερεότυπος εἰς τὴν φύσιν τῆς, ἔμεινε προσκεκολλημένη εἰς τὰ ἐκ παραδόσεως δεδομένα, ἢ μὲ τὴν Ἄναγέννησιν ἐγκαινισθεῖσα τετάρτη περίοδος τῆς τεχνικῆς ἦρε, καὶ δὴ πρὶν ἢ προσλάβει τὸν συνειδητὸν ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα τῆς, τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος στατικότητα καὶ στερεοτυπία. Ἄν καὶ παρέμεινε κατ' ἀρχάς, δηλαδὴ ἐπὶ τρεῖς περίπου αἰῶνας, ἐμπειρικὴ καὶ προεπιστημονικὴ, διέσπασεν ἐν τούτοις τὴν πίστιν ἐπὶ τὴν παράδοσιν, ὑπῆρξεν ἐπαναστατικὴ καὶ, παρ' ὅλην τὴν προεπιστημονικὴν φύσιν τῆς, ἐκλογικευτικὴ. Δὲν εἶχε βεβαίως τὴν συνείδησιν, ὅτι διὰ τῆς ἐφαρμογῆς φυσικῶν νόμων κατέληγεν εἰς τὰ ἐπιτεύγματα τῆς, ἢ φαντασία καὶ ὄχι ὁ ἐπιστημονικὸς ὑπολογισμὸς τὴν ὠδήγει πρὸς τὰς κατακτήσεις τῆς, ἢ τάσις ὅμως τῶν φορέων τῆς τεχνικῆς αὐτῆς, ἂν καὶ ἐστερημένη συνειδητῆς ἐπιστημονικότητος, ἦτο ἐκλογικευτικὴ, ἔτινε δηλαδὴ, ἔστω καὶ διὰ τῆς μαγείας καὶ μυστηριωδῶν μέσων, νὰ διαλύσῃ ἀκριβῶς μυστήρια, νὰ κατακτήσῃ λογικῶς τὸν κόσμον. Ἐξ αὐτῆς τῆς συναισθηματικῆς μᾶλλον καὶ μυστικῆς διαθέσεως ἐπήγασε—καὶ τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον—ἡ ἀναπτυχθεῖσα μετὰ ταῦτα θετικὴ ἐπιστήμη. Ὁ «φαιουστικὸς» τύπος τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀπέβλεπε μετὰ τῆς αὐτῆς μανίας εἰς τὴν ἐξεύρεσιν χρυσοῦ καὶ εἰς τὴν *quadratura circuli*, ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τοῦ θετικοῦ ἐπιστήμονος. Ἐκεῖνο δέ, τὸ ὁποῖον, ὡς τονίζει ὁ Sombart, χαρακτηρίζει ἰδιαιτέρως τὴν ἐποχὴν τῶν πρώτων μεγάλων ἐφευρέσεων καὶ ἐπαναστάσεων εἰς τὴν τεχνικὴν, εἶναι ἡ «φαιουστικὴ» ἀκριβῶς διάθεσις. Εἰς αὐτὴν τὴν διάθεσιν, ἢ ὁποία κατέλαβεν αἰφνιδίως τοὺς ἀνθρώπους, ὀφείλεται ἡ ἀνατροπὴ τοῦ συστήματος τῆς χειρωνακτικῆς τεχνικῆς. Εἰς αὐτὴν ὀφείλονται καὶ αἱ προκληθεῖσαι δι' αὐτῆς ἀνατροπαὶ εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐν γένει ζωὴν.

Ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ παρακολουθήσῃ τις τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐξεδηλώθη ἡ σημειωθεῖσα εἰς τὴν τεχνικὴν ἐπανάστασις. Ὁ Sombart τὸν περιγράφει ὠραιώτατα καὶ εἰσέρχεται εἰς ἀρκετὰς λεπτομερείας, βασιζόμενος ἐπὶ τῶν διαφόρων ἔργων, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τοῦ 15' ἰδίου αἰῶνος ἤρξαντο ἐκδιδόμενα, ἔργων, εἰς τὰ ὁποῖα περιεγράφοντο αἱ διάφοροι ἐφευρέσεις ἢ καὶ καθωδηγεῖτο ὁ ἀναγνώστης εἰς τὸ νὰ προβῇ καὶ αὐτὸς εἰς νέας ἐφευρέσεις (τὸ σπουδαιότερον καὶ εὐφυέστερον τῶν ἔργων τούτων εἶναι τὸ τοῦ J. Joachim Becher, *Närrische Weisheit und weise Narrheit*). Θὰ ἐπεξετείνετο πολὺ ἡ ἀνάπτυξις μας, ἐὰν προεβαίνομεν καὶ ἡμεῖς εἰς ἀνάλογον περιγραφὴν. Δεδομένου, ὅτι δὲν συγγράφομεν ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως τῆς τεχνικῆς,

ἀλλ'ἐνδιαφερόμεθα μόνον εἰς τὸ νὰ διαπιστώσωμεν τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἤσκησεν αὕτη ἐπὶ τὴν οἰκονομίαν, ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἐξῆς: Οἱ πλείστοι τῶν ἐφευρετῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἐβασίζοντο κυρίως ἐπὶ τῆς φαντασίας των, ἠσυχολοῦντο χωρὶς σύστημα καὶ λογικὴν συνέχειαν μὲ τὰς διαφορωτάτας τῶν ἐφευρέσεων. Ὁ Somerset (1601—1670), ὁ Ρεωμύρος (1683—1767), ὁ Παπῖνος (1647—1714) καὶ ὁ Joh. Joachim Becher (1635—1682) εἶναι οἱ χαρακτηριστικώτεροι πάντων. Μὲ τὸ ὄνομα ἐκάστου ἐξ αὐτῶν συνδέονται πλείστα ἐφευρέσεις πάσης φύσεως. Ὁ Somerset ἐφευρίσκει εἶδος τι ἀτμομηχανῆς, εἶδος τι τηλεγράφου, ὡς καὶ περιστρόφου, ἀλλὰ καὶ ἄλλα παράδοξα πράγματα, διάφορα ἀλφάβητα, μυστικὰς γραφὰς καὶ τεχνητὰ πτηνὰ. Ὁ Ρεωμύρος ἀσχολεῖται μὲ τὸ θερμόμετρόν του, ὡς καὶ μὲ τὴν τέχνην τῆς βαφῆς, τῆς κατασκευῆς κατόπτρων καὶ μὲ τὴν μέθοδον τοῦ νὰ ἀνοίγουν εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς τοῦ ἔτους τὰ «αὐγὰ τῆς κόττας» καὶ νὰ ἐκκολάπτωνται «κοττόπουλα». Ὁ Παπῖνος ἐφευρίσκει εἶδος τι ἀτμομηχανῆς καὶ ἀτμοπλοίου, ἀσχολεῖται ὅμως καὶ μὲ πλῆθος ἄλλων, ἀνομοιογενῶν, ἐφευρέσεων, ὡς καὶ μὲ τὴν τεχνητὴν ἀκόμη ἐπιτάχυνσιν τοῦ «ἀνοίγματος τῶν λουλουδιῶν». Ὁ Becher τέλος ὑπῆρξε φαινόμενον ἐφευρετικότητος. Καὶ ὅλα αὐτὰ ἐγίνοντο μὲ τὴν φαντασίαν, ἡ ὁποία πολλάκις ἐσταμάτα αἰφνιδίως ἐκεῖ, ὅπου οἰοσδήποτε σημερινὸς φοιτητῆς τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν θὰ ἠδύνατο ἀνετώτατα καὶ μὲ ὀλίγην σχολικὴν ἐπιμέλειαν νὰ συνεχίσῃ, ὡς λέγει ὁ Sombart, μέχρι τέλους τὴν «ἐφεύρεσιν». Πλὴν τοῦ *donum inventionis* ἐχρειάζετο καὶ τύχη, ὅπως χρειάζεται καὶ σήμερον εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις, εἰς τὴν θεραπευτικὴν π.χ., ὅπου ἀνακαλύπτονται κατὰ τύχην μέσα θεραπευτικά, ἐν ᾧ ἐξακολουθεῖ νὰ μένη ἄγνωστος ἡ αἰτία τῆς νόσου, συγκεκριμένως δὲ τὸ προκαλοῦν αὐτὴν μικρόβιον. Μὲ τὴν δημιουργικὴν λοιπὸν ἀφ' ἐνὸς φαντασίαν καὶ μὲ τὴν τύχην ἀφ' ἑτέρου, ἡ ὁποία πάντοτε σχεδὸν βοηθεῖ τοὺς δημιουργοὺς, ἐπετεύχθησαν αἱ μεγάλαι ἐκεῖναι καὶ πολλαὶ ἐφευρέσεις, αἱ ὁποῖαι προηγήθησαν τοῦ πλήρους καὶ συνειδητοῦ συνδυασμοῦ τῆς τεχνικῆς μὲ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Ἡ τάσις πρὸς ἐφεύρεσιν χρυσοῦ (αὐτὴ ἐγέννησεν, ὡς γνωστόν, τὴν ἀλχημίαν), πολεμικαὶ ἀνάγκαι (εἰς τὴν τέχνην τῶν ὀπλων, εἰδικῶς δὲ τῶν πυροβόλων, ἐσημειώθησαν αἱ πρῶται μεγάλαι ἐφευρέσεις) καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐξωτερικὰ κίνητρα συνέβαλον εἰς τὴν πρόοδον τῆς τεχνικῆς. Πρωτίστως ὅμως ἡ «φαιουστικὴ» διάθεσις τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διάθεσις, ἡ ὁποία, μὴ στρεφόμενη πρὸς πρακτικούς ἢ ἔστω καὶ συγκεκριμένους ἀπλῶς σκοπούς, ἐνεφάνιζε τοὺς ἐφευρέτας ὡς φαντασιοκόπους καὶ πρὸς τὴν φύσιν

παιγνιώδως συμπεριφερομένους ιδεολόγους, άπετέλεσε τήν βάσιν, άφ'ής ώρμήθη, ψυχολογικώς τούλάχιστον, ή με τήν 'Αναγέννησιν έγκαινιασθείσα καταπληκτική πρόοδος τής τεχνικής.

30.--Είναί άδύνατον νά λυθῆ—έφ'όσον θέλομεν νά άποφύγωμεν μεταφυσικάς έρμηνείας--τό πρόβλημα, πώς και διατί ή διάθεσις τών έφευρέσεων και ή πρόοδος έν γένει τής τεχνικής, ή όποία ήρξατο σημειουμένη περι τά τέλη του Μεσαίωνος, έσημειώθη ειδικώς κατά τους χρόνους εκείνους. 'Η λύσις του προβλήματος τούτου είναι έξ ίσου άδύνατος, όπως άκριβώς και ή λύσις δύο άλλων συναφών προβλημάτων: πώς και διατί κατά τήν κλασσικήν π χ. έλληνικήν αρχαιότητα δέν έσημειώθη πρόοδος ουσιαστική εις τήν τεχνικήν και τας θετικάς έπιστήμας και πώς άντιθέτως εις τους "Αραβας, εις λαόν δηλαδή εύρισκόμενον εις πνευματικόν επίπεδον άσυγκρίτως κατώτερον του έλληνικού, έσημειώθη πρόοδος καταπληκτική εις τήν τεχνικήν και τας θετικάς έπιστήμας, ιδίως εις τήν χημείαν και τήν φυσικήν και αυτά τά μαθηματικά. Οί "Αραβες έθεσαν, ως γνωστόν, τας βάσεις, έφ'ών δια του Κοπερνίκου, του Tycho Brahe και του Kepler, τέλος δέ δια του Νεύτωνος έθεμελιώθη ή μηχανική του σύμπαντος.

'Ο v. Gottl—Ottlilienfeld προσπαθει νά άποδείξη, ότι αί οικονομικαί συνθήκαι, συγκεκριμένως δέ ή ύπερνίκησις τής κοινωνικής μορφής και στατικής οικονομικής όργανώσεως τής χειρωνακτικής τεχνικής δια τής κεφαλαιοκρατίας, έκίνησαν τήν τεχνικήν προς τήν πρόοδον εκείνην, δι'ής εισήλθεν ή ιστορία εις τήν νεωτάτην αυτής έποχήν. 'Η έπιχειρηματολογία όμως του v. Gottl—Ottlilienfeld, ή όποία έν πολλοίς είναι όρθή, πάσχει άπό τήν ύπαρξιν ουσιώδους τινός κενού. 'Αληθές είναι βεβαίως, ότι ή κεφαλαιοκρατία, ή όποία προϋποθέτει τήν όσον τό δυνατόν μεγαλειότεραν έκλογίκευσιν τής παραγωγής και ή όποία δέν άρκεΐται εις ό,τι έκ παραδόσεως έθεσπίσθη, ένίσχυσεν, όταν έθεμελιώθη πλέον όριστικώς, τήν πρόοδον τής τεχνικής, έγκατέλειψεν—ώς έτονίσθη ήδη προκαταβολικώς και έν τῇ εισαγωγῇ τής παρούσης πραγματείας—τήν δυσπιστίαν, μεθ'ής ήτενίζοντο άλλοτε αί έφευρέσεις, και άπήτησε τήν άναγωγήν τής τεχνικής εις έπάγγελμα άυτοτελές, εις έπάγγελμα μάλιστα βασιζόμενον επί του συνειδητού πλέον συνδυασμού έπιστήμης και τεχνικής. 'Ο συνδυασμός ούτος, όστις, ως παρατηρήσαμεν ήδη άνωτέρω, δέν έσημειώθη άμέσως ή μάλλον δέν ύπῆρξεν άμέσως συνειδητός, έγένετο άναντιρρήτως ύπό τήν επίδρασιν τής κεφαλαιοκρατίας, ή όποία άπό του τέλους ειδικώς του ΙΗ' αιώνος και έντεϋθεν, είχεν άνάγκην στρατιᾶς όλοκλήρου έπιστημονικώς κατηρτι-

σμένων ἐπαγγελματικῶν φορέων τῆς τεχνικῆς. Πάντα ταῦτα εἶναι ἀναντιρρήτως ὀρθά. Ἐρωτᾶται ὁμως: πῶς ἐγεννήθη ἡ κεφαλαιον κρατία, ἡ ὁποία, ἀφ' οὗ ἀπεκρυσταλλώθη βεβαίως, ἀφ' οὗ ὑπερέβη συγκεκριμένως τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἐξελίξεως της, δηλαδή τὴν ἐμποροκρατίαν, ἤρξατο ἐνισχύουσα τὴν τεχνικὴν;

Ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς, δι' ἧς ἐσημειώθη ἡ στροφή ταύτης ἀπὸ τῆς χειρωνακτικῆς καὶ στατικῆς εἰς τὴν νεωτέραν αὐτῆς μορφήν, ἤρξατο ἀναπτυσσομένη, πρὶν ἢ γεννηθῆ ἡ κεφαλαιοκρατία, ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ πλαισίῳ τῆς βασιζομένης ἐπὶ τῆς χειρωνακτικῆς τεχνικῆς οἰκονομίας. Κεφαλαιοκρατία δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὰς ἐφευρέσεις καὶ τὴν πρόοδον τῆς τεχνικῆς. Εὐρισκόμεθα ἀκόμη εἰς τὰ «σκοτεινὰ» βᾶθη τῶν μέσων αἰώνων, ὅταν ἐφευρίσκεται καὶ ἄρχεται διαδιδόμενος καταπληκτικῶς καὶ πρὸς τοὺς ποικιλωτέρους τῶν σκοπῶν χρησιμοποιοῦμενος ὁ ὑδρόμυλος. Οὗτος, βυζαντινῆς προελεύσεως, ἀρχίζει νὰ ἀνατρέπῃ τὰς μορφὰς τῆς ὀργανώσεως τῆς οἰκονομίας. Εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ ὑδρομύλου φαίνεται καθαρὸ ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ἡ τεχνικὴ ἐπὶ τὴν οἰκονομίαν. Αὐτὸς οὗτος ὁ von Gottl—Ottlilienfeld τονίζει, ὅτι ὁ ὑδρόμυλος ἐχρησίμευσεν ὡς τὸ πρῶτον σχολεῖον πρακτικῆς δυναμικῆς. Δι' αὐτοῦ ἐγένετο τὸ πρῶτον βῆμα μηχανοποιήσεως τῆς παραγωγῆς, συνδυασθείσης κατὰ τρόπον λογικώτατον τῆς φυσικῆς δυνάμεως πρὸς τὴν δι' ἐργασίας ἐπιδιωκομένην παραγωγὴν. Εἶναι ἡ πρώτη περίπτωσις, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ δύναμις τῆς φύσεως ἔρχεται νὰ ἐξοικονομήσῃ καὶ νὰ ἐξευγενίσῃ τὴν ἐργασίαν τῶν ἀνθρώπων. Ὁ μύλος, ὅπως τονίζει ὁ Sombart, ἀποτελεῖ τὴν πρώτην καὶ παλαιοτάτην μορφήν ἐργοστασίου (δι' ὃ καὶ οἱ Ἕλληες ὠνόμαζον τὰ ἐργοστάσια ἐν γένει—καὶ δὴ μετ' αὐτὴν ταύτην τὴν ἐφεύρεσιν τῆς ἀτμομηχανῆς—«μύλους»). Ἡ πρὸς τὸν μύλον συνδεομένη τεχνικὴ ἐφεύρεσις ἐμφανίζεται τοιοῦτοτρόπως ἀφ' ἑαυτῆς καὶ κατ' ἀνάγκην ἀνατρέπουσα τὰς παλαιὰς μορφὰς τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεώς της καὶ δημιουργοῦσα τὸν πυρῆνα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξελίξεως τῆς οἰκονομίας, τὸ ἐργοστάσιον. Τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχε διὰ τὴν κεφαλαιοκρατίαν ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἐργοστασίου, ὡς καὶ τὴν ἔννοιαν ἐν γένει τούτου, θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω.

Δὲν εἶναι ὁμως μόνον ὁ ὑδρόμυλος ἡ τεχνικὴ ἐκείνη πρόοδος, ἡ ὁποία, ἀναγομένη εἰς τὸν Μεσαίωνα, ἀποδεικνύει ὡς ἐσφαλμένην τὴν ἀρχὴν, ἐξ ἧς ὠρμήθη ὁ von Gottl—Ottlilienfeld, ἰσχυριζόμενος, ὅτι ἡ κεφαλαιοκρατία προέκαλεσε τὴν πρόοδον τῆς τεχνικῆς καὶ τὴν ἄρσιν συγκεκριμένως τῆς χειρωνακτικῆς καὶ στατικῆς περιόδου της. Τρεῖς ἄλλαι ἐφευρέσεις, ἀναγόμεναι ὡσαύτως εἰς τοὺς

μέσους αἰῶνας, μᾶς ἐνισχύουν εἰς τὸ νὰ ἀποκρούσωμεν τὴν γνώμην τοῦ von Gottl—Ottlilienfeld, τρεῖς ἐφευρέσεις, τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος ἄλλως τε χαρακτηρίζει, ἀντιφάσκων πρὸς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν γνώμην του, ὡς ἐγκαινιαζούσας νέαν ἐποχὴν. Ἐννοοῦμεν τὰς ἐφευρέσεις τῆς πυξίδος (αὕτη θεωρεῖται γενομένη ἐν ἔτει 1310 ὑπὸ τοῦ Flavio Gioja), τοῦ πυροβόλου ὄπλου, τὸ ὁποῖον, ἀγνώστου μᾶλλον προλεύσεως, ἐχρησιμοποιήθη τὸ πρῶτον περὶ τὰ μέσα τοῦ 14 αἰῶνος καὶ ὑπῆρξε μία τῶν ἀφορμῶν τῆς καταπτώσεως τοῦ ἵπποτισμοῦ (δι' ὃ καὶ ὁ Δὸν Κιχώτης, ἀποφασίζων νὰ γίνῃ ἵππότης, ἀπορρίπτει τὸ ὑπὸ τοῦ Σάντσοῦ παραδιδόμενον εἰς αὐτὸν πυροβόλον ὄπλον), τέλος δὲ ἡ περὶ τὸ ἔτος 1450 γενομένη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Γουτεμβέργιου ἐφεύρεσις τῆς τυπογραφίας, δηλαδὴ τῆς διὰ κινητῶν καὶ χυτῶν μεταλλίνων γραμμάτων ἐκτυπώσεως βιβλίων. Ἐκ τῶν ἐφευρέσεων τούτων τὴν ἀμεσωτέραν σημασίαν διὰ τὴν κεφαλαιοκρατίαν εἶχεν ἡ ἐφεύρεσις τῆς πυξίδος. Αὕτη καὶ αἱ γινόμεναι κατὰ τὸν 15 αἰῶνα ἐφευρέσεις ἄλλων τινῶν ὀργάνων θαλασσίου κατατοπισμοῦ ὑπῆρξαν ἀπαραίτητοι προϋποθέσεις διὰ τὰς ταξιδιωτικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ Vasco de Gama καὶ τοῦ Χριστοφόρου Κολόμβου. Ἄνευ τῶν ἐφευρεθέντων ὀργάνων τούτων δὲν θὰ ἐπεχείρει καὶ ὁ Cabral τὸ ταξείδιον ἐκεῖνο εἰς τὰς Ἰνδίας, τὸ ὁποῖον τὸν ὠδήγησε τυχαίως καὶ εἰς τὸ νὰ ἀνακαλύψῃ ἐν ἔτει 1500 τὴν Βραζιλίαν. Ὁ χρυσὸς τῆς Βραζιλίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς τούλάχιστον βάσεις τῆς κεφαλαιοκρατίας. Χρυσὸς ὑπῆρχε βεβαίως καὶ προηγουμένως. Εἰς ποσότητας ὅμως τόσον μικρὰς, ὥστε νὰ ἀποτελῇ συνήθως τὸ μυστήριον κρυφῶν ἀπλῶς θησαυρῶν. Μόνον ὅταν ἀνεκαλύφθησαν τὰ βραζιλιανὰ καὶ ἀφρικανικὰ μεταλλεῖα χρυσοῦ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναχθῇ οὗτος—πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀναγκαῖον διὰ τὴν κεφαλαιοκρατίαν—εἰς τὴν γενικὴν σχεδὸν καὶ ἀντικειμενικὴν βᾶσιν τοῦ νομίσματος, κατ'ἀκολουθίαν δὲ καὶ εἰς τὴν αἰτίαν τῆς δημιουργίας κεφαλαιοκρατικῶς ὀργανωμένων ἀγορῶν. Ὅπως παρατηρεῖ ὠραιότατα ὁ Sombart εἰς τὸ περὶ «παραγωγῆς εὐγενῶν μετάλλων» τμῆμα τοῦ πρώτου τόμου τοῦ ἔργου του «Der moderne Kapitalismus», αἱ ἰδιοτροπίαί τῆς παραγωγῆς εὐγενῶν μετάλλων, αἱ ὁποῖαι ὁμοιάζουν πρὸς ἐρωτικὰς ἰδιοτροπίας τῆς φύσεως καὶ ἔρχονται μὲ τὴν ἰδιάζουσαν εἰς αὐτὰς «ἄλογον» ὄντοτητα εἰς παράδοξον ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἐκλογικευτικὸν χαρακτῆρα τῆς κεφαλαιοκρατίας, εἶναι ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι προσδιώρισαν τὰς δύο κυρίας φάσεις ἐξελίξεως τῆς κεφαλαιοκρατίας, τὴν «ἀργυρᾶν» περίοδον τοῦ πρώτου καπιταλισμοῦ καὶ τὴν «χρυσῆν» περίοδον τῆς ὑπερκεφαλαιοκρατίας.

31.—Εἶδομεν λοιπόν, ὅτι αἱ πρῶται μεγάλαι ἐφευρέσεις, αἱ ὁποῖαι ἀνέτρεψαν τὴν στατικότητα τῆς χειρωνακτικῆς τεχνικῆς καὶ ἐσημείωσαν τὴν στροφὴν τῆς τεχνικῆς πρὸς τὴν τετάρτην περίοδον τῆς ἀναπτύξεώς της, προηγήθησαν τῆς ἐμφανίσεως τῆς κεφαλαιοκρατίας καὶ συνέβαλον μάλιστα—καὶ δὴ ἐν πολλοῖς ἀμέσως—εἰς τὴν γένεσίν της. Αἱ νεώτεροι πλέον τεχνικαὶ πρόοδοι, αἱ ὁποῖαι, σημειωθεῖσαι ἀπὸ τοῦ 1750 μέχρι τοῦ 1850, συνέβαλον εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς κεφαλαιοκρατίας, εἶναι—καὶ τοῦτο τονίζεται ὑπὸ τοῦ v. Gottl-Ottlilienfelt, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Sombart, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ Max Weber εἰς τὸ ἔργον του «Wirtschaftsgeschichte»—αἱ ἑξῆς: α') ἡ βιομηχανοποίησις τῆς ὑφαντουργίας, τῆς ἐνδόξου αὐτῆς ἀγγλικῆς βιομηχανίας, β') ἡ ὑπὸ τοῦ James Watt γενομένη τελειοποίησις τῆς ἀτμομηχανῆς, γ') ἡ διὰ τοῦ «κῶκ» (τοῦ ὀπτάνθρακος, δηλαδὴ τοῦ ὑπολείμματος τῆς πυρώσεως λιθανθράκων καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ συντηρουμένης ὑψηλῆς καμίνου ἐπιτευχθεῖσα πληρεστέρα ἐξαγωγή σιδήρου, δ') ἡ μηχανοποίησις τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ σιδήρου καὶ ε') ἡ μηχανοποίησις τῆς συγκοινωνίας, ἡ ὁποία ἐπετεύχθη διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου καὶ τοῦ σιδηροδρόμου. Αἱ τέσσαρες πρῶται τῶν τεχνικῶν τούτων κατακτήσεων συνδέονται μὲ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ φαινομένου ἐκείνου, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος, συνδέονται μὲ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἐργοστασίου.

Ἡ ἐπιχειρουμένη συνήθως διάκρισις μεταξὺ ἐργαστηρίου (Manufaktur) καὶ ἐργοστασίου, δεδικαιολογημένη ἀπὸ τινων δευτερευουσῶν ἐν τῷ προκειμένῳ ἀπόψεων, δὲν ἔχει σημασίαν διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς κεφαλαιοκρατίας. Διὰ τὴν κεφαλαιοκρατίαν ὡς οἰκονομικὸν σύστημα ἐργοστάσιον εἶναι καὶ ὁ ὑδρόμυλος, ὡς ἀνεπτύχθη οὗτος πρὸ τῆς ἐφευρέσεως τῆς ἀτμομηχανῆς. Σημασίαν ἀπὸ κεφαλαιοκρατικῆς ἐπόψεως διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν οἰκονομικοῦ τινος παραγωγικοῦ ὀργανισμοῦ ὡς ἐργοστασίου ἔχει τὸ ἑξῆς: ὅτι ὁ τόπος καὶ ἡ ἐγκατάστασις τοῦ ὀργανισμοῦ, τὰ ἐργαλεῖα, ἡ κινητήριος δύναμις καὶ αἱ πρῶται ὕλαι εἶναι εἰς χεῖρας ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου, τοῦ ἐπιχειρηματίου. Μεμονωμένοι ὑπῆρξαν, ὡς τονίζει καὶ ὁ Max Weber, αἱ περιπτώσεις, καθ' ἃς πρὸ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος ἐσημειοῦτο ἡ συγκέντρωσις ὅλων τῶν ἀνωτέρω στοιχείων εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Ἀφ' ἧς τὸ φαινόμενον τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος συγκεντρώσεως μετεβλήθη εἰς κανόνα, ἐγεννήθη ὀριστικῶς ἡ κεφαλαιοκρατία.

Τὸ ἐργοστάσιον, ὑφ' ἣν ἔννοιαν ὠρίσθη τοῦτο ἀνωτέρω, δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸν πόθεν ἐγεννήθη ἢ μᾶλλον—λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν,

ὅτι μεμονωμένα τινὰ συμπτώματα τῆς ὑπάρξεώς του εὔρηται καὶ παλαιότερον—πόθεν ἀκριβῶς ὠρμήθη διὰ νὰ ἐπεκταθῆ καθ' ἓν τρόπον ἐπεξετάθη κατὰ τοὺς πρώτους ἤδη αἰῶνας τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξελίξεως. Ὁ Κάρλοσ Μάρξ, ἐν ᾧ εἰς τὸ ἔργον του «Deutsche Ideologie», τὸ ὁποῖον συνέγραψεν ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὸν Engels θεωρεῖ τὰ ἐργαστήρια—(οὕτως ὀνομάζει ὁ Marx τὰ πρῶτα ἐργοστάσια)—ὡς προελθόντα ἐκ τῶν συντεχνιῶν, ἐγκαταλείπει ἀργότερον τὴν γνώμην ταύτην καὶ τὴν καταπολεμεῖ μάλιστα ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Proudhon. Κατὰ τὴν νεωτέραν θεωρίαν του, ἣν ἀναπτύσσει ὁ Marx εἰς τὸ ἔργον του «Misère de la philosophie», τὸ ἐργαστήριον δὲν ἐπήγασεν ἐκ τῶν κόλπῳ τῶν συντεχνιῶν. Κύριος τοῦ νεωτέρου ἐργαστηρίου ἐγένετο ὁ καθ' ὑπέρβασιν τῶν ἀρχῶν τοῦ συντεχνιακοῦ καθεστῶτος δημιουργηθεὶς ἔμπορος καὶ ὄχι ὁ παλαιὸς «μάστορος» τῶν συντεχνιῶν. Δὲν ἔχει ὅμως—ἐν τῷ προκειμένῳ τουλάχιστον—σπουδαίαν σημασίαν τὸ ὑπὸ τοῦ Μάρξ τιθέμενον πρόβλημα. Σημασίαν ἔχει νὰ ἐξακριβωθοῦν οἱ ἀντικειμενικοὶ παράγοντες, οἱ ὁποῖοι προεκάλεσαν τὴν γένεσιν ἢ μᾶλλον τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ ἐργοστασίου. Τοὺς ἀντικειμενικοὺς τούτους παράγοντας προσέφερον ἀναντιρρήτως ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς. Διὰ τῆς προόδου ταύτης ἦρθη ἡ προσκόλλησις εἰς τὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία ἐχαρακτήριζε τὸ συντεχνιακὸν σύστημα. Καὶ ἐὰν διὰ τοῦ πρώτου ἀτελοῦς καὶ ἐμβρυώδους μάλιστα μηχανήματος, τοῦ ὑδρομύλου, ἐγένετο μὲν προώθησις τις, τὰ ἀποτελέσματα ὅμως ταύτης ὑπῆρξαν ἀπλῶς «προεισαγωγικά» διὰ τὴν κεφαλαιοκρατίαν—καὶ ὑπῆρξαν μόνον τοιαῦτα, διότι ἡ κινητήριος δύναμις τοῦ ὕδατος, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι δεσμευμένη εἰς ὠρισμένον τόπον, ἔχει σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰς ιδιοτροπίας της καὶ δὲν ἐπιτρέπει, ὅπως ὑπολογίζη τις σταθερῶς ἐπ' αὐτῆς—, διὰ τῆς ἐφευρέσεως τῆς ἀτμομηχανῆς, τέλος δὲ διὰ τῆς μηχανοποιήσεως αὐτῆς ταύτης τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ σιδήρου, τῆς πρώτης δηλαδὴ ὕλης τῶν μηχανῶν—μηχανοποιήσεως, τῆς ὁποίας αἱ πρῶται ἐπιτυχεῖς δοκιμαί, γενόμεναι ἐν Νυρεμβέργῃ, ἀνάγονται εἰς τοὺς μέσους αἰῶνας, συγκεκριμένως δὲ εἰς τὸ ἔτος 1360—ὑπερενικήθη πλήρως ἡ χαρακτηρίζουσα τὴν χειρωνακτικὴν τεχνικὴν καὶ τὰ προκεφαλαιοκρατικὰ συστήματα στατικότης. Ἀπαλλαγείσα τοιοῦτοτρόπως ἡ οἰκονομία ἀπὸ τοὺς φραγμούς, τοὺς ὁποίους ἐσήμαινε δι' αὐτὴν ἡ περιορισμένη κατ' ἀρχὴν ἔκτασις τῆς δυνάμεως τῶν ζώων ὡς μόνης ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει κυρίας κινητηρίου δυνάμεως, κατῶρθωσε νὰ ὑπερνήκησῃ πλήρως τὴν στατικότητα τῶν προκεφαλαιοκρατικῶν μορφῶν της, τοῦ ἐργοστασίου—καὶ τοῦτο εἶναι οὐσιῶδες διὰ τὴν κεφαλαιοκρατίαν—ταχθέντος εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν

οὐχὶ μόνον ἀναγκῶν τινῶν πολυτελείας, ἀλλὰ τῶν ἀναγκῶν ὀλοκλήρων πλέον ἀγορῶν. Διὰ τῆς μηχανῆς δὲν ηὐξήθη ἀπλῶς ἡ παραγωγή, ἀλλ' ἐμειώθησαν καὶ τὰ ἔξοδά της, διότι περιορίσθη ἡ ἀνάγκη τῆς χρησιμοποίησεως ἐργατικῶν χειρῶν. Μόνον ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου τῆς ἀπεριορίστου πιθανότητος αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς καταναλώσεως πρὸς τὴν ἀπεριόριστον ὡσαύτως πιθανότατα μείωσεως τοῦ κόστους τῆς παραγωγῆς ἦτο δυνατόν νὰ προέλθῃ ὁ τύπος τοῦ κεφαλαιοκράτου ἐπιχειρηματίου καὶ νὰ ἐξαπλωθῇ ἡ βιομηχανία. Σημαντικὸν δὲ ὑπῆρξεν ἐν τῷ προκειμένῳ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ μηχανοποίησις τῆς παραγωγῆς καὶ ἡ πρὸς αὐτὴν συνδεθεῖσα μείωσις τοῦ κόστους της συνετελέσθη ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὴν θέσπισιν τῆς «ἐλευθέρως» ἐργασίας, τῆς «ἐλευθέρως» μεταξὺ ἐπιχειρηματίου καὶ ἐργάτου συμβάσεως. Μὲ δούλους, τοὺς ὁποίους θὰ ἔπρεπε νὰ συντηρῇ ὁ ἐπιχειρηματίας ὡς μέλη τῆς ἰδίας αὐτοῦ οἰκογενείας καὶ οἱ ὁποῖοι θὰ ἦσαν κατ' ἀρχὴν δυσαναπλήρωτοι, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ κινηθῇ ἡ βιομηχανία. Ἡ κεφαλαιοκρατία προϋποθέτει τὴν ἐλευθέρως προσφερομένην ἐργασίαν καὶ δὴ τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον δύναται νὰ ἐκμεταλλεύεται τὴν δῆθεν «ἐλευθερίαν» αὐτὴν τοῦ ἐργάτου. Ἐν ᾧ τὸν δοῦλον θὰ ἔπρεπε νὰ συντηρῇ, ἱκανοποιῶσα ὅλας τὰς ζωτικὰς ἀνάγκας του, φροντίζουσα δι' αὐτὴν ταύτην τὴν ἀναπαραγωγὴν του, τὸν ἐλεύθερον ἐργάτην δύναται ἐλευθέρως νὰ διαπραγματεύεται, ἀδιαφοροῦσα, ἐὰν οἱ ὄροι, ὑφ' οὓς θὰ προσλάβῃ τοῦτον, ἐπαρκοῦν πράγματι διὰ τὴν συντήρησίν του. Ὁ πωλῶν δέ, κατ' ἐπίφασιν ἐλευθέρως, τὰς ἐργατικὰς του χεῖρας, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δεχθῇ τοὺς δυσμενεστάτους τῶν ὄρων διὰ νὰ εὕρῃ ἐργασίαν. Τοιαύτη ἦτο ἀνέκαθεν, δηλαδὴ ἀφ' ἧς ἐγεννήθη ἡ κεφαλαιοκρατία, ἡ προσφορὰ ἐργασίας, ὥστε ἤδη κατὰ τὸν 15' αἰῶνα ἀναγκάζεται ἡ Ἀγγλία νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἀνεργίας καὶ τῆς περιθάψεως τῶν πτωχῶν. Αἱ στρατιαὶ τῶν ἀνέργων ὠφείλοντο τότε εἰς τοὺς χωρικούς, οἱ ὁποῖοι, ἐλλείψει πάσης προστασίας ἢ καὶ διὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν τοῦ καθεστῶτος τῆς δουλοπαροικίας, ἐγκατέλειπον ὁμαδικῶς τὴν ὑπαίθρου καὶ συνωθοῦντο εἰς τὰς ἐργατικὰς ἀγορὰς τῶν πόλεων. Χαρακτηριστικὸν μάλιστα εἶναι, ὅτι ἐν Γερμανίᾳ, ὅπου, ἀντιθέτως πρὸς τὴν Ἀγγλίαν, ἡ συγκέντρωσις αὐτῆ τῶν χωρικῶν εἰς τὰς πόλεις προηγήθη τῆς ιδρύσεως ἐργοστασίων, τὰ πρῶτα ἐργοστάσια ιδρύθησαν ἀκριβῶς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀναγκαστικῆς περιθάψεως τῶν ἀνέργων. Πάντως καὶ τὰ ἐργοστάσια αὐτὰ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ιδρυθοῦν, ἐὰν δὲν εἶχε καταστήσει δυνατὴν τὴν ἰδρυσίν των ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς. Ἡ πρόοδος αὐτὴ ἐπέτρεψεν

—ἐν Γερμανίᾳ εἰδικῶς, ὅπου ἡ διαδικασία αὕτη εἶναι ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένη,—νὰ ἰδρυθοῦν, παραπλεύρως εἰς τὰς συντεχνίας καὶ ἀνεξαρτήτως αὐτῶν, ὡς ἀναγκαστικὰ ἰδρύματα περιθάλψεως τῶν ἀνέργων τὰ ἐργοστάσια. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχον μάλιστα αἱ τεχνικαὶ προϋποθέσεις διὰ τὴν γένεσιν τῶν ἐργοστασίων, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν κἄν νὰ ἀντιμετωπισθῇ τὸ πρόβλημα τῆς ἀνεργίας, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὅτι—ὡς τονίζει ὁ Max Weber—αἱ συντεχνίαι καὶ οἱ σκοποὶ, χάριν τῶν ὁποίων ὑπῆρχον αὗται, δὲν ἐπῆρκουν διὰ νὰ χρησιμοποιοῦν τοὺς συσσωρευθέντας εἰς τὰς πόλεις ἀνέργους.

32.—Ἐδῶ ὅμως ἀκριβῶς θὰ πιστοποιήσωμεν ἐν ἀπὸ τὰ παραδοξώτερα πράγματα, τὰ ὁποῖα συνέβησαν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκονομίας. Αὐταὶ αὗται αἱ μηχαναί, αἱ ὁποῖαι, κατὰ τὴν πρώτην χρησιμοποίησιν καὶ ἐφαρμογὴν των, ἐθεράπευσαν τὴν ἀνεργίαν, ἦσαν προωρισμένοι, σὺν τῇ προϊούσῃ ἀναπτύξει των, νὰ μεταβληθοῦν, ἀρνούμεναι τὸν ἀρχικὸν προορισμὸν των, ὡς τὴν κυρίαν καὶ μόνιμον αἰτίαν καὶ πηγὴν τῆς ἀνεργίας. Αἱ τραγικαὶ αὐταὶ παραδοξότητες συνιστοῦν τὴν πονηρίαν ἀκριβῶς τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία χρησιμοποιοεῖ τὰ αὐτὰ μέσα, δι' ὧν χθὲς εὐηργέτησε τὴν ἀνθρωπότητα, διὰ νὰ τὴν καταστρέψῃ. Ἐρωτᾶται ὅμως: χρησιμοποιοεῖ τὰ μέσα αὐτὰ διὰ νὰ καταστρέψῃ τὴν ἀνθρωπότητα ὡς τοιαύτην ἢ διὰ νὰ ἀνατρέψῃ ἀπλῶς τὸ καθεστῶς, τὸ κοινωνικὸν καὶ οἰκονομικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον χθὲς ἀκόμη ἦντλησεν ἐκ τῶν «μέσων» ἀκριβῶς αὐτῶν τὴν ὑπαρξίν του; Ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἡ δευτέρα ἐκδοχὴ ἀνταποκρίνεται περισσότερον εἰς τὴν ἀλήθειαν.

33.—Τὸ ὅτι τὸ κοινωνικὸν καὶ οἰκονομικὸν καθεστῶς τῆς κεφαλαιοκρατίας ἦντλησεν ἐκ τῆς προόδου τῆς τεχνικῆς, συγκεκριμένως δὲ ἐκ τοῦ φαινομένου τῆς μηχανοποιήσεως τῶν πάντων ὄχι μόνον τὴν ὑπαρξίν του, ἀλλὰ καὶ τὴν δυνατότητα τῆς εὐρυτέρας ἀναπτύξεως καὶ βαθυτέρας ἐπικρατήσεώς του ἐξάγεται καὶ ἐκ δύο ἄλλων σημαντικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα δέον ἐνταῦθα νὰ τύχουν ἰδιαιτέρας μνείας. Ἐτονίσσαμεν ἤδη ἀνωτέρω, ὅτι μόνον ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς διὰ τῆς μηχανῆς ἐπιτευχθείσης ἀπεριορίστου πιθανότητος αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς πρὸς τὴν ἀπεριόριστον πιθανότητα μειώσεως τοῦ κόστους τῆς παραγωγῆς ἦτο δυνατὸν νὰ προέλθῃ ὁ τύπος τοῦ κεφαλαιοκράτου ἐπιχειρηματίου. Μὲ ἄλλας λέξεις: ἡ κεφαλαιοκρατία προϋποθέτει παραγωγὴν ἄφ' ἑνὸς μὲν «κατὰ μᾶζας προϊόντων», ἄφ' ἑτέρου δὲ προσιτὴν εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλειτέρας ἐκτάσεως ἀγοράς, δηλαδὴ εἰς «μάζας» καταναλωτῶν. Πῶς ὅμως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ πληρωθῇ ἡ δευτέρα εἰδικῶς τῶν προϋποθέσεων τούτων, ἐὰν δὲν ἐδημιουργοῦντο μέσα συγκοινωνιακὰ ἐλαφρύνοντα μὲν ἄφ'

ένος τὸ κόστος τῆς μεταφορᾶς, ἐξασφαλίζοντα δὲ ἀφ' ἑτέρου τὴν ταχείαν τῶν προϊόντων μεταφορὰν εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς; Ἐὰν ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς δὲν ὠδήγει εἰς τὴν «μηχανοποίησιν» τῆς συγκοινωνίας, ἡ κεφαλαιοκρατία θὰ ἐγεννᾶτο μὲν—ὅπως ἐγεννήθη ἄλλως τε καὶ ἄνευ αὐτῆς—θὰ ἐμαραίνεται ὅμως ταχέως, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπικρατήσῃ τελικῶς καὶ νὰ ἐξαπλωθῇ, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει δὲν θὰ κατέληγεν εἰς τὸ φαινόμενον τῆς ἐντεταμένης παγκοσμίου ὑπερκεφαλαιοκρατίας. Ἡ σημειωθεῖσα πρὸ τῆς μηχανοποιήσεως τῆς συγκοινωνίας ἄρσις τῶν διαφόρων φραγμῶν, δασμολογικῶν καὶ ἄλλων, ἡ σχετικὴ ἐνοποίηση τοῦ δικαίου καὶ τῆς βάσεως τῶν νομισμάτων, ἡ ἐπὶ διεθνῶν βάσεων ὀργάνωσις τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς πίστεως δὲν ἦσαν μέσα ἐπαρκῆ διὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν ἀποτελεσματικῶς τὰς ἀνάγκας τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς. Ὁ von Gottl-Ottlilienfeld, ἐκτιμῶν τὴν κατάστασιν αὐτὴν, παρατηρεῖ ὀρθῶς, ὅτι αἱ ὑπὸ ζῶων συρόμεναι ἄμαξαι καὶ τὰ ἱστιοφόρα, τὰ ὀποῖα, ὅσονδήποτε μεγάλα καὶ ἰσχυρά, εἶναι ἐκτεθειμένα εἰς τὰς ἰδιοτροπίας τοῦ ἀνέμου, ἀπετέλουν μέσα ἀσυμβίβαστα πλέον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς νέας τεχνικῆς καὶ τῆς νέας κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας. Μόνον διὰ τῆς ἐφευρέσεως τοῦ ἀτμοπλοίου καὶ τοῦ σιδηροδρόμου ἦτο δυνατόν νὰ πληρωθοῦν εἰς ὅλην αὐτῶν τὴν ἑκτασιν αἱ προϋποθέσεις τῆς κεφαλαιοκρατίας. Εἰς τὰς νέας αὐτὰς ἐφευρέσεις κατέληξαν πλέον ἐπαγγελματίαι τεχνικοί, ἐπιστήμονες μηχανικοί. Ἐν ἔτει 1807 ἐδοκιμάσθη ἐπιτυχῶς ἡ δι' ἀτμοῦ κινηθεῖσα λέμβος τοῦ Robert Fulton, ἐν ἔτει δὲ 1829 ἀνεδείχθη κατόπιν διαγωνισμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἔλαβον μέρος διάφοροι ἀτμάμαξαι, ἡ ὑπὸ τοῦ George Stephenson κατασκευασθεῖσα αὐτοκίνητος ἀτμομηχανή. Ἡ ἐπιτευχθεῖσα οὕτω μηχανοποίησις τῆς συγκοινωνίας δὲν ἐξησφάλισεν ἀπλῶς τὴν πιθανότητα τῆς ταχείας τοποθετήσεως τῶν κατὰ μάζας παραγομένων προϊόντων τῆς βιομηχανίας—(αὕτη θὰ κατεδικάζετο, ἄνευ τοῦ σιδηροδρόμου καὶ τοῦ ἀτμοπλοίου, εἰς ἀσφυξίαν)—, ἀλλ' ἔδωκεν ἀφορμὴν καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν βιομηχανιῶν κατασκευῆς τῶν νέων συγκοινωνιακῶν μέσων, ἐτόνωσε δὲ ἐμμέσως αὐτὴν ταύτην τὴν βιομηχανίαν τοῦ σιδήρου. Ἀνάλογόν τι συνέβη, ὅταν κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐσημειώθη ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ σιδήρου εἰς τὸν χάλυβα. Τέλος διὰ τῆς μηχανοποιήσεως τῆς συγκοινωνίας καὶ τῆς σημειουμένης ἔκτοτε συνεχοῦς προόδου εἰς τὴν ὑπερνίκησιν τῶν τοπικῶν ἀποστάσεων κατέστη ἀσυγκρίτως εὐκολωτέρα ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τοῦ τόπου ἐγκαταστάσεως τῶν βιομηχανιῶν.

Ἐν ἀρχῇ τῆς παραγράφου ταύτης εἶπομεν, ὅτι δύο ὑπῆρξαν,

πλὴν τῶν προηγουμένως μνημονευθέντων, τὰ γεγονότα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια, συνιστῶντα ὡσαύτως κατ'ἔξοχὴν τὴν ἐπίδρασιν τῆς προόδου τῆς τεχνικῆς ἐπὶ τὴν κεφαλαιοκρατικὴν οἰκονομίαν, δεόν νὰ τύχουν ἰδιαιτέρας ἐνταῦθα μείας. Τὸ ἐν τούτων ἐμνημονεύθη ἤδη: εἶναι ἡ μηχανοποιίσις τῆς συγκοινωνίας. Τὸ ἕτερον, πιστοποιούμενον, δὲν ἀφορᾷ ἰδιαιτέραν τινὰ ἐφεύρεσιν, ἀλλ' ἀφορᾷ αὐτὴν ταύτην τὴν γενικωτάτην πλεον σημασίαν τῆς ἐπιδράσεως, ἣν ἤσκησεν ἡ τεχνικὴ ἐπὶ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς κεφαλαιοκρατίας. Ὁ Werner Sombart, ἐξετάζων εἰς τὸ πρῶτον τεῦχος τοῦ συγγράμματός του «Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus» (τὸ σύγγραμμα τοῦτο, παρὰ τὴν αὐτοτέλειάν του, ἐμφανίζεται καὶ ὡς συνέχεια καὶ τρίτος τόμος τοῦ ἀνωτέρω ἐπανειλημμένως μνημονευθέντος ἔργου του «Der moderne Kapitalismus») τὴν «οἰκονομικὴν σημασίαν τῆς νεωτέρας τεχνικῆς», τονίζει σὺν τῆς ἄλλοις ὀρθῶς, ὅτι ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς μετεβίβασε τὸ κέντρον τοῦ βάρους τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς ἀπὸ τῆς σφαίρας τῆς γεωργικῆς καὶ δασικῆς οἰκονομίας εἰς τὴν σφαῖραν τῆς μηχανικῆς παραγωγῆς ἀνοργάνων προϊόντων. Ἡ πιστοποίησις τοῦ γεγονότος τούτου, ἡ ὅποια συνδέεται πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Sombart ἀνέκαθεν ὑποστηριζομένην ἄποψιν, καθ'ἣν ὡς θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς νεωτέρας τεχνικῆς ἐμφανίζεται ἡ χειραφέτησις ἐν γένει ἀπὸ τῶν φραγμῶν τῆς ἐνοργάνου καὶ ζώσης φύσεως, ἔχει μεγίστην σημασίαν. Ἄνευ τῆς χειραφετήσεως αὐτῆς, τὴν ὅποιαν προεκάλεσεν ἡ τεχνικὴ, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναπτυχθῆ ἡ κεφαλαιοκρατία. Οἱ φραγμοὶ τῆς ἐνοργάνου καὶ ζώσης φύσεως, τῶν ὁποίων ἡ «πλήρης» ὑπερνίκησις—παρ' ὅλα τὰ χρησιμοποιοούμενα σήμερον χημικὰ καὶ μηχανικὰ μέσα—εἶναι ἀδύνατος, προκαλοῦν στατικότητα, προσήλωσιν εἰς παράγοντας ἀλόγους ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει μὴ δυναμένους νὰ δαμασθοῦν λογικῶς πλήρως, προκαλοῦν ἐν γένει συνθήκας, αἱ ὅποια ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ προκεφαλαιοκρατικὰ καθεστῶτα, θὰ ἦσαν ὅμως ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς κεφαλαιοκρατίας. Ἡ κεφαλαιοκρατία σημαίνει ἤδη ἀφ' ἑαυτῆς βιομηχανοποιίσις τῆς οἰκονομίας καὶ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῶν ὀργανικῶν φραγμῶν τῆς γῆς καὶ τῆς ζώσης φύσεως. Τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτὴν μόνον ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς ἦτο δυνατόν νὰ προκαλέσῃ. Ὅ,τι ἦτο ἄλλοτε διὰ τὸν κόσμον ἡ γεωργικὴ οἰκονομία εἶναι σήμερον αἱ χημικαὶ καὶ ἠλεκτρικαὶ βιομηχανίαι.

34.—Δι' ὅσων ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω συντόμως, φαίνεται, ἐν γενικαῖς τοῦλάχιστον γραμμαῖς, καθαρὰ ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὅποιαν ἤσκησεν ἐπὶ τὴν γένεσιν καὶ ἐδραίωσιν τῆς κεφαλαιοκρατίας ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς. Ἄνευ αὐτῆς, συγκεκριμένως δὲ ἄνευ τῆς μεταβά-

σεως τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τοῦ τρίτου, χειρωνακτικοῦ, σταδίου τῆς τεχνικῆς εἰς τὸ τέταρτον, ἐπαγγελματικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν στάδιόν της, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ γεννηθῆ ἡ κεφαλαιοκρατία. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ νομισθῆ, ὅτι δὲν συνείργησαν καὶ ἄλλοι παράγοντες εἰς τὴν γένεσιν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ πνεύματος καὶ συστήματος, οἱ ὅποιοι δὲν συνδέονται διόλου ἢ συνδέονται ἀπλῶς ἐμμέσως καὶ μακρόθεν πρὸς τὴν πρόοδον τῆς τεχνικῆς. Ὡς τοιούτους παράγοντας ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ἀνωτέρω τὴν παραλαβὴν τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου καὶ ἐν γένει τὴν ὑπαρξιν λογικῶς συστηματοποιημένου δικαίου, ὡς καὶ τὴν θέσπισιν τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθέρως συμβάσεως ἐργασίας. Ἡδη ἀναγκαῖον θεωροῦμεν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου καὶ εἰς ἄλλον σπουδαῖον παράγοντα, ὁ ὁποῖος ἔδρασεν ἐν πολλοῖς αὐτοτελῶς καὶ ὁ ὁποῖος δὲν θὰ ἦτο βεβαίως εἰς θέσιν νὰ προκαλέσῃ τὴν γένεσιν τῆς κεφαλαιοκρατίας, συνείργησεν ὅμως εἰς τὴν «ποιοτικὴν» διαμόρφωσιν τῆς καπιταλιστικῆς τοῦ ἀνθρώπου συνειδήσεως. Ὁ παράγων αὐτὸς εἶναι ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις.

Ἡ πρώτη περίοδος τῆς κεφαλαιοκρατίας ἐνεφανίσθη στενώτατα συνδεδεμένη πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως, ἰδίᾳ δὲ πρὸς τὸν Καλβινισμόν καὶ τὰς ἐξ αὐτοῦ προελθούσας κινήσεις τῶν εὐσεβιστῶν καὶ μεθοδιστῶν, ὡς ἐπίσης καὶ τῶν ὑπὸ μᾶλλον αὐτοτελεῖ μορφήν ἐμφανισθέντων βαπτιστῶν. Τὸ αὐστηρὸν πουριτανικὸν ἦθος τῶν κατευθύνσεων αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ πηγή, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέκυψεν—ὡς διδάσκει ὁ Max Weber, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν τὴν πρώτην λεπτομερῆ καὶ βαθεῖαν ἔρευναν τῆς σχέσεως, εἰς ἣν εὐρίσκεται ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς κεφαλαιοκρατίας (βλέπε τὴν πραγματείαν του «Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus», δημοσιευθεῖσαν τὸ πρῶτον εἰς τὸ «Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik», ἀνατυπωθεῖσαν δὲ εἰς τὸν πρῶτον τόμον τοῦ ἔργου του «Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie»)—ἡ ἔννοια τῆς «ἐνδοκοσμικῆς ἀσκήσεως», τοῦ διὰ θετικῆς δηλαδὴ δράσεως ἐκδηλουμένου ἀσκητισμοῦ. Ὁ Richard Baxter ἔγραφεν ἐν ἔτει 1673: Ἐὰν ὁ Θεὸς σᾶς ὑποδείξῃ ὁδόν, διὰ τῆς ὁποίας εἶναι δυνατὸν νὰ κερδίσετε νομίμως περισσότερα τῶν ὅσων εἶναι δυνατὸν νὰ κερδίσετε καθ' οἷονδήποτε ἄλλον τρόπον, καὶ ἀρνηθῆτε νὰ ἀκολουθήσητε τὴν ὁδὸν αὐτήν, ἀρνεῖσθε νὰ εἰσθε δοῦλοι τοῦ Θεοῦ. Ὅταν ἐγράφοντο αἱ φράσεις αὐταί, ὁ καπιταλισμὸς διήρχετο τὴν ἠρωϊκὴν περίοδον τῆς ἱπποτικῆς νεότητός του. Καὶ ὅπερ σπουδαιότερον: ὑπῆρξεν ἔποχῃ, καθ' ἣν—ἐν Ἀγγλίᾳ εἰδικῶς—ἐνεφανίσθη οὗτος ἀνταποκρινό-

μενος πρὸς ὠρισμένον καὶ δὴ θρησκευτικῶς προσδιωρισμένον ἦθος. Ἐὰν ὁ Βενιαμὶν Φραγκλῖνος, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν τοῦ πατρὸς του (φανατικοῦ καλβινιστοῦ), ἐκήρυξεν ἄξιον μόνον τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον, ὅστις κερδίζει καὶ συσσωρεύει χρῆμα—(εἶναι γνωσταὶ αἱ περίφημοι φράσεις του: «Σκέψου, ὅτι ὁ χρόνος εἶναι χρῆμα..... Σκέψου, ὅτι ἡ πίστις εἶναι χρῆμα..... Σκέψου, ὅτι τὸ χρῆμα ἔχει τὴν δύναμιν νὰ γεννᾷ καὶ εἶναι φύσεως καρποφόρου.....»)— τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι τὸ χρηματικὸν κέρδος ἐθεωρεῖτο ὡς προϊόν ἰκανότητος ἀτομικῆς, ὡς ἀποτέλεσμα ἰδιαιτέρας ἐπαγγελματικῆς ἐπιδόσεως. Ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις παρέδωκεν εἰς τὴν κεφαλαιοκρατίαν ἐτοιμὴν, δύναταί τις εἰπεῖν, τὴν ιδέαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας κυρίως ἠρίσθη αὕτη τὴν δικαίωσίν της, τὴν ιδέαν τοῦ ἐπαγγέλματος. Ἡ ιδέα αὕτη δὲν εἶναι κατ'ἀρχὴν νοητὴ χωρὶς τὴν ἔννοιαν τῆς «ἐνδοκοσμικῆς ἀσκήσεως», τὴν ὁποίαν ἐθέσπισεν ὁ Καλβινισμός. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ἡ ἀρχή, καθ'ἣν ἡ «ἐπαγγελματικὴ» ἐργασία (ὄχι ἡ ἐργασία ἐν γένει, ἀλλ'ἡ «συστηματικῶς» ἀσκουμένη, «λογικῶς» προϋπολογιζομένη ἐργασία) ἀποτελεῖ τὸ κύριον μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν *certitudo salutis*, δηλαδὴ νὰ μεταβιβασθῇ ἀπὸ τοῦ *status naturae* εἰς τὸ *status gratiae*. Ὁ Καλβινισμὸς καὶ τὸ πουριτανικὸν ἐν γένει πνεῦμα, τὸ ὁποῖον διέπει ὄχι μόνον αὐτόν, ἀλλὰ καὶ τὰς διαφόρους συγγενεῖς πρὸς αὐτὸν θρησκευτικὰς κατευθύνσεις, ὑπηγόρευσαν εἰς τὸν κόσμον τὸ δόγμα, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ συστηματικὴ καὶ «κερδοφόρος» ἐργασία ἀποτελεῖ τὸ μόνον δεδοκιμασμένον μέσον ἀσκητισμοῦ. Διὰ τῆς ζωῆς ἀκριβῶς καὶ ὄχι δι'ἀρνητικῆς πρὸς αὐτὴν διαθέσεως κατακτᾶται ἡ αἰωνιότης. Ποῖος ὅμως τρόπος ζωῆς χαρακτηρίζεται ὡς ὁ ἐνδεδειγμένος διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν «βεβαιότητα», ὅτι ἀνήκει εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς, εἰς ἐκείνους, δι'ὧν δοξάζεται ἐπὶ τῆς γῆς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου; Ὁ τρόπος αὐτός, τὸν ὁποῖον ὑπέδειξεν ὁ Καλβῖνος, τὸν ὁποῖον λεπτομερῶς περιέγραψεν ὁ Richard Baxter καὶ ἐπεξήγησεν ὁ Barclay (ὁ μέγας ἀπολογητὴς τῶν Κουακεριστῶν), εἶναι σκληρὸς καὶ βαρῦς. Τὸ κερδοφόρον ἐπάγγελμα συνδυάζεται εἰς τὴν διδασκαλίαν τούτων ἀφ'ένος μὲν πρὸς αὐστηρὰν ἀσκησιν τῆς θελήσεως εἰς τὰ στενὰ καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου πιέζοντα ὅρια τῆς εἰδικότητος, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς αὐστηρὰν ἀποχὴν ἀπὸ πάσης ἀπολαύσεως καὶ ἀσκόπου χρησιμοποίησεως τοῦ ἐπιτυγχανομένου κέρδους. Τὸ «ἄσκοπον» καὶ «ἄλογον», ἐκ τοῦ ὁποίου ἠρύετο ὁ ἄνθρωπος τῶν μέσων αἰώνων τὴν κακῶς ἀμφισβητηθεῖσαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Jakob Burckhardt ἀτομικότητά του, καταδικάζεται πλέον. Ἐκ τῆς συ-

νειδητῆς, συστηματικῆς καταδίκης καὶ ἀποβολῆς τοῦ ἀσκόπου καὶ ἀλόγου ἐπήγασεν ἡ ἔννοια τοῦ ἐπαγγέλματος, τῆς εἰδικῆς καὶ συστηματικῆς ἐργασίας, ἡ ἔννοια τέλος καὶ τὸ ἦθος τοῦ ἐπιχειρηματίου ἀστοῦ. Ἡ ζωὴ ὑποτάσσεται εἰς αὐστηροὺς κανονισμοὺς καὶ δὴ κανονισμοὺς ἐξυπηρετοῦντας ἐγκοσμίους σκοπιμότητας.

35.—Ἐθίξαμεν δι' ὀλίγων τὴν ἐπίδρασιν τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως ἐπὶ τὴν «ποιοτικὴν» διαμόρφωσιν τῆς καπιταλιστικῆς συνειδήσεως διὰ νὰ μὴ νομισθῆ, ὅτι φαινόμενα, ὡς ἡ κεφαλαιοκρατία, εἶναι δυνατὸν νὰ γεννηθοῦν ἀπλῶς καὶ μόνον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς τεχνικῆς. Ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς ἀπετέλεσε βεβαίως τὴν αἰτίαν τῆς γενέσεως καὶ θεμελιώσεως τῆς κεφαλαιοκρατίας. Εἰς τὴν ποιοτικὴν ὁμως διαμόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐγένετο φορεὺς τῆς, εἰς τὴν «πνευματοποίησησιν»—ἐὰν ἐπιτρέπεται ἡ λέξις—τοῦ καθαρῶς ὑλικοῦ φαινομένου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἡ κεφαλαιοκρατία, συνείργησαν καὶ ἄλλοι παράγοντες. Ἐὰν ἔλειπον οἱ παράγοντες αὐτοί, ἐὰν ἔλειπε συγκεκριμένως ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις, ἡ ὁποία θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ σημειωθῆ, ἐὰν δὲν προηγείτο βεβαίως ὁ χριστιανισμός, παράγων δηλαδὴ ἄσχετος πρὸς τὴν ἀρξαμένην περὶ τὰ τέλη τοῦ Μεσαίωνος πρόοδον τῆς τεχνικῆς, θὰ ἐγεννᾶτο βεβαίως ἡ κεφαλαιοκρατία, θὰ προσελάμβανεν ὁμως, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἄλλων τυχόν παραγόντων, ἠθικὸν περιεχόμενον ἄλλο καὶ διάφορον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον προσέλαβε. Διὰ νὰ τονισθῆ ἀκριβῶς τοῦτο, ἦτο ἀναγκαῖον νὰ παρεμβληθοῦν αἱ ἀνωτέρω γενόμεναι περὶ τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως παρατηρήσεις μας.

36.—Θὰ ἦτο ἀνισοσκελῆς ἡ ἔρευνα, τὴν ὁποίαν ἐπιχειροῦμεν ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ, ἐὰν ἐπεμένομεν περισσότερον εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἐπιδράσεως, ἢν ἤσκησεν ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς ἐπὶ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς κεφαλαιοκρατίας. Τηροῦντες τὰς ἀναλογίας πρὸς ὅ,τι ἐπράξαμεν ἐν σχέσει πρὸς τὰ προγηθέντα τῆς κεφαλαιοκρατίας κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ καθεστῶτα, περιοριζόμεθα καὶ ἐνταῦθα εἰς γενικὰς μόνον γραμμάς. Θὰ ἀπητεῖτο ἡ συγγραφὴ εἰδικῆς καὶ μακρᾶς μελέτης, ἐὰν ἀπεφασίζομεν νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν λεπτομερῆ ἐξέτασιν τῆς ἐπιδράσεως, ἢν ἤσκησεν ἡ τεχνικὴ εἰς τὰς διαφόρους κατὰ μέρος φάσεις τῆς κεφαλαιοκρατίας καὶ τῆς ἐξελίξεώς της. Θὰ ἀρκεσθῶμεν νὰ θίξωμεν, διὰ γενικωτάτων πάντως ὑπαινιγμῶν, τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν αὕτη ἐπὶ τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς ἐξελίξεως τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος, ἐπὶ ἐκείνην δηλαδὴ, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται ὡς ἡ «κρίσις» τοῦ συνδεομένου πρὸς τὴν κεφαλαιοκρατίαν κοινωνικοῦ καθεστῶτος.

Εἶποδεν ἤδη ἀνωτέρω, προλαμβάνοντες ὅσα ἀνήκουν εἰς τὸ τέ-

λος τῆς ἐπιχειρουμένης ἐνταῦθα ἀνασκοπήσεως, ὅτι αὐταὶ αὐταὶ αἱ μηχαναί, αἱ ὅποιοι, κατὰ τὴν πρώτην χρησιμοποίησίν των, ἐθεράπευσαν τὴν ἀνεργίαν, ἦσαν προωρισμένοι, σὺν τῇ προϊούσῃ ἀναπτύξει των, νὰ καταστοῦν ἡ μόνιμος καὶ κυρία αἰτία καὶ πηγὴ τῆς ἀνεργίας. Ἡ τελευταία εὐεργετικὴ, ἐν σχέσει πρὸς τὸ κεφαλαιοκρατικὸν εἰδικῶς σύστημα, ἐπίδρασις τῶν μηχανῶν καὶ τῆς προόδου τῆς τεχνικῆς ἐσημειώθη κατ' αὐτὸν τοῦτον τὸν ΙΘ' αἰῶνα, ὅταν, μετὰ τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ ἀτμοπλοίου καὶ τοῦ σιδηροδρόμου (κυρίως δὲ τοῦ τελευταίου τούτου) ἑκατομμύρια ὀλόκληρα ἔργατῶν, οἱ ὅποιοι, μὴ εὐρίσκοντες ἔργασίαν, θὰ ἐκλόνιζον ἤδη τότε τὸ κεφαλαιοκρατικὸν καθεστῶς, ἀπερροφήθησαν αἰφνιδίως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μεγαλειωδῶν καὶ τεραστίας ἐκτάσεως ἔργων, τὰ ὅποια ἀπήτησαν ἢ τονωθεῖσα βιομηχανία τοῦ σιδήρου, αἱ βιομηχανίαι τῆς κατασκευῆς τῶν ἀτμοπλοίων καὶ τῶν σιδηροδρόμων, τέλος δὲ καὶ κυρίως ἡ κατασκευὴ καὶ πρώτη τοποθέτησις τῶν ἀπεράντων σιδηροτροχιῶν καὶ ἡ πρὸς τὴν τοποθέτησίν των συνδεομένη ἐκτέλεσις τῶν ὁδοποιητικῶν ἔργων. Ἐκτοτε ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς ἐλάχιστα καὶ εἰς μεμονωμένας ἀπλῶς περιπτώσεις, πάντοτε δὲ δι' ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα, ἐβοήθησε τὴν κεφαλαιοκρατίαν. Ἡ μεμονωμένη κεφαλαιοκρατικὴ ἐπιχείρησις, ἡ ὅποια δὲν βλέπει τὸ μέλλον, ἀλλ' ἀρκεῖται εἰς τὴν ἐπιδίωξιν προσκαιρῶν κερδῶν, δὲν ἔχει βεβαίως καὶ ἔκτοτε λόγους διὰ νὰ παραπονεθῇ κατὰ τῆς προόδου τῆς τεχνικῆς. Πᾶσα νέα ἐφεύρεσις καὶ τελειοποίησις τῶν μηχανικῶν μέσων παραγωγῆς τὴν ἀπαλλάσσει μεγάλου μέρους τῶν βαρῶν της, μειώνει τὸ κόστος τῆς παραγωγῆς, καθιστᾷ εὐχερέστερον τὸν συναγωνισμόν, ἀποφέρει κέρδος μεγαλύτερον. Αὐτὸ ὅμως ἀκριβῶς συνιστᾷ καὶ τὴν τραγικότητα τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὅποιαν περιῆλθεν ἡ κεφαλαιοκρατία. Ἀποβλέπουσα αὕτη εἰς τὸ πρόσκαιρον κέρδος, συγκεκριμένως δὲ εἰς τὴν κερδοσκοπίαν, ἐνισχύει ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς ὀργανισμούς, οἱ ὅποιοι ἐργάζονται διὰ τὴν πρόοδον τῆς τεχνικῆς, σπεύδει νὰ «ἐπωφεληθῇ» πάσης νέας τελειοποιήσεως καὶ δὲν βλέπει, ὅτι αἱ τελειοποιήσεις αὐταὶ προκαλοῦν μὲν πρόσκαιρα κέρδη, δημιουργοῦν ὅμως ταῦτοχρόνως καὶ κατάστασιν, ἡ ὅποια καθίσταται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν περισσότερον ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ὑπαρξίν της ὡς καθεστῶτος, ὡς γενικοῦ κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ συστήματος. Πᾶσα τεχνικὴ τελειοποίησις ἐκτοπίζει ἀπὸ τὰ ἐργαστάσια, σήμερον δὲ καὶ ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς ἐργάτας, τονώνει τὰς στρατιάς τῶν ἀνέργων, τῶν ἐξ ἀνάγκης ἐπαναστατῶν προλεταρίων, μειώνει δὲ τέλος ἐμμέσως αὐτὴν ταύτην τὴν καταναλωτικὴν δύναμιν τῶν ἀγορῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας εἶναι ἐξηρητημένη

ἡ ὕπαρξις τῆς κεφαλαιοκρατίας. Ἐκμηδενιζομένης οὕτω πλήρως τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεως μεγάλων τμημάτων τοῦ λαοῦ, οὔτε διὰ τῆς πολυθρυλήτου «πιέσεως» τοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν ὡς θεραπευτικοῦ μέσου εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποβλέψη ἡ κεφαλαιοκρατία εἰς αὐξήσιν τῆς ζήτησεως.

37.—Δι' ὅσους βλέπουν καὶ ἔχουν τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ ὑπεράνω συμφερόντων ἱσταμένου ἀνθρώπου τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀπλοῦν: Ἡ κρίσις, ἡ ὁποία πλήττει σήμερον τὴν ἀνθρωπότητα, ἴσως ὑπερνικηθῆ πρὸς στιγμὴν καὶ πάλιν, ἐξαντλουμένων καὶ τῶν τελευταίων ἐφεδρικῶν δυνάμεων τοῦ ἰσχύοντος καθεστῶτος, θὰ ἐπανέλθῃ ὅμως κατ' ἀνάγκην δριμυτέρα, διότι, ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλων αἰτίων, τὰ ὁποῖα βεβαίως συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐπιδεινώσιν της, αὕτη ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν πρόοδον τῆς τεχνικῆς, δηλαδή εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ κεφαλαιοκρατία κατέστη ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἀνεπτύχθησαν ὑπ' αὐτὴν ταύτην τὴν αἰγίδα της. Ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς ἐστέρησεν ἑκατομμύρια ἀνθρώπων τῆς πιθανότητος νὰ εὔρουν ἐργασίαν. Ἐὰν ὀρμηθῶμεν ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὅτι οἱ ἀνθρωποὶ αὐτοὶ πρέπει ὅπως δῆποτε νὰ ζήσουν—καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν βεβαίως νὰ ὀρμηθῶμεν ἐξ ἀρχῆς ἀντιθέτου—, πρέπει μοιραίως νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι—διὰ νὰ εὔρουν ἐργασίαν καὶ νὰ ζήσουν—πρέπει νὰ μειωθοῦν (καὶ δὴ μὲ τὴν πρόβλεψιν διαρκῶς μεγαλειτέρας μειώσεως) αἱ ὠραι ἐργασίας ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦνται ἀκόμη ὑπὸ τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς γεωργίας. Μὲ ἄλλας λέξεις: πρέπει αἱ ἐπιχειρήσεις νὰ πληρώνουν δύο, τρία, αὔριον ἴσως καὶ περισσότερα «ὀλόκληρα» ἡμερομίσθια ἐκεῖ, ὅπου σήμερον πληρώνουν ἓν καὶ μόνον. Τοῦτο ὅμως σημαίνει, ὅτι θὰ λείψῃ σὺν τῷ χρόνῳ—ἢ μᾶλλον θὰ μειωθῆ καταπληκτικῶς—τὸ κέρδος τῆς ἐπιχειρήσεως. Πῶς ἀκριβῶς θὰ ρυθμισθοῦν πάντα ταῦτα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίζῃ τις ἐκ τῶν προτέρων. Πῶς «πρέπει» νὰ ρυθμισθοῦν, ἐὰν καὶ μέχρι τίνος σημείου πρέπει νὰ διατηρηθῆ ἢ ὄχι ἡ πρωτοβουλία τοῦ ἀτόμου, τί εἴδους διαβαθμίσεις—καὶ δὴ ὄχι μόνον ἠθικαί. ἀλλὰ καὶ οἰκονομικαί—συμβιβάζονται πρὸς τὴν νέαν διαμόρφωσιν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ πρέπει νὰ ἐπιδιωχθοῦν, πάντα ταῦτα, ὡς ἀντικείμενα πολιτικῆς καὶ οὐχὶ ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, εὔρηνται ἔξω τοῦ πλαισίου τῆς παρούσης μελέτης. Ἐὰν παραπέμπωμεν εἰς τὴν ἐλευθέραν κρίσιν καὶ ἐλευθέραν πολιτικὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀντιμετώπισιν προβλημάτων, ὡς τὰ ἀνωτέρω, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ πλαισίῳ τοῦ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ, ὃ ὁποῖος κινεῖται καὶ ἐξελίσσεται κατ' ἀρχὴν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς προόδου τῆς τεχνικῆς, δὲν ἀποκλείε-

ται πλήρως ἢ ἐλευθέρᾳ ἐκλογῇ καὶ πραγματοποιήσῃ σκοπῶν. Ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς παρέχει εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν τῶν κοινωνιῶν ζωὴν διαφόρους πιθανότητας «συγγενοῦς» πάντως διαμορφώσεως—(οἱ πιθανότητες αὐταὶ ἐμφανίζονται εἰς τὴν συνείδησίν μας ὡς σκοποί),—ἔργον δὲ τῆς πολιτικῆς καὶ πρακτικῆς ἡμῶν βουλήσεως εἶναι νὰ ἐκλέξωμεν μεταξὺ τῶν πιθανότητων τούτων ἐκείνην, τὴν ὁποίαν θεωροῦμεν ἀξιοτέραν τῶν ἄλλων. Ἐὰν δὲν μᾶς ἐδίδετο ἡ εὐχέρεια αὕτη, ἡ ἔννοια τῆς πολιτικῆς θὰ ἔστερεῖτο βαθυτέρας δικαιοσύνης. Πολιτικὴ δὲν εἶναι ἀπλῶς—ἂν καὶ τοῦτο εἶναι ὡσαύτως ἀφ' ἑαυτοῦ σημαντικόν—ἡ ἐκλογὴ τοῦ καταλληλοτέρου μέσου διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀποτελέσματος, τὸ ὁποῖον ὅπωςδήποτε πρόκειται νὰ ἐπέλθῃ. Πολιτικὴ εἶναι καὶ κᾶτι ἐπὶ πλέον: εἶναι τὸ χορηγούμενον εἰς ἡμᾶς δικαίωμα, ὅπως ἐκλέξωμεν μεταξὺ τῶν διαφόρων μορφῶν, ὑφ' ἃς εἶναι δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ἐξέλιξις, τὴν καθ' ἡμᾶς καλλιτέραν καὶ ἀνωτέραν.

38.—Τὸ ὅτι θὰ λείψῃ ἡ ἔννοια τοῦ ἐπιχειρηματικοῦ κέρδους, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ ὁ τύπος τοῦ αὐτοτελοῦς ἐπιχειρηματίου, τοῦτο θὰ ξενίσῃ ἴσως τινάς, ἰδίᾳ ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἐν Ἑλλάδι ὁμιλοῦν σήμερον ἀκόμη περὶ τοῦ τύπου τοῦ αὐτοτελοῦς ἐπιχειρηματίου ὡς συγχρόνου πραγματικότητος. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ τύπος αὐτός, ὡς διεμορφώθη ἰδίᾳ ὑπὸ τῆς πουριτανικῆς ἰδεολογίας τοῦ καλβινισμοῦ, ἐδόξασεν ἄλλοτε τὴν ἀνθρωπότητα, ὑπῆρξε βαθύτατα εὐεργετικὸς καὶ προσέδωκεν—αὐτὸς κυρίως—τὴν ἠθικὴν δικαιοσύνην εἰς τὸ σύστημα τῆς κεφαλαιοκρατίας. Ἐρωτᾶται ὅμως: ὑπάρχει ἄρά γε ὑπὸ τὰς σημερινὰς συνθήκας ὁ τύπος αὐτός καὶ δὴ ἔστω ἔστερημένος τῆς βαθείας πουριτανικῆς ἀκαμψίας καὶ συνεπείας, μὲ τὴν ὁποίαν εἶχεν ἄλλοτε ἐμφανισθῆ;

Οἱ γνωρίζοντες—καὶ δὴ ἐπὶ τῇ βάσει στατιστικῶν στοιχείων—τὰ πράγματα, ἀπαντοῦν εἰς τὸ ἀνωτέρω ἐρώτημα ἀρνητικῶς. Ἀφ' ὅτου μετεβλήθη ἡ κεφαλαιοκρατία (τοῦτο δὲ ἦρξατο σημειούμενον ἀπὸ τοῦ 1880 περίπου καὶ ἐντεῦθεν) ἀπὸ συστήματος βασιζομένου ἐπὶ τοῦ ἀπολύτως ἐλευθέρου συναγωνισμοῦ εἰς τὸν λεγόμενον «μονοπωλιακὸν καπιταλισμόν», ἀφ' ὅτου—ὡς τονίζει ὁ Alfred Weber εἰς τὸ ἔργον του «Die Krise des modernen Staatsgedankens»—ἐδόθη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τέρμα εἰς τὴν ἐλευθέραν καὶ κατ' ἐπιφασιν ἀπεριόριστον ἐξάπλωσιν τῶν καπιταλιστικῶν δυνάμεων πρὸς τὸ ἄπειρον, ἔλειψαν αὐταὶ αὐταὶ αἱ ἐξωτερικαὶ προϋποθέσεις διὰ τὴν ὑπαρξιν τοῦ τύπου ἐκείνου, τὸν ὁποῖον ὀνομάζομεν ἐλεύθερον καὶ ἐπὶ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἠθικῶν δυνάμεων βασιζόμενον ἐπιχειρηματίαν.

Ποῖος εἶναι εἰς θέσιν εἰς χώρας κεφαλαιοκρατικῶς ἐξελιγμέναις νὰ μεταβληθῆ δι' ἰδίας (ἀποκλειστικῶς ἰδίας) ἐργασίας εἰς ἐπιχειρηματίαν; Ὁ τύπος τοῦ αὐτοτελοῦς ἐπιχειρηματίου εἶναι πλέον ἐμφάνισις σπανιωτάτη. Ὁ Emil Lederer ἐν τῇ πραγματείᾳ του «Wege aus der Krise» (πρόκειται συγκεριμένως περὶ διαλέξεως, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν ἐν ἔτει 1931) τονίζει ἰδιαιτέρως τὸ φαινόμενον τῆς σημειουμένης ἀπὸ τινος ἀπονεκρώσεως τῆς ἐπιχειρηματικῆς δράσεως. Καὶ χαρακτηρίζει μάλιστα ὁ Lederer ὀρθῶς ὡς παράδοξον τὸ ὅτι ὁ μόνος κλάδος τῆς οἰκονομίας, ὁ ὁποῖος ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Γερμανίᾳ ἐξακολουθεῖ νὰ προσελκύη καὶ νὰ καθιστᾷ δυνατὴν τὴν αὐτοτελεῖ ἐπιχειρηματικὴν δράσιν, εἶναι τὸ ἐπὶ τῆς στενῆς γειτονικῆς πελατείας βασιζόμενον μικρὸν ἐμπόριον, δηλαδὴ κλάδος μὴ κεφαλαιοκρατικός. Οἱ κλάδοι τῆς καθ' αὐτὸ κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας, οἱ ὁποῖοι ἤκμασαν ἄλλοτε διὰ τῆς δράσεως τοῦ ὡς ἀτόμου αὐτοτελῶς ἐργαζομένου ἐπιχειρηματίου, ὅχι μόνον δὲν εἶναι εἰς θέσιν (διότι εἶναι ἀδύνατος ὁ συναγωνισμὸς τῶν μεγάλων, ὑπὸ τὴν μορφήν κρατικῶν ὀργανισμῶν, λειτουργουσῶν ἐπιχειρήσεων) νὰ κινήσουν σήμερον τὸν ἄνθρωπον εἰς αὐτοτελεῖ οἰκονομικὴν δράσιν, ἀλλ' ἐμφανίζουσι αὐτοὺς τούτους τοὺς ἄλλοτε ἐπιχειρηματίας μετατιθεμένους εἰς τὴν τάξιν τοῦ ὑπαλληλικοῦ κόσμου. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη μεταβάλλονται εἰς ὑπαλλήλους καὶ εἰς ὄργανα ἐκτελοῦντα τὰς ἐντολάς καὶ τὰ προγράμματα συνεισέσεων, συμβουλίων καὶ πολυπλόκων, οἷον κρατικῶν, ὀργανώσεων. Τὸ τραγικώτερον δὲ πάντων εἶναι, ὅτι καὶ αὐταὶ αἱ ὀργανώσεις, αἱ ὁποῖαι διευθύνουσι τὰς παραγωγικὰς ἐπιχειρήσεις καὶ ἔχουσι ὡς ἐκτελεστικὰ ὄργανα τοὺς αὐτοτελεῖς χθὲς ἐπιχειρηματίας, λειτουργοῦν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν καὶ τυραννικὴν πίεσιν ἄλλων πάλιν ὀργανισμῶν, τῶν μεγάλων πιστωτικῶν ἰδρυμάτων καὶ διεθνῶς μάλιστα ὀργανωμένων συμπλεγμάτων. Ὁ Arthur Salz, ἐξετάζων εἰς τὸ ἔργον του «Macht und Wirtschaftsgesetz» ἰδιαιτέρως τὸ τραγικὸν αὐτὸ φαινόμενον τῆς ὑποδουλώσεως τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν παραγωγικῶν ἐπιχειρήσεων ὑπὸ τὴν καταθλιπτικὴν κυριαρχίαν τοῦ πιστωτικοῦ κεφαλαίου, χαρακτηρίζει καὶ ἀναλύει λεπτότατα (καὶ δὴ παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν του, ὅπως πιστοποιήσῃ καὶ σήμερον ἀκόμη ὡς ὑπάρχοντα τὸν τύπον τοῦ ἐλευθέρου ἐπιχειρηματίου) τὴν βαρυτάτην σημασίαν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος κυριαρχίας. Εἶναι ξένος πρὸς τὴν πραγματικότητα ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος, παρ' ὅλα, εἰς ὅσα προχείρως παρεπέμψαμεν, θὰ ἐξακολουθήσῃ ἰσχυριζόμενος, ὅτι ὁ τύπος τοῦ αὐτοτελοῦς ἐπιχειρηματίου ὑπάρχει ἀκόμη σήμερον. Παραδόξου δὲ θεωρίας ὑποστηρικτῆς θὰ εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θὰ διδάξῃ, ὅτι, χάριν τῆς διατηρήσεως τοῦ τύπου τούτου—τύπου σήμερον ἤδη ἀνυπάρ-

κτου—, πρέπει νὰ μείνουν τὰ πράγματα, ὡς ἔχουν, πρέπει οἱ ὑπὸ τῆς μηχανῆς ἐκτοπιζόμενοι ἐργάται νὰ μένουν ἄνευ ἐργασίας καὶ νὰ καταδικασθοῦν εἰς θάνατον. Δὲν εἶναι ὀρθότερον, ἀντὶ νὰ ἀγωνιζώμεθα διὰ τὴν συντήρησιν πραγμάτων, τὰ ὅποια ἔπαυσαν ἀφ' ἑαυτῶν νὰ ὑπάρχουν, νὰ ἐξετάσωμεν, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παύσωμεν ὑποτασσόμενοι ἡμεῖς εἰς τὴν μηχανὴν καὶ εἰς τὰς κακίας της καὶ νὰ ὑποτάξωμεν ἀντιθέτως αὐτὴν εἰς τὴν θέλησίν μας, νὰ καταστήσωμεν αὐτὴν ὄργανον τῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς εὐτυχίας μας; Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ δυσκολευώμεθα νὰ δώσωμεν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο. Καὶ ὅμως: τὸ κακὸν εἶναι, ὅτι δυσκολευόμεθα. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς θὰ φέρῃ μοιραίως μεγάλας καταστροφὰς εἰς τὴν ἀνθρωπότητα!

Π. Κ. Κανελλόπουλος
